

EESSÕNA ASEMEL

Me elame väikeses riigis. Väike riik hoiab oma ideoloogiat endas, erineb sellega uskudest ja ususektidest, mis ei tunne geograafilisi piire. Majanduslikus mõttes on väikesed riigid konkurentsi alus, eristudes piire mittetundvatest rahvusvahelistest monopolidest, mis, kogudes kapitali ja pakkudes “ühtset kaupa ja teenust”, hävitavad nii riikide kui kodanike individuaalsuse ja identiteedi.

Suveräänse riigi rahval on loomupärane soov kaitsta ennast ja oma suveräänsust. Suveräänse riigi poliitikutel seda soovi olla ei pruugi – nemad suhtlevad ju omasugustega kogu maailmas ja tunnevad end kuuluvat maailma “poliitilisse monopoli”, mis samuti ei tunne piire.

Monopolid ja impeeriumid põhinevad oma olemuselt religioossetel alustel, rahvusriigid ilmalikel. See tähendab, et “ülipeadirektorile” ja imperaatorile on võimu andnud taevas, rahvusriigi võimu ulatab selle kandjale keelegeograafiaga piiratud rahvas, keda võib kutsuda ka riigi kodanikkonnaks.

Täna, Euroopa Liidu kui riigi künnisel, tuleb tõdeda, et paljud riikidevahelise lepingud on muundunud ja teised muundumas riikideülesteks kokkulepeteks, mis võimaldavad kontrollida rahvusriikide majandust ning seda, mis kunagi oli sise- ja välispoliitika. Relvastuskontrolliga kehtestatakse olukord, kus kõik ühenduse riigid arvavad end täpselt teadvat, mis relvad on ülejäänutel. Lisaks luuakse rahvusvahelisi kiirreageerimisjõude, mis on uue struktuuri lahutamatu osa ja tegelikult ka edu pant. Tekkimas on järgmise põlvkonna impeerium või, kui soovite, siis pidevalt kasvava sõjakusega unitaarriik. Impeerium aga ei ole ilmalik; tema peab toetuma religioonile, mis saab olla tegelikult ainus, mis impeeriumisse kuuluvaid inimesi ühendab. Kõik on võrdsed (muidugi peale nende, kes on võrdsemad), liiguvad vabalt, vahetavad kaupu vabalt, räägivad ja tegutsevad vabalt, ent seda siiski kehtestatud piires. Ja kõik on kontrollitav, ennetatav; aruandlus altpoolt ja “absoluutne tõde” ülevalt poolt on heaoluühiskonna lahutamatuks osaks.

Kui inimeselt on võetud identiteet, siis jääb temale usk, mis on riigist lahus ja pakub ka lohutust. Kirik on Jumalast, Riik veel suuremast Jumalast, kelle poole tänu bürokraatia kadalipule on hirm pöördudagi. Ja sellepärast pöördub kunagine kodanik, kes nüüd on vaid riigialam, päeval, mil valitakse uusi juhte, pigem usu ja oma mõttejäänuste kui valimisjaoskonna poole. Ta ei pea võimalikuks, et nii suurt jumalat kui Riik saab valida. Kodanik temas on varjusurmas, jäänud on vaid *väike inimene*.

Täna on meie otsustada, kas me laseme kodanikul endas surra või äratame ta ellu, elustades sellega ka vabaduseate ja oma riigi.

Teosega tutvunud radikaalid

SISUKORD

EESSÕNA ASEMEL.....	1
SISUKORD.....	2
SISSEJUHATUS	3
1 KODANIK	5
1.1 Kodakondsuse olemus ja regulatsioon Eesti õiguses	5
1.2 Inimene kui potentsiaalne kodanik	10
1.3 Võime olla kodanik ehk kodanikuvõime.....	13
1.4 Tahe olla kodanik	19
1.4.1 Sissejuhatus.....	19
1.4.2 Õigus valida ja tahe valida.....	20
1.4.3 Õigus olla valitud ja tahe olla valitud	30
1.4.4 Kohustus kaitsta riiki ja tahe kaitsta riiki.....	37
1.5 Kodanikuks olemise isikuomadustest.....	44
2 KODANIKERIIK.....	50
2.1 Sissejuhatavaid märkusi	50
2.2 Erakonnast ja ideoloogiast.....	52
2.3 Valimistest.....	57
2.4 Riigi juhtimisest ja õigusemõistmisest	61
2.4.1 Riigi juhtimisest.....	61
2.4.2 Õigusemõistmisest	66
LÕPPSÕNA.....	69
KASUTATUD KIRJANDUS.....	72
SUMMARY	75
Endast.....	77

Loomulikult on soovitatav iga üksikisiku heaolu, kuid sellest imelisem ja jumalikum on rahva ja riikide heaolu
(*Aristoteles*) [3, lk 41]

SISSEJUHATUS

Me oleme harjunud kuulma, et maailmas toimub demokraatia võidukäik, mis tähendavat, et üha enamates ja enamates riikides võetakse omaks parim riigi korraldamise viis, mille inimene on suutnud välja mõelda. Demokraatia ülistamisega oleme jõudnud lausa nii kaugele, et oleme valmis demokraatiat ja “vabadust” vajadusel kasvõi relvade toel teistesse, ebademokraatlikesse riikidesse viima. Ka minule on aastaid püütud sisendada, et ma elan kõige paremini korraldatud ühiskonnas, mis just tänu oma demokraatlikule korraldusele tagab kõigi kodanike kaasatuse riigijuhtimisse ja mis kõige paremini suudab riigi arengus arvestada kõigi kodanike huvidega.

Kui nii, siis miks ikkagi tunnevad paljud demokraatlike riikide kodanikud, et nad on riigi juhtimisest kõrvale jäetud? Miks tunduvad riiki pahatihti juhtivat need, kes teevad seda enda, mitte riigi huvidest lähtuvalt? Paljude kodanike arvates on nende ainus võimalus riigijuhtimises kaasa rääkida nende õigus käia perioodiliselt valimas esinduskogusid, et seejärel taas leppida tõsiasjaga, et hoolimata kodanike seisukohtadest lähevad asjad riigis omasoodu ning valituks osutuvad ühed ja samad inimesed; ka need, kelledest paljud juba varemalt kodanike hukkamõistu on pälvinud. Kõige sellega kaasneb kodanike võõrandumine poliitikutest (mitte riigist, nagu ma juba selle raamatu 1. osa 1. peatükis välja toon) ning see tendents süveneb üha.

Meile öeldakse, et kõik see on demokraatia loomulik ja paratamatu kaasnähtus. Mind see ei rahulda, sest kui millegi “loomulik ja paratamatu” kaasnähtus on rida negatiivseid asjaolusid, tuleb püüda leida viga süsteemis ja see kõrvaldada, mitte aga viga eirates jätkuvalt kuulutada, et hoolimata vigadest on tegemist parima valitsemiskorraga. Kuulutades olemasoleva parimaks, võtame endilt osa mõtlemisvõimest ja ning kaotame soovi püüelda edasi (või miks ka mitte tagasi), millegi parema suunas.

Kui tegemist oleks tõepoolest parima valitsemiskorraga, siis miks näiteks Aristoteles, kelle mõtteid selles raamatus nii mitmeski kohas kohata võib, just vastupidist väitis? Miks ikkagi leidis ka meie oma rahvuslik au ja uhkus Anton-Hansen Tammsaare põhjuse ironiseerida toonase demokraatliku riigikorralduse üle, kuigi samas aimatavalt loobudes võitlusest “süsteemi” vastu.

Kas pole me mitte liialt suure vaimustuse ja õhinaga visanud prügikasti kõik teised, alternatiivsed lahendused, ning asunud kuulutama uut religiooni – demokraatiat – ning selle alaliiki – esindusdemokraatiat – dogmadena? Tegemist oleks justkui millegi sellisega, mille vastu vaidlemine oleks tänapäeval juba taunitav. Kas tõesti ei olda valmis taas pöörama oma pilku teistele riigiteooriatele ka siis, kui ollakse endale tunnistanud demokraatia kriisi?

Et ennetada demokraatia kaitsjate vasturünnakut juba enne sõja väljakuulutamist, rõhutan kohe, et selle raamatu eesmärk ei ole demokraatia kui riigi valitsemise vormi kriitika. Ülal said esitatud

vaid mõned neist paljudest küsimustest, mis aastatega on kogunenud ja oodanud põhjalikumat vastamist. Just kõigile sellistele küsimustele vastamise ja sellealase diskussiooni alustamiseks (lõplikud vastused jäävad paraku oma järke ootama) kirjutasin oma magistritöö “Kodanikust ja kodanikeriigist”, millel põhineb ka teie käes olev raamat.

Millest aga alustada sellise teema uurimist? Siinkohal osutas mulle hindamatu teene filosoof René Descartes, kes kasutas oma eksistentsialismi alastes arutlustes välistamise meetodit, püüdes kõrvale jätta kõik need asjaolud, milles tal võis olla põhjust kahelda. “Niisiis eeldan, et kõik, mida ma näen, on võlts; usun, et mitte miski sellest, mida valelik mälu esile toob, pole kunagi eksisteerinud; meeli ei ole mul üldse; keha, kuju, ulatus, liikumine ja koht on kimäärid”, kirjutas Descartes [6].*

Paljud tänapäeva teoreetilised käsitlused luuakse nii, et võetakse enesestmõistetavaks aluseks juba väljatöötatu ja püütakse sellele lisada uudseid momente. See lähenemine halvab paljusid õpilasi ja teadlasi, kes, selle asemel, et püüda vaadata asjadele uue pilguga, loevad läbi hulganisti teoreetilist kirjandust ning hakkavad seda usinasti ellu viima või püüavad oma “teadustöodes” olemasolevat vaid nüanssidega rikastada.

Selline poolik käsitlus ei võimalda leida probleemi olemust ega ka probleemi lahendada. Millelegi alternatiivi pakkumiseks tuleb esmajoones kritiseeritav kõrvale jätta ning liikuda loodava käsitluse algmomendi leidmiseks tagasi probleemi tekke eelsesse arengufaasi. Nii lähenedes võime mingi teema üle arutleda ja heita alles pärast mingi tulemuseni jõudmist pilgu ka olemasolevatele teooriatele. Siis näeme, kas oleme oma kriitilise analüüsi tulemusena jõudnud samade järeldusteni kui olemasolevad ja sageli pimesi omaksvõetud teooriad või on valitsevad seisukohad meie arvates tõepoolest väärad.

Nii, kasutades Descartes`i meetodika teatavat analoogiat, püüdsin ka enda püstitatud küsimuste jadale vastuse leidmiseks minna kõigepealt n-õ juurte juurde ja unustada teadmised “headest” ja “halbade” riigivalitsemise vormidest. Mis sellisel lähenemisel alustoena alles jäi, oli riik ise – iga valitsemisvorm eeldab ju riigi olemasolu – ning riigi olemise põhialus – kodanik. Kas pole just väärastunud kodanikukäsitlus see, millest paljud kaasaegsete ühiskondade hädad alguse saavad? Kas ühtede kodanike võõrandumine teistest kodanikest ei ole tingitud just sellest, et lähtuvalt kaasaegsetest teooriatest jagatakse kodakondsust mõtlematult ja tingimusi esitamata ka neile, kes sellist tiitlit ei vääri? See aga ehk omakorda põhjustab ehk selle, et riiki juhtima võivad pääseda need, kes küll omavad selle riigi kodaniku passi, kuid kes tegelikult ei vasta kodanikuks olemise sisulistele nõuetele. Kui nii, siis olekski tuvastatud konflikti tekkimise alus, *viga süsteemis*, mille kõrvaldamisele oma edasine tähelepanu suunata.

Nii seadsin eesmärgiks analüüsida Eesti Vabariigi õigusaktide näitel küsimuse selliselt püstitamise asjakohasust. Eesti Vabariigis kehtib terve hulk seadusi, mis ühel või teisel viisil kodaniku instituuti käsitlevad ja millede lugemisel nende koosmõjus tekib rida küsimusi selle kohta, et milline ikkagi on kodaniku käsitluse tervik (kui see üldse olemas on) ja miks üks või teine üksikküsimus on lahendatud just sellisel kujul. Kahtlemata ei saa põhjenduseks olla viide mingile riigiülesele õigusaktile või rahvusvahelisele organisatsiooni seisukohale. Loodan, et igale õiguslikule lahendusele leidub veenev põhjendus, mille õigsuses ka lahendi pakkuja ise veendunud on. Ja seni, kuni sellised põhjendatud seisukohad ei ole veenvad või avalikult teada,

on mul õigus neid võimalikke veendumusi ise selgitada ning vajadusel ka kritiseerida.

Just Eesti Vabariigi õigusaktide analüüsile ning n-ö tõelise kodaniku määratluse leidmisele pühendan selle raamatu esimese osa “Kodanik”. Kui püstitatud kahtlustel on alust ja selle tunnistamisele peaks järgnema soov kodakondsuse instituudi muutmiseks, langeb terve rida sissejuhatuses esitatud probleeme isenesest ära. Raamatu teises osas “Kodanikeriik” püüan näidata riigi toimimise olulisemate institutsioonide näitel, kuidas võiks toimida riik, mida juhivad *tõelised*, senisest rangematele nõuetele vastavad kodanikud.

Leian, et selle raamatu näol on tegemist peamiselt filosoofilise uurimusega, kuigi siin on ka nii õiguslikku kui otseselt poliitilise kultuuri ja kultuurituse analüüsi. Uurimus on eelkõige kontseptuaalne püüd leida riigi toimimise ideaal kaasaja tingimustes, arvestades võimaluse korral ka juba olemasolevat õiguskorda. Õiguslik käsitlus seaks analüüsile omad selged piirid, sest kehtivat õigust analüüsides ei saa endale lubada kaugenemist teatavatest omaksvõetud kaasaegsetest põhimõtetest, õigusaktide hierarhiast tulenevast riigi kohustusest rahvusvaheliste lepingute järgimisel ning põhilistest õigusteooriatest ja nende arengutest kaasajani. Ometi on kaugenemine praegu valitsevatest teooriatest vajalik, sest ilma selleta muutuks võimatuks kasutada René Descartes'i ülalviidatud metoodikale analoogilist käsitlust. Kiindumus kaasaegsetesse teooriatesse võiks liialt pärssida vaba mõtlemist.

Filosoofiline lähenemine andis mulle kodanikuvabaduse pakkuda riigile midagi sellist, mille suhtes minus endas on kujunenud välja veendumus; mis ehk ei olegi tegelikult mitte niivõrd uus, kui just unustatud vana, kuid mille “pakkimine uude kuube” võib aidata kaasa omaaegsete suurte mõtlejate (isegi, kui kaasajal neid selleks pidada ei taheta) ideede taaselustumisele kaasaegses vormis.

Ja nüüd vabastagem vaim kammitsaist ning alustagem teekonda mõiste *kodanik* olemuse lahtimõtestamisest kodanikeriigi toimimise põhimõtete juurde.

1 KODANIK

1.1 Kodakondsuse olemus ja regulatsioon Eesti õiguses

Kodakondsus on teatav riigi ja inimese vaheline suhe, mis seob inimese tihedalt riigiga. Nagu enamik suhteid, eeldab ka see mõlemapoolseid õigusi ja kohustusi, mis ideaalis võiksid olla tasakaalus ning tagada vastastikuse kasu ja rahulolu. Kodakondsus on aga midagi enam kui selline riigi ja inimese suhe, mis on vajalik igapäevaste probleemide lahendamiseks. Kodakondsus ei ole seotud riigi haldusfunktsioonide täitmisega, mis inimese, ka mittekodaniku jaoks avaldub haldusmenetluse käigus teatavate õiguste või kohustuste omandamisega. Samuti ei seonu kodakondsus õigusvastase tegevusega, kus riik piirab inimese õigusi või ka vabadust, et karistada teda õigusnormide rikkumise eest. Neis suhetes on riigi ja inimese suhe teine – riik on neis suhetes inimese jaoks kõrvaline; riik võib inimest abistada või ahistada, kuid teadlik teineteise jaoks ja hüvanguks tegutsemine ei ole siin esikohal. Neis suhetes ei ole kodakondsuse institutsioonil mingit tähendust.

Kodakondsust iseloomustavad inimese erilised õigused ja kohustused, mis loovad teistsuguse suhte inimese kui kodaniku ja riigi vahel. “Põhiseaduse Juriidilise Ekspertiisikomisjoni Lõpparuandes” on kirjas: “Kodanikuõigused on õigused, mille kandjateks on ainult Eesti kodanikud. Kodanikuõigused tulenevad eelkõige põhiseaduse sätetest, kus on kasutatud terminit “Eesti kodanik”. Säärasteks säteteks on põhiseaduse § 30, § 36 lõiked 1 ja 2, § 42, § 48 lõike 1 teine lause ja 54 lõige 2. Põhiseaduse § 13 lõike 1 teine lause viitab formuleeringuga “oma kodanikke” samuti Eesti kodanikele, sisaldades seega kodanikuõigust. Väljaspool põhiseaduse teist peatükki on peamisteks kodanikuõigusteks põhiseaduse § 57 lõige 1 ja § 60 lõige 2” [9]. Kui vaatame nende sätete sisu, näeme, et need räägivad osalemisest riigijuhtimises, seda nii valimiste kui riigivõimuorganites tegutsemise kaudu (§ 30, § 48 lõike 1 teine lause, § 57 lõige 1 ja § 60 lõige 2), riigikaitsekohustusest (§ 54) ja kodanike erilisest kaitstusest teatavates valdkondades (§ 13 lõike 1 teine lause ning §-d 36 ja 42). Neist sätetest tulenevalt võib olulisemad kodaniku õigused ja kohustused esitada järgmiselt:

- 1) õigus valida;
- 2) õigus olla valitud;
- 3) riigikaitsekohustus.

Õiguse valida ja õiguse olla valitud võib koondada ka üheks õiguseks, nimelt õiguseks osaleda riigijuhtimises. Edasise käsitluse huvides on siiski mõistlikum need õigused lahus hoida.

Võib tunduda, et nimetatud õigused ja kohustused käivad ainult kodaniku kohta ning riigil õigusi ja kohustusi ei olegi, ent vaadake lähemalt. Ühelt poolt said ülal nimetatud konkreetsed sätted, milles nähakse ette kodanike eriline riigipoolne kaitse. Teine riigipoolsete kohustuste kogum selgub aga siis, kui püüame mõista riigi olemust. Riiki võiks lihtsustatult määratleda kui tema kodanike omavahelist kokkulepet delegeerida teatavate ühiste huvide eest seismine üksikisiku tasandilt ühisele, kollektiivsele tasandile. Riik kui kodanike kollektiivne institutsioon peaks seisma isikute selliste huvide eest, milles nad üksinda või väikeste rühmadena hätta võiksid jääda. Nii mõeldes võiks öelda, et kodaniku õiguste ja kohustustega kaasnevad riigi õigused ja kohustused, sest riik kui kodanike kokkuleppele tuginev institutsioon kannab kõigi kodanike õigusi ja kohustusi nende kogumis ning seega on riigi kohuseks ja iga kodaniku ootuseks see, et

ka teised kodanikud kasutaksid oma õigusi ja täidaksid oma kohustusi. Iga kodaniku õigusele vastandub seega teiste kodanike (ja nende kogumina riigi) kohustus tagada temale tema õiguste kasutamine. Nii haakuvad iga kodaniku õigused ja kohustused teiste kodanike õiguste ja kohustustega ning seeläbi luuakse riigi õigused ja kohustused kui kodanikevahelised õigused ja kohustused.

Seda väidet võiksid ehk vaidlustada mõned postmodernistliku kodanikuühiskonna teooria arendajad põhjusel, et tänapäevases ühiskonnas ei pruugi kodanike vastastikused õigused ja kohustused haakuda riigi kui institutsiooniga. Nii püüab näiteks Keith Faulks tõestada, et “globaliseerumine seob kodakondsuse ja riigi teineteisest lahti samamoodi nagu see on teineteisest lahti sidunud kodakondsuse ja rahvuse” [16, lk 54]. Selline seisukoht saab kujuneda ainult siis, kui kodaniku ja riigi vahelist suhet käsitatakse täiesti uut moodi, jättes tervikuna kõrvale algse kodakondsuse tähenduse. Ma küll mõistan mõnede kaasaegsete sotsiaalteadlaste muret, et üha suurenev migratsioon ning konservatiivne lähenemine kodakondsusega seonduvatesse küsimustesse võib põhjustada riigijuhtimisest eemaletõrjutud mittekodanike hulga kasvu, kuid kuidagi ei saa sallida seda, kui kodakondsuse käsitluse senisest veelgi liberaalsemaks muutumise tõttu kannatavad riigi kui terviku huvid. Kodakondsuspoliitika liberaliseerimise pooldajad käsitavad kodakondsust kui midagi, mis on iseenesest inimesega seotud. See justkui tähendaks, et iga inimene peab olema ka kodanik. Milleks siis aga üldse eraldiseisev kodakondsuse institutsioon, kui see kattuks näiteks inimese või riigi elaniku mõistega?

Kodakondsust ei ole ajalooliselt ega ka klassikalistele õigusteooriatele tuginevalt võimalik vaadelda väljaspool riiki. Kodakondsus tekkis seoses riigi arenguga ja on riigiga lahutamatult seotud. Kui kaob riik, kaovad ka selle riigi kodanikud selle sõna klassikalises mõttes. Samuti võiks küsida vastupidi – kas kodanike kadumisega saab riik lakata olemast? See oleneb sellest, kas me mõistame riiki kui formaalset moodustist või anname sellele ka kindla sisu. Esimesel juhul võiks riik ka kodaniketa eksisteerida, sest alati võib esile kerkida keegi, et täita ülesandeid, mis ei ole jõukohased üksikutele inimestele. Olemata riigi kodanik, võiks ta riiki juhtida aga mitte riigi ja tema kodanike üldise heaolu saavutamiseks. Kui aga käsitame riiki sisulises plaanis ning loeme üheks oluliseks riigi osaks ka selgepiirilise, selle riigi moodustanud kodanikkonna olemasolu, kes riiki juhib ja kaitseb, ei saa me riigist pärast kodanikkonna hägustumist või kadumist enam rääkida. Olenevalt sellest, kumma võimaluse inimene enda jaoks valib, saab ta endale mõttes anda vastuse ka küsimusele, kas okupeeritud riiki, kus näiliselt ehk isegi formaalne kodanikkond säilitatakse, saab lugeda riigiks või mitte.

Eelpool viitasin moodsa kodanikuühiskonna teooriatele, kus kodakondsust püütakse vaadelda riigist lahus. Milleni see viia võib või viinud on, näitan käesoleva peatüki lõpus pärast seda, kui esile on toodud mõned kontseptuaalsed kodakondsust puudutavad sätted Eesti õigussüsteemis. Hetkel püüan aga lahti mõtestada kodakondsuse sisu, et võimalikult lihtsalt suhestada omavahel riik kui ühiskonna korraldamise mehhanism ja selles riigis elavad inimesed. Selleks tuleb mõelda kodanike õiguste ja kohustuste tähenduse peale.

Õigus osaleda riigijuhtimises ja teisalt kohustus riiki kaitsta iseloomustavad ideaalset kodanikku riigi (võib ka öelda, et teiste kodanike) seisukohast – kodanikule võib kindel olla. Kodanik oma õiguste ja kohustuste kandjana peab andma teistele kindlustunde, et temale võib usaldada riigi juhtimise ning temalt võib eeldada riigi ja kaaskodanike hüvanguks tegutsemist. Nii oleme

saanud kodaniku ja kodakondsusega seotud esimese teesi, millest paljud järgnevates peatükkides esitatud mõtted lähtuvad.

Teise sellise teesi võib konstrueerida teatava loogilise tuletisena eelmisest. Väitsin, et kodanikku peaks riigi poolt vaadatuna iseloomustama see, et kodanikule võib kindel olla. Aga mis sellise veendumuse kujundab? Igapäevases elus puutume pidevalt kokku võhivõõraste inimestega ja teeme nendega tehinguid. Näiteks, ma lähen pank, et sõlmida pangaga lepingut, ning kirjutan minule täiesti võhivõõra pangaesindajaga alla paberitele, mis puudutavad minu isiklikku raha. Mul ei ole mingit põhjust usaldada seda võhivõõrast inimest peale ühe – ma tean, et kui meievahelist lepingut ei täideta, vastutab minu ees seaduste ja panga reeglistiku kohaselt pank ning samuti pank esindav isik. Minu usaldus tugineb seega sanktsiooni võimalusele lepingu rikkumise eest. Ehk on see nii ka kodaniku ja riigi või kodaniku ja teiste kodanike vahelistes suhetes?

Kodanikuks olemine annab võimaluse koos teiste kodanikega ühiselt kujundada riigi ja ühiskonna arengut, lähtuvalt (esialgu hüpoteetilisest) üldisest huvist. Sellise võimaluse kasutamisel on aga ka oma hind – kohustus kaitsta riiki. Selle all mõeldakse kodaniku valmisolekut võidelda ohu korral riigi ja selle elanikkonna eest. Mõistmaks selle kohustuse olemust, võiks püüda aru saada, mida selline kohustus laiemalt tähendab ning mis on need asjaolud, mis riigi ja selle elanikkonna ohtu seada võivad. Riigikaitse vajadus võib tekkida ja paljudel juhtudel tekibki siis, kui riigi areng, tema kodanike väljendatud soovide elluviimine või nendega mitteametamine on viinud riigi olukorda, kus seda rünnatakse. Rünnak on sel juhul riigi ja kodanikevaenuliku poliitika elluviimise tagajärg. Nii mõeldes võime riigikaitsekohustuse sisu selgemalt siduda õigusega riiki juhtida – selles seoses tähendab riigikaitsekohustus kodaniku valmisolekut oma tegude eest vastutada. See tähendab, et kodanik võib küll osaleda riigijuhtimises, kuid see, mis võiks tekitada teistel kodanikel ja kodanikeks mitteolevatel elanikel usku selle kodaniku tegevusse, on teadmine, et ta on valmis oma tegevuse eest vastutama, vajadusel isegi relvavõitlusesse astudes.

Vaatame nüüd, mida ütlevad kodakondsuse institutsiooni kohta Eesti seaduste sätted.

“Kodakondsuse seaduse” § 2 lõike 1 punktis 1 sätestatakse: “Eesti kodakondsus omandatakse sünniga /---/” [26]. See haakub “Eesti Vabariigi põhiseaduse” §-ga 8, milles sätestatakse: “Igal lapsel, kelle vanematest üks on Eesti kodanik, on õigus Eesti kodakondsusele sünnilt. Igaühel, kes on alaealisena kaotanud Eesti kodakondsuse, on õigus selle taastamisele” [9].

Eelpool nimetatud kodanikuõiguste ja -kohustuste põhisisu on esitatud mitmetes Eesti Vabariigi seadustes. Üldine kodanike valimisõigus tuleneb põhiseaduse §-dest 56 ja 57:

“§ 56. Kõrgeimat riigivõimu teostab rahvas hääleõiguslike kodanike kaudu:

- 1) Riigikogu valimisega;
- 2) rahvahääletusega.

§ 57. Hääleõiguslik on Eesti kodanik, kes on saanud kaheksateist aastat vanaks. /---/”.

Kodaniku eksklusiivne õigus saada Riigikokku valitud tuleneb põhiseaduse § 60 lõikest 2 ja “Riigikogu valimise seaduse” § 4 lõikest 4: “(4) Kandideerimisõigus on Eesti kodanikul, kes kandidaatide registreerimise viimaseks päevaks on saanud 21-aastaseks” [39]. Sellega haakub ka kodanike õigus töötada riigi- või kohaliku omavalitsuse ametnikuna, mis tuleneb põhiseaduse §-st 30 ja on täpsustatud “Avaliku teenistuse seaduse” § 14 lg-s 1: “(1) Riigi- või kohaliku omavalitsuse ametnikuna võib teenistusse võtta 18-aastaseks saanud vähemalt keskkaridusega

teovõimelise Eesti kodaniku, kes valdab eesti keelt seadusega või seaduse alusel sätestatud ulatuses” [5].

Viimatinimetatud “Avaliku teenistuse seaduse” sätte juures tahaks veel kord juhtida tähelepanu teesile, et kodaniku suhtes tekitab usalduse tema valmisolek vastutada. Just see tees saaks olla ka põhjenduseks “Avaliku teenistuse seaduse” § 14 lg-s 1 esitatud regulatsioonile, mis annab riigi- ja kohaliku omavalitsuse ametnikuks olemise võimaluse just kodanikele.

Põhiseaduse §-s 124 on sätestatud kodanike üldine riigikaitsekohustus, mida täpsustavad “Kaitseväeteenistuse seaduse” § 3 lõiked 1 ja 2:

“(1) Meessoost Eesti kodanik on kohustatud teenima kaitseväes – täitma kaitseväeteenistuskohustust.

(2) Aja kestel, mil kodanik on kohustatud täitma kaitseväeteenistuskohustust, on ta kaitseväekohustuslane. Eesti kodanik on kaitseväekohustuslane 16. kuni 60. eluaastani, kui teda ei ole käesolevas seaduses sätestatud alustel ja korras kustutatud kaitseväekohustuslaste registrist” [22].

Nägime, et “Kodakondsuse seaduse” üldregulatsiooni järgi omandatakse Eesti kodakondsus reeglina sünniga. See tekitab seoses kodakondsuse olemuse lahtimõtestamisega küsimuse, et kuidas vastündinud laps võiks kanda oma kodanikuõigusi ja täita kodanikukohustusi. Seadusest saame teada, et ei saagi – ta on küll kodanik, kuid kodanikuõiguste ja -kohustuste omandamiseks peab ta jõudma teatavasse ikka, mis erinevates seadustes erineb. Kuidas on aga võimalik, et riigis on suur hulk kodanikke, kellel tegelikult ei ole ühtegi kodanikuõigust ja -kohustust? Miks me nende puhul üldse kodaniku nimetust kasutame?

Millegipärast on kaasajal hakatud pidama loomulikuks seda, et iga inimene on ka kodanik. See on justkui inimõigus. Kodakondsuseta inimesed tekitavad paljudes teistes probleemi, mis vajab lahendamist kasvõi kodakondsuse sunniviisilise andmise läbi. Selles protsessis ei mõelda aga sellele, et milleks siis üldse kodakondsuse institutsioon, kui kodanikuks olemine on inimese loomupärane õigus ja kohustus? Siis muutub kodakondsus inimese määratluse osaks ning lakkab iseseisva institutsioonina üldse olemast, sest eelnevalt teesidena välja toodud eeldused kodaniku suhtes enam ei kehti. Ma ei ole kindel, et kõik inimesed oskavad riiki juhtida. Ma ei ole kindel ka selles, et nad on kõik suutelised vastutama riigijuhtimises tehtud vigade eest. Seega ei saa kodakondsuse andmise kriteeriumide pehmemdamine olla kuidagi riigi ja seega ka kodanike kogumi tervikliku ja positiivse arengu huvides.

Praegu on laia kodanikeringiga demokraatlikes süsteemides tendents selles suunas, et kahaneb valijateks olevate kodanike usaldus riiki juhtivate kodanike vastu, mis omakorda toob kaasa huvi kahanemise valimistel osalemise vastu. See on põhjustanud diskussiooni võimalikust demokraatia kriisist. Kas pole aga üks võimalik probleemi põhjus selles, et kodanike ring on aetud mõttetult suureks ning sinna on kaasatud ka neid, kes ei suuda kanda kodanikuõigusi ja -kohustusi? Austria majandusteadlane Joseph Alois Schumpeter on klassikalise demokraatiakontseptsiooni kriitikas öelnud järgmist: “Tavaliselt asetuvad suured poliitilised küsimused tüüpilise kodaniku hingeelus kõrvuti selliste vaba aja huvidega, mis pole tõusnud hobide tasemele, ja süüdimatu vestluste temadega. Need asjad tunduvad nii kauged; nad ei sarnane üldse äriliste ettepanekutega; ohud ei pruugi üldse materialiseeruda ning isegi kui nad

peaksid seda tegema, ei pruugi nad osutada nii väga tõsisteks; tuntakse end liikuvat fiktiivses maailmas” [41, lk 75]. Kuigi Schumpeter ei kirjuta kodakondsusest, vaid demokraatiast, on tema öeldu siiski selle raamatu jaoks sobiv, sest kodanike võime, tahe ja oskus juhtida oma riiki on siin kahtluse alla seatud. Kas kaasaja riigijuhtimise probleemi – valitsejate mitteusaldatavuse – tegelik olemus võiks peituda selles, et kodanike ringi on kaasatud ka need, kes sinna kuuluma ei peaks; need, keda teised kodanikud ei usalda või kes ei hooli piisavalt riigi juhtimise küsimustest? Tundub, et nii võib see olla. Aga kus tehti viga? Kuidas eristada neid, kes peaksid kuuluma kodanike ringi, nendest, kes sinna kuuluma ei peaks?

1.2 Inimene kui potentsiaalne kodanik

Tõenäoliselt oleme teiega ühte meelt selles osas, et kodanikuks olemise üheks eelduseks on inimeseks olek. Seda kinnitab ka “Eesti Vabariigi põhiseaduse” § 8 esimene lause, milles sätestatakse: “Igal lapsel, kelle vanematest üks on Eesti kodanik, on õigus Eesti kodakondsusele sünnilt /---/” [9]. Mõiste *laps* seondub selgelt vaid inimesega. “Kodakondsuse seadust”, mis lisab muid kodakondsuse omandamise aluseid, saab samuti vaadelda vaid kui inimeste kohta käivat. Võiks küsida, et miks ma üldse arutlen nii ilmselgel teemal. Aga arutlen ma seetõttu, et õigusloomes kehtib oluline põhimõte, mille kohaselt peavad õigusaktis olema määratletud kõik kesket tähendust omavad mõisted, et seaduse kohaldajatele anda selge juhised mõiste sisu tõlgendamiseks. Kui me soovime kodanikuks olemise siduda inimeseks olemisega, peaks meil olema selge, kes on inimene. Inimese mõistet õiguslikus tähenduses kasutatakse paljudes seadustes ja muudes õigusaktides otse, teistes kaudselt, sest kõik õigusaktid loovad teatavatele inimrühmadele õigusi või kohustusi. Mitte ühestki neist õigusaktidest ei leia me aga õiguslikku määratlust, mis ütleks, kes on *inimene*.

“Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon” [20], mis on inimese põhiõigusi ja -vabadusi sätestav keskne õigusakt, jätab samuti lahti seletamata nende õiguste ja vabaduste kandja ehk inimese. Kuidas me saame selles dokumendis sätestatu ellu viia selliselt, kui me ei mõista üheselt, millest, või õigemini kellest käib jutt? Mis takistab meid määratlemast mõistet *inimene*? Tõenäoliselt see, et asjasse süüvides mõistame me inimest ääretult erinevalt, ehkki esmapilgul tundub, et vaevalt meie arvamused võiksid sellises küsimuses lahknedada.

ENE-s määratletakse inimest järgmiselt: “Inimene /---/ on kõrgeima arengutaseme saavutanud organism Maal, mõistuse ja artikuleeritud kõne võimega ühiskondlik olend, kes on suuteline tööriistu tootma ning nende abil keskkonda mõjustama ja muutma” [19]. Sellisest määratlusest võibki selguda tõsiasi, miks inimese mõiste on senini õiguses määratlemata. Kui kõik ülalnimetatud inimeseks olemise nõuded peavad olema vastuvaidlematult täidetud, et olendit nimetataks inimeseks, siis võib küllalt lihtsalt leida õigustusi erinevate inimrühmade inimese mõiste alt väljaarvamiseks. Sellise mõiste alla ei pruugi mahtuda näiteks vaimsete või füüsiliste puuetega inimesed, sest nende puhul jääb täitmata mõni oluline inimeseks olemise eeldus. See omakorda võib viia küllalt omapäraste teooriate tekkeni ning ebameeldivate pretsedentide loomiseni.

Seega ehk ongi inimese määratlematus õiguses eelkõige pragmaatiline ning pigem eelistatakse probleemist mööda vaadata. Ometi ei saa see vastus rahuldada, sest kui soovida lahti mõtestada seda, kes saab ühiskonnas olla kodanik, oleks loomulik, et vastus tuleks leida ka esimesele küsimusele: kes on see, kes saab olla potentsiaalne kodanik ehk siis inimene, kellel lisaks inimese tunnustele oleks midagi, mis võimaldab tal olla riigi täisväärtuslik kodanik. Veelgi enam, inimese määratlus võiks aidata meil lahendada selliseid aktuaalseid probleeme nagu eutanaasia, abort või surmanuhtlus, võimaldades alati küsida: kas see, kelle me surmame, on inimene? Vaadates veel kord eeltoodud inimese määratlust ENE-s, võiks kõigil juhtudel üheks vastuse variandiks olla: ei, vastavalt sellisele määratlusele ei ole see inimene.

Tõe huvides tahaksin puudutada veel üht inimesega, õigemini inimõigustega seonduvat probleemi, sest see on oluline kodaniku edasise käsitluse mõistmisel ning kodanike ringi

piiritlemisel. “Eesti Vabariigi põhiseaduse” §-s 12 sätestatakse: “Kõik on seaduse ees võrdsed. Kedagi ei tohi diskrimineerida rahvuse, rassi, /---/, samuti varalise ja sotsiaalse seisundi või muude asjaolude tõttu” [9]. Sõna *kõik* all mõeldakse siin ilmselt inimesi, sest edaspidine omaduste loetelu kirjeldab just inimest. Sellega on justkui selgesõnaliselt kirja pandud inimeste võrdsuse põhimõtte ja sellest võiks ju siis tuletada ka väite, et kõik inimesed peaksid olema kodanikud. Aga kas inimesed on võrdsed? Kas sellisele sättele tuginedes võiks öelda, et püüdes piiritleda kodanikuks olemise eeldusi kohtleksime inimesi ebavõrdselt ning seega rikuksime seadust?

Huvitav on tõdeda, et kui põhiseaduse paljudes sätetes räägitakse seadusest kui õigusakti üldmõistest (näiteks põhiseaduse § 3) või vähemalt kui parlamendi vastuvõetavast õigustloovast aktist (näiteks põhiseaduse § 32), siis millise tähenduse on *seadus* omandanud selles sättes? Ta ei saa olla õigusakti üldmõisteks, sest siis oleks paljud õigusaktid selle põhimõttega vastuolus. Igal inimesel ei ole ju võimalik kasutada ühest või teisest seadusest tulenevaid õigusi, kui ta ei vasta konkreetse seaduses sätestatud tingimustele. Mõelgem aga nii, et ehk on *seadus* selle sätte tähenduses hoopis iga konkreetne õigusakt – see, kellel on võimalik selle seaduse alusel mingeid õigusi omandada, saab neid õigusi taotleda ja kasutada teiste samasse klassi kuuluvate isikutega võrdsel alusel. Kasutasin sihilikult sõna *klass*, sest tundub, et seadusi vaadates on võimalik jagada inimesi klassidesse ning need klassid on oma koosluselt pidevas muutumises lähtuvalt sellest, millise seaduse kohaldamisalasse inimene satub. See aga ei ole ju enam kõigi inimeste absoluutne võrdsus!

Vaatleme vaid ühte iseloomulikku näidet seadusest. “Tsiiviilseadustiku üldosa seaduse” § 7 lõikes 2 on sätestatud: “Õigusvõime algab inimese elusalt sündimisega ja lõpeb surmaga”. Lõike 3 näeb ette sellest erandi: “Seaduses sätestatud juhtudel on inimloode õigusvõimeline alates eostamisest, kui laps sünnib elusana” [46]. Samas paigutatakse õigusvõimelised inimesed (inimesed seaduse mõistes) koheselt kahte eri klassi – täieliku teovõimega ja piiratud teovõimega (“Tsiiviilseadustiku üldosa seaduse” § 8 lõiked 2 ja 3).

Näiteid teovõime piiramise kohta on õiguses tegelikult palju. Toon näiteks “Vabariigi Presidendi valimise seaduse” § 2 lõike 1, mille alusel saab Vabariigi Presidendi kandidaadiks üles seada sünnilt Eesti kodaniku, kes on vähemalt 40 aastat vana [51]. Seega käesoleva raamatu autor ei kuulu veel aastaid sellesse klassi, kellel oleks mõtet “Vabariigi Presidendi valimise seadusele” pilku pöörata lootuses valituks osutada.

Eeltoodust nähtub, et erinevad õigusaktid võivad laieneda erinevatele inimeste klassidele; veelgi enam, erisused võivad olla sätestatud ühe ja sama õigusakti sees. Kas võib aga öelda ka nii, et õigusakte võrreldes nähtub neist siiski ka inimese määratlus? Konkreetse õigusakti või selle sätte puhul on ju tähtsad vaid need inimesed, kes kuuluvad sellesse klassi; teiste inimeste olemasolu ei oma selle õigusakti jaoks tähendust. Siis aga muutub absurdseks põhiseaduse § 12 [9] ja “Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni” [20] olemus tervikuna. Väited inimeste võrdsuse kohta on vaid deklaratsioon, mitte reaalsus. See deklaratsioon võib küll olla vajalik eeldus selleks, et temast juhinduda riigi juhtimise vahendite valikul konkreetsetel juhtudel, kuid sellest hoolimata jääb see deklaratsiooniks.

Tulles tagasi inimese mõiste juurde, et näidata, kui segane on olukord kehtivas õiguses seetõttu,

et pole peetud vajalikuks sügavamalt mõtiskleda inimese määratluse üle, vaadagem veel kord “Tsiviilseadustiku üldosa seaduse” näidet: “Õigusvõime algab inimese elusalt sündimisega” [46]. Kas surnud inimene on samuti inimene, ainult et ilma õigusvõimeta? Seadus ütleb ka: “...kui laps sünnib elusana”. Kas laps on laps ka siis, kui ta sünnib surnult? Laps on ju inimesega seonduv mõiste. Seega, kas inimene võib olla “Tsiviilseadustiku üldosa seaduse” järgi inimene ka surnult? Millal ja kas üldse inimene lakkab olemast inimene? Võiks ju öelda, et inimese mõistet piiritletakse siin rangelt vaid mingite kindlate bioloogiliste omadustega. Aga millistega? See, miks inimene on “sündides surnud” (juba selline sõnauhend on äärmiselt veider), võib olla ju tingitud sellest, et tal puuduvad mõned organid, mis inimesel tavapäraselt olemas peaksid olema. Aga millal ületatakse kasvõi organite puudumisel see piir, kus võib öelda, et see, mis sündis, olgu siis elusalt või surnult, ei olnudki inimene ning seega ei saaks tal tekkida ka võimet olla kodanik? Seni, kuni seadusest võib välja lugeda, et inimeseks võib olla surnult sündinu, võiksime konstrueerida ka absurdse väite, et kodanikuvõime võiks samuti tekkida surnult sündides, sest kodakondsus omandatakse üldreegli kohaselt sünniga ning “Kodakondsuse seadus” ei täpsusta, et tegemist peaks olema elusalt sündimisega.

Seega, kui saaksime üheselt aru, et surnud inimene kui inimese üks liik on nonsens, võiksime me “Tsiviilseadustiku üldosa seaduses” esitada selle sätte teisiti: “Õigusvõime algab inimese sündimisega ja lõpeb tema surmaga”. See annaks võimaluse täpsemalt määrata ka kodakondsuse tekke aluse kehtiva õiguse kohaselt. Kuid ilma kokkuleppeta inimese mõiste õigusliku määratluse osas ei ole see mõeldav.

Võrreldes eeltoodud käsitlusi inimeste ebavõrdsusest seaduse ees ja inimese määratlusest võiks üldistavalt mõelda nii, et kui inimesed saavad kuuluda erinevatesse rühmadesse, olla n-ö erineva kvaliteediga, siis on ehk võimalik, et on ka selliseid, kellel puuduvad vajalikud inimese tunnused ja kes seetõttu ei ole enam inimestena vaadeldavad ning on olemas ka inimrühmad, kelle omaduste kogum annab neile võrreldes teistega enam õigusi ja ka kohustab enamaks?

Alles inimese õigusliku määratlemise järel võiksid ka inimõigused omandada oma tegeliku tähenduse: oleks määratletud subjekt, kellele need õigused laieneda saaksid. Sellele järgnevalt saaksime määratleda ka konkreetsete inimrühmade/klasside spetsiifilisemad õigused ja kohustused ühiskonnas. Üheks selliseks inimeste rühmaks on ühiskonnas ka kodanikud. Kõigil ei pea olema ühesugused õigused ega saagi olla, nagu eelpool nägime. Järelikult saab kodakondsus olla vaadeldav hoopis kitsamalt ja me saame selle omistada vaid teatavale kindlale inimrühmale. Mis aga oleksid need tunnused, mille alusel seda inimrühma piiritleda?

1.3 Võime olla kodanik ehk kodanikuvõime

“Tsiiviilseadustiku üldosa seadus” mõtestab lahti sellised institutsioonid nagu õigus-, teo- ja otsusevõime [46]. Need seovad inimese õiguste ja kohustuse olemasolu või nende puudumise teatavate tingimustega nagu inimese vanus, vaimne seisund jne. Lähtudes nende võimete määratlusest leian, et rääkides kodakondsusest võiksime rääkida ka terminist *kodanikuvõime*, mis tähendab, et kodanikuks saab olla vaid see inimene, kes on suuteline kandma kodanikule antud õigusi ja ka temale pandud kohustusi. Kodanik, kes omaks vaid õigusi, kuid ei suuda täita temale pandud kohustusi, ei saa ju olla täisväärtuslik kodanik, rääkimata juhtudest, kus nime poolest kodanik ei oma ei kodanikuõigusi ega ka -kohustusi.

Lähtudes kodanike (õigemini küll võimalike kodanikukandidaatide) ringi määratlemisel 1. peatükis esitatud teesist, et kodanikule võib kindel olla, sest ta suudab oma tegude eest vastutada, muutub absurdiks “Kodakondsuse seaduse” § 2 lõike 1 punkt 1, mille kohaselt kodanikuks saadakse sünniga [26]. Vastsündinule ei saa kahtlemata kindel olla riigijuhtimise küsimustes ega saa temalt eeldada ka kohustust vajadusel kasvõi relvaga kaitsta riiki riigijuhtimises tehtud otsuste tagajärgede eest. Seega peaks normaalne kodanikuteooria välistama sünniga omandatava kodakondsuse. Sünnijärgse kodakondsuse omandamise kaotamist pidas loomulikuks ka Adolf Hitler, kes kohe oma kodakondsuse lühikäsitluse alguses tunnistas: “Ma tean, et inimestele ei meeldi seda kõike kuulda, kuid midagi mõistusevastasemat kui meie praeguse aja kodakondsuse seadused, on raske ette kujutada. /---/ Sünnijärgselt on võimalik omandada vaid riigialama (s.o riigi elaniku – autori märkus) staatus. Sellega ei kaasne õigust töötada avalikus teenistuses ega õigust osaleda poliitilises tegevuses valimistest aktiivse või passiivse osavõtu teel” [18, lk 247].

Siinkohal tahaksin tähelepanu juhtida ka probleemile seoses kodanikuks olemise ülemmääraga. Eesti Vabariigis puudub seadusesäte, millega nähtaks ette kodanikuks olemise ülemmäär. Selline lähenemine eeldab, et kõigile kodanikele võib kindel olla nende elupäevade lõpuni – neid võib usaldada nii valimisurni ääres kui ka aktiivses riigijuhtimises. Samuti võiks eeldada, et kodanikud on kuni surmani valmis riigi valed otsuste eest vajadusel kasvõi relv käes vastutust kandma. Siiski, viimase eelduse vastu räägib “Kaitseväeteenistuse seaduse” § 3 lõike 2 teine lause: “/---/ Eesti kodanik on kaitseväekohustuslane 16. kuni 60. eluaastani, kui teda ei ole käesolevas seaduses sätestatud alustel ja korras kustutatud kaitseväekohustuslaste registrist” [22]. Tsiteeritud sättest ilmneb, et Eesti kodanikult ei oodata tema kodanikukohutuse täitmist pärast 60. eluaastat. Kuidas aga saab selline kodanik osaleda riigijuhtimises, kui ta ei ole seaduse järgi kohustatud vajadusel kasvõi relvaga seisma riigi arengut puudutavate otsuste tagajärgede eest?

“Eesti Vabariigi põhiseaduse” § 79 (sellega haakub ka “Vabariigi Presidendi valimise seadus”) lõikes 3 sätestatakse: “Vabariigi Presidendi kandidaadiks võib seada sünnilt Eesti kodaniku, kes on vähemalt nelikümmend aastat vana” [51]. Mingit ülempiiri seadus ei sätesta. Seda ei nähta ette ka Riigikokku ja kohaliku omavalitsuse volikokku kandideerimisel. Praktikas võib see tähendada seda, et riigijuhtimisel langetavad otsuseid isikud, kes on vabastatud täisväärtuslikuks, kõiki kodanikuõigusi ja -kohustusi kandvaks kodanikuks olemise rollist. Võib ju öelda, et selle võrra on teisi kodanikke koheldud ebavõrdsetena, sest neile langevad osaks kõik kodanikuõigused ja -kohustused ning neilt ei saa eeldada usaldust “kodaniku” vastu, kes kodanikukohustusi täitma ei pea. Küll aga võib kaasaegses ühiskonnas selline inimene olla näiteks president, kutsuda riigile häda (kasvõi sõda) kaela, kandmata seejuures kodanikuna vastutust oma tegude tagajärgede eest. See on ebaloomulik, sest kodanikud peaksid kodanikena olema kindlasti koheldud võrdselt ja vastama ühtsetele, kodanikuks olemise tunnustele.

Oleks loogiline, kui lisaks kodanikuõiguste ja -kohustuste omandamise alampiirile oleks ühiskonnas sisse viidud ka ülempiir, mille ületamise järel lakkab inimene olemast kodanik. See ülempiir ei pea olema seotud vanusega, sest inimesed on väga erinevad ning ka pärast 60. eluaastat võib inimene olla täiesti suuteline vastutama oma tegude tagajärgede eest. Seega võiks näiteks ühe äärmusliku võimalusena püüda lähtuda põhimõttest “kes relva tõsta ei jõua, ei saa olla täisväärtuslik kodanik” ning sellest lähtuvalt otsustada igal üksikjuhul, mis on inimesel tema elus see piir, kus ta on sunnitud kodakondsusest loobuma. Sellega võiks näiteks kaasna võimalus saada aukodanikuks, mis oma sisus hõlmaks teadmist, et see inimene on kodanikuks olemise aja jooksul hästi aidanud kaasa riigi juhtimisele ja olnud valmis oma tegude eest vastutama. Aukodaniku staatus aitaks kodakondsusest ilma jäetud, kuid heaks kodanikuks olnud inimest ühiskonnas staatuselisel eristada ning teda eriliselt väärtustada. Seoses kodanikuks olemise vanuselise piiriga tsiteerisin Aristotelest, kes oma teose “Poliitika” kolmanda raamatu alguses kirjutab: “Laste kohta, kes ei ole veel täiskasvanud ja kes seetõttu ei ole kantud kodanike nimekirjadesse, ning vanurite kohta, kes on vabastatud kodanikukohuse täitmisest, tuleb öelda, et mõlemad on kodanikud vaid ülekantud tähenduses, aga mitte ilmtingimata /---/” [4, lk 91]. Seega pole tegemist mingi uue mõttega, vaid tänaseks suuresti unustatud vanaga. Siinkohal viitaksin veel kord paar lehte eelpool tsiteeritud Adolf Hitlerile, kes samuti Vana-Kreeka filosoofi arvamusega selles küsimuses suuresti nõustus.

Kodanikuks saamise alammäära puhul tuleb samuti lähtuda subjektiivsetest kriteeriumidest, mitte mingist loomulikult saabuvast sündmusest nagu näiteks inimese sündimine või täisealiseks saamine. Nii nagu sünd ei tee kellestki kodanikuks, ei saa seda teha ka teatavasse ikka jõudmine. Kodanikuks saamine tuleks otsustada igal üksikjuhul eraldi ning otsustamise kriteeriumideks võiksidki üldiselt öeldes olla 1. peatükis esitatud teesid: kas konkreetne inimene on võimeline osalema riigijuhtimises ning selleks, et vastutada oma tegevuse eest, äärmuslikul juhul ka relva haarama. Järgnevates peatükkides püüan seda mõtet enam avada, sest sel kombel skemaatilisel esitatuna võib see mõnedes lugejates kõhedust tekitada.

Peatugem nüüd veel mõnedel juhtudel, mis lisaks vanusepiiri arvestamisele peaksid mõjutama inimese kodanikuks olemise võimet lähtuvalt 1. peatükis esitatud teesidest usalduse ja vastutusvõime kohta.

Kas kodanikuks saaks olla inimene, kes ei ole oma tervisliku seisundi tõttu võimeline kandma

kodanikuõigusi või -kohustusi? Eelkõige seondub see piiratud teovõime institutsiooniga. “Tsiviilseadustiku üldosa seaduse” § 8 lõikes 3 sätestatakse: “Kui isikule, kes vaimuhaiguse, nõrgamõistuslikkuse või muu psüühikahäire tõttu ei suuda kehtvalt oma tegudest aru saada või neid juhtida, on määratud kohtu poolt eestkostja, siis eeldatakse, et isik on piiratud teovõimega” [46]. Rääkides kodakondsusest kui riigi ja kodaniku vahelisest suhtest, mis väljendub teatud vastastikustes õigustes ja kohustustes, siis need õigused ja kohustused ei ole oma loomult passiivsed. Kodanikuks olemine eeldab aktiivset tegevust, vastasel korral ei kasuta inimene oma kodanikuõigusi ja -kohustusi ning tema vaatlemine kodanikuna saaks olla vaid tinglik. Jätan siinkohal kõrvale n-õ tahtlikult passiivsete kodanike küsimuse, mille juurde tulen allpool. Tundub aga, et inimesed, kellel puudub võime täita kodanikukohust neist sõltumata põhjustel (näiteks teovõimetud isikud), ei saagi olla kodanikud, sest neil puudub aktiivseks kodanikuks olemise võime.

Siinkohal tsiteerin taas “Kodakondsuse seadust”, mille § 35 lõigetes 1 ja 2 sätestatakse Eesti kodakondsuse saamise peamised eritingimused:

“(1) Täisealine piiratud teovõimega Eesti kodakondsust taotlev isik on vabastatud käesoleva seaduse § 6 punktides 3-7 sätestatud tingimuste täitmisest.

(2) Käesoleva seaduse § 6 punktides 3 ja 4 sätestatud tingimuste täitmisest on vabastatud isik, kes terviseseisundi tõttu pole võimeline neid nõudeid täitma /---/” [26].

Üllatuslikult on “Kodakondsuse seadus” piiratud teovõimega inimestele kodakondsuse andmise suhtes palju leebem kui teovõimeliste isikute puhul, vabastades esimesed mitmete kodakondsuse saamise nõuete täitmisest (neist nõuetest lähemalt 4. peatüki 2. alapeatükis). Ent kuidas võime eeldada, et isikud, kes ei suuda vastata kodakondsuse saamise nõuetele, oleksid suutelised täitma täisväärtuslikult kodaniku rolli, kasutama adekvaatselt oma kodanikuõigusi ja langetama läbimõeldult riigijuhtimist puudutavaid otsuseid? Inimõiguste raames võiks ta neid kodanikuõigusi ja -kohustusi ehk omada, kuid mis kasu tuleneks sellest riigile ehk teistele ühiskonna liikmetele? On suur oht, et selliste “kodanike” juhtimisel ei pruugi riik minna õiget rada. Probleemile ei annaks lõplikku lahendust ka see, kui jätaksime piiratud teovõimega kodanikud ilma riigijuhtimise õigustest ja -kohustusest, sest siis võiks taas küsida, et miks nad sel juhul kannavad kodaniku nimetust, kui nad ei oma kodaniku õigusi ega kannu kodaniku kohustusi.

Paraku on aga probleem veelgi laiem. Kuigi võiks eeldada, et piiratud teovõimega isikud võiksid olla vähemalt riigijuhtimise õigusest ja -kohustusest ilma jäetud, ei ole see kehtiva õiguse kohaselt nii. “Riigikogu valimise seaduse” § 4 lõiked 2 ja 5 sätestavad järgmist:

“(2) Hääleõiguslik ei ole isik, kes on kohtu poolt tunnistatud teovõimetuks.

(5) Kandideerimisõigust ei ole isikul, kes on kohtu poolt tunnistatud teovõimetuks” [39].

Seega õigusest valida ja olla valitud on ilma jäetud teovõimetuks tunnistatud isikud, kuid selliseid isikuid kehtiva “Tsiviilseadustiku üldosa seaduse” kohaselt ei olegi. Järelikult võib seadust tõlgendada nii, et piiratud teovõimega isikud võivad praegusel ajal valida ja olla valitud. Selliseid seadusandja mõtete keerdkäike ei suuda ma lahti harutada ega mõista, kuidas selline regulatsioon võiks kasuks tulla riigi juhtimise kvaliteedile ning kodanike usaldusele oma kaaskodanike vastu.

Ka piiratud teovõime küsimuse käsitleusega ei ole me ammendavalt vaadelnud kõiki kodanikuks

olemise võimetusega seonduvaid juhte. Lisaks teovõime piiratusele on olemas võimalus, et teovõimeline isik on sattunud olukorda, kus tema tegutsemine aktiivse kodanikuna on võimatu, näiteks langenud koomaseisundisse. Sellise isiku seisund võib osutuda lootusetuks, kuid tal võib säilida ka võimalus tagasipöördumiseks sellesse reaalsusse. Koomas olemise ajal ei saa teda vaadelda aktiivse kodanikuna, sest ta ei ole suuteline kandma kodanikuõigusi ega -kohustusi. Järelikult ei ole põhjust eeldada, et koomaseisundis olijale tuleks säilitada kodanikuõigused ja -kohustused. Loomulikult võib ta kanda inimesele omaseid õigusi ja kohustusi ja ehk isegi jätkata selles ühiskonnas eksisteerimist, kuid kodanikuna on ta võimetu oma õigusi või kohustusi realiseerima.

Analoogiline, kuid veelgi komplitseeritum olukord on selline, kus inimene ei ole ajutiselt otsusevõimeline. Vastavalt “Tsiviilseadustiku üldosa seaduse” § 13 lõike 1 kohaselt on tehing, mille isik tegi vaimutegevuse ajutise häire või muu asjaolu tõttu seisundis, mis välistas tema võime õigesti hinnata seda, kuidas tehing mõjutab tema huve (otsusevõimetus), tühine, välja arvatud, kui isik kiidab tehingu pärast vaimutegevuse ajutise häire või muu asjaolu lõppemist heaks [46]. Kandes selle sätte mõtte üle kodakondsuse institutsioonile, võiks eeldada, et näiteks valimistel ei tohiks lugeda kehtivaks sellise isiku häält, kes valimiskabiinis otsust tehes ei suuda õigesti hinnata tema otsuse mõju ja langetab seetõttu otsuse, mida ta hiljem heaks kiita ei soovi. Kodaniku puhul võiks “vaimutegevuse ajutise häire või muu asjaolu tõttu tekkinud seisundiks” lugeda ka seda, kui isik ei ole suuteline valimisõigust kasutades langetama otsust iseseisvalt ja oma analüüsivõimet kasutades, vaid on lihtlabase propaganda, populismi või otsese valetamise ohver. Kodanikuvõime peaks aga tähendama ka seda, et hoolimata labastest propagandavõtetest suudab kodanik erinevalt mittekodanikust langetada iseseisvaid otsuseid ja neid sisuliselt põhjendada. Nii võib hääletamist vaadelda kui tehingu tegemist konkreetse valitava isiku või erakonnaga ning seega peaks otsusevõime institutsioon olema vaadeldav kodanikuvõime osana.

Kahtlemata oleks sellisest loogikast lähtumine praktikas vägagi komplitseeritud, sest otsusevõime olemaolu või selle puudumist näiteks valimisõiguse teostamise ajal on keeruline tuvastada. Tegemist võib erinevalt teovõime piiratusest olla lühiajalise seisundiga, mis kõrvaltvaatajale märkamatuks võib jääda. Ometi oleks arutelu sellel teemal vägagi oluline, sest manipuleeritavat inimmassi on raske nimetada kodanikeks selles tähenduses, milles me praegusel juhul kodanikke mõista tahame.

Eeltoodud käsitlused vanuse ülempiiri ja tervisliku seisundi arvessevõtmise kohta võisid mõjuda mõneti šokeerivalt ja seetõttu vajab vahepeal selgitamist veel üks asjaolu, et kahandada natuke esitatud väidete kategoorilisust. Tõenäoliselt oleks terviserikkega või vanusega seoses teatavatel juhtudel mõistlik teha siiski erandeid riigikaitsekohustuse täitmisest kui kodanikuks olemise eeltingimusest. Kui tegemist ei ole vaimse puudega, mis teeb võimatuks täisväärtuslikult osaleda riigijuhtimises, vaid füüsilise puudega või lihtsalt kõrge vanusega ning isik seejuures on säilitanud vaimse erksuse ja muud kodanikuomadused, oleks tema eemaletõrjumine riigijuhtimisest vaid riigikaitsekohustuse mittetäitmise tõttu ilmselt ebamõistlik. Seega ei soovi ma absolutiseerida selles peatükis toodud väiteid vanuse ülempiiri ja tervisliku seisundi kohta, vaid vaadelda neid kontekstis muude kodaniku omadustega. Samuti tahan rõhutada, et selles peatükis käsitsin ma riigikaitsekohustust kitsalt sõjalise kaitse tähenduses seetõttu, et just sellisena on riigikaitse olemust kirjeldatud põhiseaduse §-s 124 [9]. Tegelikult võib põhiseaduse § 54 alusel riigikaitsekohustust mõelda hoopis laiemana, kuid sellisena ei haaku see

enam kodanikuvoimega, vaid tahtega riiki kaitsta, millest tuleb juttu 1. osa 4. peatüki 4. alapeatükis.

Enne, kui asuda järgmise teema juurde, toaksin teatava üleminekuna sisse veel ühe isikute kategooria, kelle puhul saame rääkida võimetusest olla kodanik, kuid kelle puhul see ei pruugi jääda sugugi ainsaks kriteeriumiks, et välistada nad kodanike ringist. Need on kinnipeetavad.

Milliseid kodanikuõigusi ja -kohustusi saavad omada ja üldse peaksid omama seadusega tõsisemalt pahuksisse läinud inimesed? Eesti Vabariigi põhiseaduse §-s 58 sätestatakse: “Seadusega võib piirata nende Eesti kodanike osavõttu hääletamisest, kes on kohtu poolt süüdi mõistetud ja kannavad karistust kinnipidamiskohtades” [9]. “Riigikogu valimise seaduse” § 4 lõikes 3 sätestataksegi: “Hääletamisest ei võta osa isik, kes on kohtu poolt süüdi mõistetud kuriteos ja kannab vanglakaristust” ning sama paragrahvi lõikes 6 sätestatakse: “Riigikogu liikmeks ei või kandideerida isik, kes on kohtu poolt süüdi mõistetud kuriteos ja kannab vanglakaristust” [39]. Analoogiline regulatsioon kehtib ka kohaliku omavalitsuse volikogu valimise kohta (“Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse” § 5 lõiked 4 ja 6) [27]. Seega riigijuhtimises osalemise õigusest on sellised “kodanikud” ilma jätud.

Vaatleme kodanikuks olemise teist poolt – riigikaitsekohustust. Kuigi “Kaitseväeteenistuse seadus” otseselt kinnipeetavaid ei maini, on küllalt loogiline eeldada, et kinnipidamisasutuses viibimise ajal ei saa isik täita oma kodanikukohustust riiki kaitsta. Ja taas seisame tõdemuse ees, et kodanikeks nimetatakse tänapäeval ka neid inimesi, kellel puuduvad peamised kodanikuõigused ja -kohustused.

Seoses kinnipeetavatega tuleb lisaks võimetusele kanda kodanikuõigusi ja -kohustusi mängu veel teinegi moment, millest on pigem lähtunud kinnipeetavate ilmajätmisel valimisõigusest ja kandideerimisõigusest. See tundub juba haakuvat millegi enamaga, kui seda on kodanikuvoime puudumine. Kui tõstsin ühe kodanikuks olemise teesina esile usalduse kodaniku kui sellise isiku vastu, kellele võib kindel olla, siis kuidas võiksime usaldada riigijuhtimise otsuste langetamise isikule, kes on tõsiselt sattunud pahuksisse riigis kehtiva õigusega? Sellega on ta üles näidanud oma lugupidamatust nii selle riigi kui ka kaaskodanike ja teiste riigi elanike suhtes. Seega ei saa selliste inimeste kätte usaldada riigi saatuse otsustamist.

Kinnipeetavate näitel näeme, et võime olla kodanik ei saa olla ainsaks kriteeriumiks kodanike ringi määratlemisel. Kinnipeetavad eristuvad selgelt neist, kes oma vaimsete või füüsiliste omaduste poolest ei suuda täita kodaniku rolli. Nad vabanevad ühel hetkel kinnipidamisasutustest ja on taas võimelised kandma kodanikuõigusi ja -kohustusi. Kas nad peaksid seda saama? Võib-olla tõesti, kuid selleks liigume arutluses edasi, et jõuda järgmise tasandini kodanikkonna määratlemisel. See puudutab soovi, tahet olla kodanik. Mingil määral on see üleminek õigustatud ka kinnipeetavate puhul, sest minnes vastuollu teiste kodanike tahtega, mis väljenduvad seadustes, on nad kas teadlikult või alateadlikult loobunud olemast kodanikud. Kuid tulgem siiski kinnipeetavate ja laiemas mõttes kurjategijate juurde tagasi pigem ülejäärgmises peatükis, sest kodanikuks olemise tahte puudumine ei ole reeglina seotud mitte objektiivse õigusega, vaid teatavate isikuomadustega, mida kõigil inimestel paraku ei ole.

1.4 Tahe olla kodanik

1.4.1 Sissejuhatus

Olen nüüdseks leidnud, et kodanikuks olemine eeldab inimese puhul teatavaid füüsilisi ja vaimseid omadusi, et teised riigi kodanikud võiksid temale kindlad olla ning loota muu hulgas tema vastutustundele. Füüsiliste omaduste puhul tegin ka möönduse, et vaimse erksuse korral peaks olema võimalik inimest käsitada kodanikuna ka siis, kui ta füüsiliselt ei ole valmis oma kodanikukohust täitma. Tema sisend riigi juhtimisse, tarkus ja elukogemus võivad kompenseerida tema füüsilised puudused.

Oletame nüüd, et oleme suutnud piiritleda selle riigi elanikkonna osa, kes on eelkõige vaimselt terved ning seega justkui valmis riigijuhtimises osalema ja kodakondsust omama. Edasi tuleb välja selgitada, kas sellistele tingimustele vastavatel isikutel on olemas ka tahe olla kodanik. Mis on aga kodanikuks olemise tahe? Et kodaniku õigused ja kohustused moodustavad terviku, ei ole mõeldav nende õiguste ja kohustuste kandja ehk kodaniku vaatepunktist läheneda neile selliselt, et kodanik sooviks omada vaid õigusi, kuid mitte ühtegi kohustust. Samuti oleks veider olukord, kus kodanik sooviks küll temale kodanikukohustuste laienemist, kuid loobuks õiguste kandmisest või kui ta sooviks omada vaid ühte õigust ja kohustust. Ühelgi sellisel juhul ei saa rääkida terviklikust kodanikust ja tema täisväärtuslikust suhtest teistesse kodanikesse ehk riiki. Kindlasti võib kellelgi tekkida küsimus, et miks pidada ebanormaalseks näiteks olukorda, kus kodanik ei taha saada valitud mõnda esindusorganisse – on ju selge, et kõik ei soovi või ei oska valitseda, vaid tahavad tegeleda hoopis oma erialal ja jätta riigi valitsemise teiste hooleks. See on tõsi, kuid mõte võiks liikuda ka teisiti. Et paremini mõista, mida käesolevas arutluses mõeldakse kodanikuõiguste ja -kohustuste kandmise ehk kodanikuks olemise tahte all, tuleks järgnevalt vaadelda seda teemat raamatu 1. osa 1. peatükis nimetatud iga kodanikuõiguse ja -kohustuse puhul eraldi.

Enne aga sooviksin korraks tagasi tulla kinnipeetavate teema juurde, millest oli juttu eelmises peatükis. Kui käsitleme riiki kui kodanike kokkulepet, kes ühiste funktsioonide täitmiseks on loonud teatava käitumisraamistiku ning ühendanud jõud mõnede, üksikisikutele üle jõu käivate ülesannete täitmiseks, siis sellise kokkuleppe osa on ka õiguskord. Normaalses riigis peaks ka õiguskord tuginema kodanike üldisele tahtele ning seega ei ole loomulik, et isikud, kes kokkuleppest taganevad ja õigust rikuvad, võiksid edasi kanda kodaniku nimetust. Nad on selgelt avaldanud soovi sõlmitud kokkuleppest lahti öelda ja seega ei ole ka teistel kodanikel nende kui kodanike ees enam mingeid kohustusi. Oleks loomulik, et nad arvatakse kodanike hulgast välja vähemalt seniks, kuni nad taas on valmis ühisele kokkuleppele “alla kirjutama” ja ühisreeglid täitma.

Ja nüüd – edasi konkreetsete kodanikuõiguste ja -kohustuste ning kodanike tahteväljenduse juurde!

1.4.2 Õigus valida ja tahe valida

Nn demokraatlikes süsteemides on igal kodanikul perioodiliselt võimalik väljendada oma taht, määratlemaks riigi edasisi arengusuundi oma esindajate valimisega esindusorganitesse. Samuti võivad kodanikud riigi arengus eriti oluliste küsimuste lahendamisel kasutada oma kodanikuõigust rahvahääletusel. Kõigi selliste ühiskondade üheks probleemiks kaasajal on valimistel ja rahvahääletustel osalevate kodanike üha vähenev protsent. Tegelikult tähendab valimistel mitteosalemine just seda, et kodanikud ei soovi kasutada oma õigust valida ning on seeläbi otsustanud ise vähendada oma kodanikuväärtust. Siinkohal pole isegi tähtis, kas valimisõiguse mittekasutamise põhjuseks on laiskus, passiivsus või see, et valitavate hulgas ei ole ühtegi kodanikule sobivat. Kahe esimese puhul on pikemalt arutlemata selge, et sel juhul on “kodanik” vaba tahte alusel loobunud olemast kodanik ning jätnud riigi arengusuundade otsustamise teistele ehk siis delegeerinud oma kodanikuõigused teistele kodanikele. Tegelikult väljendub sellises käitumises eelkõige hoolimatus riigi (teiste kodanike) suhtes. Kõige eredamalt tuleb see välja just rahvahääletuse puhul, kus otsustatakse kõige olulisemaid riigi arengusuundade küsimusi, sh ka riigi staatuse muutmist või tema eksistentsi lõpetamist – kui kodanikul puudub ka sellistes küsimustes oma arvamus või ta ei pea vajalikuks seda välja öelda, siis pole erilist põhjust teda kodaniku austava nimetusega tituleerida. Näiteks võib tuua 14. septembril 2003 toimunud rahvahääletuse Euroopa Liiduga liitumise küsimuses. Sellel osales vaid 64,06 % hääleõiguslikest kodanikest, kellest omakorda 66,83 % hääletas liitumise poolt [1]. Kokku hääletas Euroopa Liiduga liitumise poolt seega vaid 42,8 % valimisõiguslikest kodanikest, mis omakorda võiks kahtluse alla seada otsuse sisulise legitiimsuse, kuid see ei ole käimasoleva arutelu teema. Olulisem on küsida: miks peaksid kodaniku staatust väärima need, kes riigi tuleviku jaoks nii olulise küsimuse otsustamises osalemise asemel eelistasid tegeleda millegi muuga?

Keerukam võib küsimus tunduda siis, kui kodanikud otsustavad valimistel osalemata jätta seetõttu, et ükski esindusorganitesse kandideerijatest ei esinda nende huve. Tihtipeale võib, õigustamaks oma valimisõiguse kasutamata jätmist, kuulda just seda seisukohta. Paraku ei ole see põhjendus veenvam kui iga teine passiivsuse või laiskuse põhjendus. Kui vaadelda koos kahte kodaniku õigust – õigust valida ja õigust olla valitud – siis nende kahe kombinatsioonina on kodanikel alati olemas võimalus luua uus poliitiline jõud, mis esindaks just nende huve ja mille kaudu just nemad saaksid oma ideid ühiskonnas propageerida ja populaarsuse korral ka ellu viia. Põhiseaduse § 48 lõike 1 teise lausega antakse just kodanikele ainuõigus kuuluda erakondadesse [9]. Niisiis tähendab iga selline väide esiteks, et kõik olemasolevad poliitilised jõud on sarnased ja ei täida oma lubadusi ega esinda suure osa kodanike huve. Ning teiseks, et kodanikud ise soovigi oma huvide esindamist, loobudes võimalusest luua uus, teistsugustel põhimõtetel ja eetilistel alustel põhinev erakond ning ühendada seeläbi oma jõud. Et nad on loobunud oma kodanikuõiguse kasutamisest, on nad osalt loobunud olemast kodanikud. Ka selline passiivsus ei ole õigustatav rohkem kui iga teine.

Kindlasti vajab valimisõiguse kasutamise tahtest rääkimisel täiendavat täpsustamist see, mida mõelda *tahte* all. Siin tuleb eraldi rõhutada asjaolu, et me ei räägi üheski riigis kodanikust kui abstraktsest mõistest, vaid kui konkreetse riigi kodanikust. Seega peab tema kodanikuks olemise

tahe, kui see olemas on, seonduma just selle konkreetse riigiga. See tähendab, et tahet osaleda valimistel saab konkreetse riigi kodaniku tahteks lugeda vaid siis, kui kodaniku aktiivne tegevus on suunatud just selle riigi ja kõigi selle riigi kodanike ühisele arengule. See asjaolu vajab rõhutamist seetõttu, et kui kodanik väljendab näiliselt küll oma tahet valimistel või rahvahääletusel osalemisega, kuid tegelikult esindab kas teadlikult (pahatahtlikult) või teadmatult (rumalusest) mõne teise riigi või muu organisatsiooni huve, siis ka selline tahtväljendus on küll tahtväljendus, kuid see ei ole Eesti Vabariigi kodaniku tahtväljendus, sest ei teeni Eesti Vabariigi ja tema kodanike huve. Samuti ei pruugi Eesti Vabariigi kodanike huve teenida selline tahtväljendus, millega püütakse rahuldada isiklike ambitsioone; näiteks soov saada isiklikku materiaalselt kasu teiste kodanike arvelt. Ideaalne kodanik nii ei toimi. Inimesena võib iga kodanik tõepoolest eelistada ju isiklike huve teiste huvidele, kuid kodanikuna ta seda teha ei saa – kodanikuks olemine tähendab riigi kui terviku huvides tegutsemist. Siin aga jõuame juba väga lähedale järgmise alapeatüki teemale ning seega tuleb sellekohases edasises mõttearenduses teha väike paus.

Rääkides kodanike tahtest kasutada oma valimisõigust, ei saa mööda kodakondsuse saamise tingimustest. Eeltoodud arutluse kohaselt oleks loomulik, et teise riigi kodanikele või kodakondsuseta isikutele Eesti Vabariigi kodakondsuse andmisel selgitatakse välja eelkõige see, kas neil on tegelik tahe asuda täitma oma kodanikukohustusi ja kasutama kodanikuõigusi just **Eesti Vabariigi** kodanikena. “Kodakondsuse seaduse” §-s 6 haakuvad kodakondsuse saamise tingimuste hulgas selle teemaga rohkem või vähem punktid 3, 4, 6 ja 7:

“Välismaalane, kes soovib saada Eesti kodakondsust, peab:

/---/

3) oskama eesti keelt vastavalt käesoleva seaduse §-s 8 sätestatud nõuetele;

4) tundma Eesti Vabariigi põhiseadust ja kodakondsuse seadust vastavalt käesoleva seaduse §-s 9 sätestatud nõuetele;

5) /---/

6) olema lojaalne Eesti riigile;

7) andma vande: “Taotledes Eesti kodakondsust, töotan olla ustav Eesti põhiseaduslikule korrale” [26].

“Kodakondsuse seaduse” § 6 punktides 3 ja 4 esitatud tingimuste täitmisel on siiski raske öelda, et nendega saaks tuvastada Eesti Vabariigi kodanikuks olemise tahte. Pigem on tegemist teatava lojaalsuse kinnitusega, millele aga peaks eelnema midagi põhjapanevamat. Siinkohal toon mõne näite eestlastest Eesti Vabariigi kodanike kohta. Võõrkeelteoskus on tänapäeval pigem reegel kui erand. Samuti huvituvad paljud inimesed teiste riikide ajaloost, kultuurist, õiguskorrast jms. Kuigi on hea, kui kodakondsust taotlev inimene tunneb põhjalikumalt taotlemispaigaks oleva riigi keelt, ajalugu ja kombestikku, võiks see anda talle vaid teatava lisaeelise teiste taotlejate ees. Nimetatud asjaolud ei pruugi aga sugugi peegeldada isiku tegelikku lojaalsust ja sidet selle riigi teiste kodanikega, kellega koos riiki valitseda. Pigem vastupidi. Äärmusliku näitena võib tuua välisriikide luureorganisatsioonide töötajad, kellele reeglina on antud väga hea koostöö, sulandumaks luuretegemise kohaks oleva riigi kodanikkonna hulka. Seega jõuame palju olulisema ja kesksema tingimuseni kodakondsuse taotlemisel. See on väljendatud “Kodakondsuse seaduse” § 6 punktis 6. Just selle punkti lahtimõtestamisel peaksime suutma iga taotleja puhul välja selgitada, millise riigi, organisatsiooni või muu isiku tahet hakkaks väljendama see uus kodanik, kui tema taotlus rahuldada. Ja ometi on just selle punkti

lahtimõtestamine kõige keerukam. Kuidas ikkagi tuvastada lojaalsust? Kas selleks piisab isiku kinnitusest (“Kodakondsuse seaduse” § 6 punkt 7) või peaks isik tõestama seda oma tegudega pikema aja vältel? Tundub, et viimane variant, olles küll keerukam, on ainuvõimalik. Seega tuleks sellised hindamiskriteeriumid täpsemalt määratleda ning kohaldada neid individuaalselt iga kodakondsust taotleva isiku suhtes, vältides samas nende kriteeriumide äärmuslikke tõlgendusi, mille võimalust sisaldavad “Kodakondsuse seaduse” § 10 lõiked 1 ja 2:

“(1) Käesoleva seaduse § 6 punktides 2-4 sätestatud tingimused võidakse jätta kohaldamata isiku puhul, kes viibib püsivalt Eestis ja kellel on erilisi teeneid Eesti riigi ees.

(2) Erilisteks teeneteks loetakse saavutusi teaduse, kultuuri, spordi või muul alal, mis on tõstnud Eesti rahvusvahelist mainet” [26].

Nimetatud isikute puhul ei ole seaduse kohaselt oluline nende lojaalsus Eesti riigile. Hoolimata sellest konstateeringust tähendab seaduse regulatsioon nende puhul seda, et igal juhul tuleb kontrollida nende kodanikuks sobivust.

Kohtu alla on antud vähemalt üks sellistest “kodanikest” – Ernesto Preatoni – , keda süüdistatakse 50 miljoni krooni suuruses maksupettuses ehk siis kodanike ühisvara varguses [54]. Järgmisena astub kohtu ette Afganistani endine vastuluure kindralmajor Jaqub Haidari [25], kellele samuti sooviti anda kodakondsust eriliste teenete eest, seda isegi hoolimata asjaolust, et “Kodakondsuse seaduse” § 21 lõike 1 punkti 5 kohaselt ei anta Eesti kodakondsust isikule, kes on töötanud või töötab välisriigi luure- või julgeolekuteenistuses. Võib vaid öelda, et järelikult on nende isikute lojaalsus Eesti Vabariigile ja selle kodanikele jäänud tuvastamata. Ja ehk võiks öelda sedagi, et põhjalikumalt kontrollimata isikutele riigijuhtimise õiguse (kodakondsuse) andmine on ise vaadeldav riigivastase teona. Seda seetõttu, et iga lisanduv mittelojalne ja kodanikele vastutõttav “kodanik” suurendab nende hulka, kes lõppude-lõpuks võivad hävitada riigi tervikuna.

Kuid äkki ei olegi lojaalsuse tuvastamist peetud kodakondsuse saamise keskseks tingimuseks? Miks muidu esitati lojaalsuse nõue seaduses esitatud vähemtähtsate tingimuste järel alles kuuendal kohal...?

Nüüd võiks veel kord meenutada Eesti Vabariigi kodakondsuse saamise põhialust, mis on esitatud “Kodakondsuse seaduse” § 2 lõike 1 punktis 1: “Eesti kodakondsus omandatakse sünniga” [26]. Seega ei oma sünnijärgsel kodakondsuse saamisel lojaalsusnõue Eesti riigile üldse mingit tähtsust ning sellise regulatsiooni korral on sünnijärgselt kodakondsuse omandanud isikute lojaalsus veelgi tuvastamatum kui välisriigi kodanikele või kodakondsuseta isikutele kodakondsuse andmisel. Sama keeruline on hinnata ka nende tahet olla selle riigi kodanik. Jõuame taas selleni, et kodakondsuse saamine sünni fakti alusel ei ole loomulik, sest meil puudub sel hetkel veel võimalus hinnata isiku tegusid ning nende alusel määratleda tema soovi olla selle riigi kodanik ja arvestada ka teiste selle riigi kodanike huvidega. Temast peab alles kasvama kodanik.

Eraldi tuleb vaadelda vande andmist Eesti riigile (“Kodakondsuse seaduse” § 6 punkt 7). Selguse mõttes oletame, et sellist vannet andes tõepoolest kõik vande andjad mõtlevad ka tegelikult seda, mida nad ütlevad või millele alla kirjutavad. Isegi nii idealistlikult lähenedes võib vande andmise

institutsiooniga seoses näha mitmeid probleeme. Nagu lojaalsuse nõue, nii ei ole ka vande andmine kõigi kodanike kohus. Vande andmise institutsioon on sisse viidud mitmete eriseadustega, kuid tegemist ei ole üldise kodanikukohusega, mida ilmingimata peaksid täitma kõik, ka sünnijärgselt kodakondsuse saanud isikud. Vanne antakse vaid teatud juhtudel, kui elu viib selleni, et kodanikule on vajalik kohaldada mõne konkreetse seaduse regulatsiooni ning sellega seoses oodatakse temalt vande andmist. Vandetõotus tuleb anda “Kodakondsuse seaduse” juba nimetatud sätte alusel, samuti “Kaitseväeteenistuse seaduse” § 8 lõike 3 alusel [22], “Kaitseliidu seaduse” § 9 lõike 1 alusel [21], “Riigikogu töökorra seaduse” §-de 15 ja 16 alusel [38], “Eesti Vabariigi põhiseaduse” § 81 [9] ja “Vabariigi Presidendi töökorra seaduse” § 3 lõike 2 alusel [50], “Avaliku teenistuse seaduse” § 28 lõike 1 alusel [5] jne. Vande andmise nõuet sisaldavate seaduste rohkus ja sätete sisu näitab, et kodanikud, kes oma elu jooksul satuvad ühe või teise seaduse kohaldamisalasse, peavad vannet andma korduvalt ning teised ei tee seda kordagi elu jooksul. Käesoleva raamatu autor on vandunud truudust Eesti riigile ja tema põhiseaduslikule korrale kolmel korral – astudes avalikku teenistusse, lõpetades reservohvitseride kursused ning astudes Kaitseliidu liikmeks. Kas korduv vande andmine näitab seda, et vanne aegub teatava piiritlemata aja jooksul ja vajab seetõttu pidevat uuendamist, või seda, et tegemist on piduliku formaalsusega, millel sügavam sisu puudub? Tundub, et teine võimalus on loogilisem ning, nii kurb kui see ka ei ole, vastuvõetavam. Vastupidises ei suuda siinkirjutajat veenda ka “Riigikogu töökorra seaduse” § 6 lõikele 3 analoogiliste sätete esitamine Eesti Vabariigi seadustes. Viidatud sätte kohaselt võib Riigikogu juhatuse taotlusel Riigikohtu otsusega enne tähtaega lõpetada selle Riigikogu liikme volitused, kes /---/ keeldub ametivannet andmast [38].

Kui vande andmisel oleks sügavam sisu ning vanne tooks endaga kaasa kodaniku reaalse vastutuse ja võimaluse vande murdmise korral temalt kodakondsus ära võtta, oleks selline võimalus kõigi kodanike jaoks ka seadusega ette nähtud ning samuti peaks sellisel juhul olema tegemist “Kodakondsuse seaduse” alusel kõigile kodanikele (mitte ainult osale neist) esitatava tingimusega. Samuti võib küsida, et kas need kodanikud, kes oma eluaja jooksul kordagi vannet ei anna, ei peagi olema Eesti Vabariigi põhiseaduslikule korrale ustavad? Nõustun, et esitatud küsimus võib tunduda kummaline, kuid tegelik olukord on veelgi kummalisem ning ka vande andnud isikute ustavus Eesti Vabariigi põhiseaduslikule korrale võib osutada küsitavaks.

Näide elust. Euroopa Komisjoni liige Siim Kallas töötas enne tööle asumist Euroopa Komisjonis paljudes kõrgetes riigiametites ja andis korduvalt vande jääda ustavaks Eesti Vabariigile. Eurovolinikuna ametisse astudes pidi ta samuti andma vande ning töötama muuhulgas järgmist: “Kohustun pidulikult täitma ühenduste üldistes huvides oma ülesandeid täiesti sõltumatult” ja “mitte taotlema ega vastu võtma oma kohustuse täitmisel juhiseid üheltki valitsuselt ega organisatsioonilt”. Sellega loobub iga Euroopa Komisjoni liige oma seotusest päritoluriigiga ja teiste liikmesriikidega. Täiesti üllatavalt ei ole selle vande tekstiga Eestis võimalik avalikult tutvuda ja selle hankimine võttis Euroopa Liidu esindajate abiga aega mitu päeva. Seetõttu olen originaalallika asemel oma väidete kinnituseks sunnitud viitama hoopis Ameerika Ühendriikide Esindajatekojale, kes Euroopa Komisjoni tutvustuses samuti tõdeb, et Euroopa Komisjoni liige “ei esinda mingeid individuaalseid või rahvuslikke huve ja tegutseb vaid Euroopa Liidu huvides” [48].

Seega on Siim Kallas öelnud lahti oma varasematest vannetest jääda ustavaks Eesti Vabariigile.

Guinnessi rekordite raamatu üks looja, inglane Norris McWhirter on Suurbritannia eurovolinike kohta kirjutanud, et kuna nad kõik on vandunud igavest truudust Briti kroonile ja et truudusevanne ei ole midagi sellist, millest võib mingil päeval loobuda, siis võib Euroopa Liidule vande andnud isikuid süüdistada lihtlabases vandemurdmises ja riigireetmises [32]. Loogiline? Samuti võiks küsida, et kelle huve Euroopa Komisjoni liikmed siis üldse esindavad?

Kui vaadata “Kodakondsuse seadust” ja eriti selle §-i 28 “Eesti kodakondsuse äravõtmine” lõiget 1, siis vandemurdmist kui alust kodakondsuse äravõtmiseks ei ole ette nähtud [26]. Sama paragrahvi lõike 3 kohaselt ei laiene aga mitte ükski kodakondsuse äravõtmise alus isikutele, kes on omandanud Eesti kodakondsuse sünniga. Nii näiteks ei saa sünnijärgselt Eesti kodakondsuse saanud kodanikult kodakondsust ära võtta isegi siis, kui ta on astunud välisriigi luure- või julgeolekuteenistusse või relvi valdavasse ja sõjaväeliselts korraldatud või sõjalisi harjutusi harrastavasse välisriigi organisatsiooni (§ 28 lõike 1 punkt 2) või püüdnud vägivaldsel teel muuta Eesti põhiseaduslikku korda (§ 28 lõike 1 punkt 3). Sellised põhimõtted paraku kinnitavad eeltoodud oletust, et lojaalsus Eesti Vabariigile ei ole Eesti kodanikuks olemise üks põhitingimusi. Küll aga ähmastavad sellised sätted veelgi kodaniku institutsiooni sisu kaasaegses riigis.

Seoses vande andmisega tahaksin peatuda ka vande sisul. Kuigi erinevates seadustes esitatud vandetekstid on mõneti erinevad, on neil kõigil kindel ühisosa ja kõige paremini väljendub see “Kodakondsuse seaduses” esitatud vandetekstis: “Taotledes Eesti kodakondsust, tõotan olla ustav Eesti põhiseaduslikule korrale” [26]. Mõelge, mida tähendab ustavus Eesti põhiseaduslikule korrale.

Põhiseadusliku korra ühest määratlust ei õnnestunudki mul leida. Küll aga annab mõningat selgust Madis Ernitsa ettekanne õiguskantsleri rahvusvahelisel teaduskonverentsil “Erakond põhiseaduses ja erakonnaseaduses”: “Põhiseaduslik kord ei saa tähendada kõiki põhiseadusega kooskõlas olevaid seadusi ja nende alusel välja antud õigusakte, sest siis oleks näiteks iga avaliku korra rikkumine suunatud põhiseadusliku korra muutmisele. Põhiseaduslik kord põhiseaduse § 48 lõike 3 tähenduses võib hõlmata kas kõik põhiseaduse reeglid ja printsiibid või ainult põhiseaduse aluspõhimõtted, selle struktuuriprintsiibid. /---/ Sõltuvalt sellest, millisest põhiseadusliku korra mõistest lähtuda, oleks keelatud näiteks ühendus, kes tahab kehtestada vahendeid valimata presidendi otsevalimist või mitte. Põhiseaduslik kord kitsamas tähenduses ei hõlma riigipea valimise viisi, vaid ainult demokraatia ja vabaduse ideedest lähtuva riigikorra tuumiku” [14]. Seega on meile jäetud omamoodi valikuvabadus selle kohta, mida me soovime põhiseaduslikuks korraks lugeda.

Rääkides põhiseadusest kui kodanikevahelisest kokkuleppes, millega pannakse paika reeglid ühiseks tulevikku suunatud tegutsemiseks, võime ustavust põhiseaduslikule korrale vaadelda laiemalt ka kui kohustust elada vastavuses selle riigi põhiseadusega, lubadust kanda põhiseadusest tulenevaid õigusi ja kohustusi ning võimaldada ka teistel isikutel nende õiguste ja kohustuste kandmist kooskõlas põhiseadusega. Ometi tullakse aeg-ajalt kodanike poolt välja ettepanekutega põhiseaduse, põhiseadusliku korra muutmiseks. Tõepoolest, kodanike kokkulepitud põhiseaduslik kord võib kohati hakata takistama edasist arengut ning peaks olema loomulik, et kui kodanikud otsustavad põhiseaduses sätestatud (st nende vahel kokku lepitud) korras põhiseaduslikku korda muuta, peaks see olema võimalik. Ettepanek sellise muudatuse

tegemiseks peab aga alati kuskilt alguse saama. Oletame nüüd, et ettepaneku põhiseadusliku korra muutmiseks esitab kodanik või kodanike rühm, kes on andnud vande olla ustavad põhiseaduslikule korrale. Kas siis võiks öelda, et selline kodanik on ohtlikult lähedal vande murdmisele või ongi juba vannet murdnud? See ei ole nii lihtsalt vastatav. Ühelt poolt võiks öelda, et vandemurdmisega ei ole tegu, sest põhiseadusliku korra muutmise võimalus ja kord on põhiseaduses endas ette nähtud. Teisalt aga on põhiseaduses ette nähtud eelkõige kehtiv põhiseaduslik kord, millele ettepaneku teinud kodanik on samuti lubanud ustav olla. Millisele osale põhiseadusest peaks ta siis eelkõige ustav olema – kas kehtivale põhiseaduslikule korrale või võimalusele kehtivat põhiseaduslikku korda muuta? Kui sellele küsimusele ei ole ühest vastust, ei saa ka täpselt öelda, mis on tegelikult vande andmise sisu.

Selgituseks tooksin konkreetse näite põhiseaduse regulatsioonist ja tõlgendusest. Eesti Vabariigi põhiseaduse § 123 lõikes 1 on kirjas: “Eesti Vabariik ei sõlmi välislepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega” [9]. 16. aprillil 2003. aastal kirjutati Ateenas alla Euroopa Liiduga ühinemise lepingule. Eesti Vabariiki esindasid selle toimumingu juures president Arnold Rüütel ja välisminister Kristiina Ojuland. Allakirjutamise näol oli tegemist põhiseaduse § 123 lõike 1 rikkumisega, sest Eesti Vabariigi põhiseadust selleks hetkeks muudetud ei olnud ning põhiseaduse muutmine oli vajalik eeltingimus allakirjutamise lubamiseks. Seda väites tuginedes kahele asjaolule:

1. 14. septembril 2003 toimunud rahvahääletusele pandi “Eesti Vabariigi põhiseaduse täiendamise seaduse” [10] eelnõu. Järelikult tunnustati, et Eesti Vabariigi liitumine Euroopa Liiduga vajas täpsustusi põhiseaduses. Seega tunnustati ka seda, et kooskõlas põhiseaduse §-ga 123 oleks põhiseaduse muutmine pidanud eelnema allakirjutamisele.

2. Täiesti tähelepanuta jäeti omal ajal Vabariigi Valitsuse tellimustööna koostatud “Põhiseaduse Juriidilise Ekspertiisikomisjoni Lõpparuandes” korduvalt rõhutatud asjaolu, et ilma põhiseaduse §-i 1 muutmata ei ole Euroopa Liiduga liitumine mõeldav. Tsiteerin: “Seega näitab juba põgus vaatlus, et Euroopa Liidu liikmeksolek toob kaasa Eesti sõltuvusseisundi teistest riikidest ja rahvusvahelistest organisatsioonidest. /---/ Kuna Euroopa Liitu astumine rikub oluliselt §-s 1 sätestatud nõuet riiklikust sõltumatusest, siis oleks niisuguse sammu piisavaks legitimeerimiseks vajalik lisada põhiseaduse §-i 1 Euroopa integratsiooni lubav kolmas lõige” [34]. Seega rikkusid Eesti Vabariigi kõrged esindajad ka siin põhiseaduse §-s 123 sätestatud keeldu.

Kas tegemist oli põhiseadusliku korra vastu suunatud teoga sellele korrale lojaalsust vandunud isikute poolt? Ilmselt jah. Paljude “kodanike” arvates on aga kõik kõige paremas korras. Tsiteerin veel kord “Põhiseaduse Juriidilise Ekspertiisikomisjoni Lõpparuannet” § 123 lõike 1 tõlgendamise kohta: “Ei saa ju tunnustada Eesti riigiorganite õigust kehtestada põhiseadusega vastuolus olevaid õigusakte, kuna ka nendesamade riigiorganite eneste pädevus tuleneb rahvahääletusel vastuvõetud põhiseadusest” [34]. Kindlasti leidub siinkohal neid, kes leiavad, et presidendi ja välisministri tegevus Kreekas ei olnud seotud põhiseaduse §-ga 123, sest allakirjutatud leping kuulus ratifitseerimisele Riigikogus ja seega võiks lepingu sõlmimiseks lugeda alles selle ratifitseerimist. Vaadagem aga veel kord ekspertiisikomisjoni lõpparuannet: “Rahvusvaheliste lepingute sõlmimisel eksisteerib kaks moodust – nn pidulik ehk pikendatud ehk kaheetapiline vorm ja lihtsustatud vorm. /---/ Pikendatud protseduuri tunnuseks on lepingu teksti autentiseerimise – mis väljendub tema allakirjutamises – ajaline lahutamine riigi poolt

nõusoleku väljendamisest olla lepinguga õiguslikult seotud /---/" [Ibid.]. Seega on ka allakirjutamine lepingu sõlmimise osa ning selle juures tuleb järgida põhiseaduse § 123 lõiget 1.

Kas võime nüüd selgelt järeldada, et kõrgemad riigijuhid rikkusid põhiseaduslikku korda ja seega ka riigile antud lojaalsusvannet ning võiksid normaalses riigis selle eest vastutust kanda? See oleks loogiline, kuid omapärase põhiseaduse tõlgenduse leiame taas juba korduvalt tsiteeritud ekspertiisikomisjoni lõpparuandest: "Kehtiv Eesti õigus ei näe ette võimalust rahvusvahelist lepingut põhiseadusega vastuolus olevaks tunnistada. Selline lahendus on omaks võetud ka teistes õigussüsteemides, ka neis, kes ei tunnista põhiseadusest kõrgemalseisvate õigusaktide olemasolu, kuid pragmaatilistel põhjustel (rahvusvaheliste suhete stabiilsus), piirduvad välislepingute üle preventiivse kontrolliga" [Ibid.]. Seega võidakse Eesti Vabariigi põhiseaduse § 123 lõiget 1 rikkuda (poliitiliselt korrektsemas sõnastuses öelduna "hetkeks muuta") "pragmaatilistel põhjustel", eirates oma riigi kodanike huve ja teenides riigiväliseid struktuure ning pärast rikkumise toimepanemist ei ole enam kellelgi õigust viidata rikkumise faktile. Paraku ei ole sellisel lähenemisel midagi pistmist tahtega juhtida ise oma riiki. Seega ei saa nii mõtlemaid ja käituvaid isikuid lugeda ka kodanikeks käesoleva kirjutise tähenduses.

Põhiseaduslikule korrale ustavuse küsimusele leiame ühe võimaliku vastuse, vaadeldes antava vande sisu erinevate seadussätete kontekstis. Nii sätestatakse Eesti Vabariigi põhiseaduse §-54: "Eesti kodaniku kohus on olla ustav põhiseaduslikule korrale ning kaitsta Eesti iseseisvust.

Kui muid vahendeid ei leidu, on igal Eesti kodanikul õigus osutada põhiseadusliku korra vägivaldsele muutmisele omaalgatuslikku vastupanu." [9].

Seega ühelt poolt peab Eesti kodanik olema ustav põhiseaduslikule korrale, vandudes mõnede seaduste kohaldamisalasse sattununa sellele ka eraldi truudust, kuid Eesti Vabariigi põhiseaduse kohaselt on ustavus põhiseaduslikule korrale kõigi kodanike põhikohus, milleks paljudelt kodanikelt eraldi vannet ei nõuta. Teised kodanikud võivad vande andnud kodaniku tegude suhtes avaldada rahulolematust vaid siis, kui tema tegevus on suunatud põhiseadusliku korra muutmisele vägivaldsel, mitte rahumeelsel teel. Siit tulenevalt võiks tõlgendada vande teksti selliselt, et vandudes truudust Eesti põhiseaduslikule korrale lubab kodanik mitte tegutseda Eesti põhiseadusliku korra vastu vägivaldselt, kuid ei anna lubadust hoiduda selle korra rahumeelse muutmise eest. Ja küllap nii ongi. Põhiseaduslik kord on piisavalt lai mõiste ja selle rahumeelne muutmise on ette nähtud põhiseaduses endas. Küll aga võiks erinevate seaduste alusel antava vande teksti viia vastavusse põhiseadusega ja seeläbi täpsustada, mida vannet andev kodanik siis tegelikult vannub, hoidudes samas põhiseaduses esitatud kodanikukohuse ülekordamisest. Mõned vannet andvatest kodanikest ei pruugi vande tegelikku tähendust teada ja võivad kogemata arvata, et nende pädevuses ei ole isegi mitte rahumeelne põhiseadusliku korra muutmise...

Selles kontekstis oleks veel kord vajalik pöörduda "Kodakondsuse seaduse" § 28 lõike 3 juurde, mis välistab Eesti kodakondsuse äravõtmise selle sünnijärgselt omandanud isikult isegi siis, kui ta on püüdnud vägivaldsel teel muuta Eesti põhiseaduslikku korda. Neid sätteid omavahel võrreldes jõuame huvitava olukorrani: Eesti põhiseadusliku korra vägivaldse muutmise kavandamisel peab Eesti kodanik arvestama võimalusega, et teised kodanikud asuvad Eesti riigi kaitsele ja tekib konflikt, kuid samas võib riigi vastu tegutsev ja sünnijärgselt kodakondsuse omandanud isik olla kindel, et tema kodakondsus säilib. Tuletaksin siinkohal meelde raamatu alguses esitatud ühe põhiteesi – kodanikud, kes üheskoos moodustavad riigi, peavad teineteist

usaldama. Sellise usalduse eeldamisega ei lähe sugugi kokku kodanike konflikt, sh relvastatud konflikt, mille tulemusena peavad mõlemad pooled jätkama koostegutsemist selle riigi juhtimisel ja kaitsmisel (säilitades mõlemad kodakondsuse) hoolimata faktist, et ühed neist kaitsesid ühiseid põhimõtteid ja teised ründasid neid.

Seoses Eesti Vabariigi põhiseaduse §-ga 54 tõusetub aga veel üks probleem. Nimelt sai juba eelpool viidatud "Eesti Vabariigi põhiseaduse" §-le 12: "Kõik on seaduse ees võrdsed. Kedagi ei tohi diskrimineerida rahvuse, rassi, /---/, samuti varalise ja sotsiaalse seisundi või muude asjaolude tõttu." Kui nüüd vaadata §-s 54 sätestatud, siis tundub, et ühed Eesti Vabariigi kodanikud on hoolimata nende antud vande sisust eelistatud seisundis. Nimelt on näiteks vande andnud Riigikogu liikmed lubanud olla ustavad põhiseaduslikule korrale, kuid tulenevalt põhiseaduse enda regulatsioonist on neil võrreldes teiste kodanikega laiem õigus muuta Eesti põhiseaduslikku korda. Ainult rahvahääletuse ehk õigemini kodanike hääletuse teel on põhiseaduse § 162 kohaselt võimalik muuta põhiseaduse I peatükki "Üldsätted" ja XV peatükki "Põhiseaduse muutmise" [9]. Ülejäänud põhiseaduse muutmiseks piisab Riigikogu ehk kodanikkonna esindusorgani otsusest (põhiseaduse §-d 164 – 166). See muutmise õigus hõlmab aga selgelt ka põhiseadusliku korra muutmise õigust. Samuti on põhiseaduse muutmise algatamise õigus vaid vähemalt viiendikul Riigikogu koosseisust ja Vabariigi Presidendil (põhiseaduse § 161). Seega on loodud alus kodanike erinevaks käsitamiseks.

Vaadates lähemalt Eesti Vabariigi põhiseaduse § 54 sisu näeme, et tegelikult kehtib nimetatud paragrahv lisaks välismaalastele ja kodakondsuseta isikutele ka nende Eesti Vabariigi kodanike suhtes, kes mingil põhjusel ei kuulu kodanikkonna esindusorganisse – Riigikokku. Nimelt need, kes kuuluvad Riigikokku, võivad antud vandega vastuollu minemata muuta Eesti põhiseaduslikku korda, sest neil puudub vajadus kasutada selleks vägivalda. Nende käes olevad seadusandlikud meetmed tagavad põhiseaduse kohaselt nende otsuste legitiimsuse. Kuid kodanikud, kes esindusorganisse ei kuulu, on halvemas seisus, sest nende võimalikku rahulolematust esindusorganitesse kuuluvate kodanike tegevusega võidakse alati tõlgendada kui põhiseaduse vägivaldse muutmise katset. Paraku ei ole neile aga muud võimalust kui vägivald oma rahulolematuse väljendamiseks jäetud; seda vähemalt riigi esindusorgani valimiste vahelisel ajal. See on ilmselge kodanike erinev kohtlemine, mis võib tekitada küsimuse § 54 vastavusest §-le 12 isegi siis, kui käsitada §-i 12 kitsendavalt; nii, nagu esitasin selle 2. peatükis.

Eeltooduga seoses on huvitava mõttekäigu põhiseaduse § 48 lõike 3 (selles sätestatakse: "Keelatud on ühingud, liidud ja erakonnad, kelle eesmärgid või tegevus on suunatud Eesti põhiseadusliku korra vägivaldsele muutmisele või on muul viisil vastuolus kriminaalvastutust sätestava seadusega" [9]) kohta esitanud Madis Ernits: " /---/ keelata ei saa erakonda, mille tegevus ja eesmärgid on suunatud küll põhiseadusliku korra kukutamisele, kuid seda ilma vägivaldta, taotledes põhiseaduse muutmist selleks ettenähtud korras. Näiteks võiks tuua kodanike ühenduse, kes taotleb Eesti NSV konstitutsiooni taaskehtestamist ning Eesti naasmist „NSV Liidu rahvaste vennalikkude perre“ muutes selleks põhiseaduse vastavaid sätteid selleks ettenähtud korras. Säärasel juhul ei oleks põhiseadusliku korra muutmise vägivaldne. Sellest hoolimata tuleks säärast tegevust hinnata riiklusele ohtlikuks ning kaaluda selle keelustamist" [14]. Esitatud tsitaadis on kasutatud sellist näidet, mille puhul enamik kodanikke ettekandjaga kindlasti ühel meelel on. Kui aga tsitaadis räägitaks NSV Liidu asemel näiteks Euroopa Liidust ja Eesti Vabariigi põhiseaduse allutamise Euroopa Liidu põhiseadusele nii nagu see juhtumas

on? Kas ka siis oleks enamik kodanikke ettekandja lõppjäreldega nõus? Nõustumise korral tuleks ju kaaluda peaaegu kõigi Eesti erakondade keelustamist ja mitte ainult. Eesti Vabariigi Põhiseaduse Ekspertiisikomisjoni lõpparuandest leiame Euroopa Liiduga liitumise kohta ka järgmise mõttekäigu: “Eesti põhiseaduse § 54 lõige 1 sätestab iga Eesti kodaniku kohuse kaitsta Eesti *iseseisvust*. /---/ Kui aga Euroopa Liiduga liitumiseks tehtava eeltöö perspektiiviks on ka riikliku iseseisvuse kadu, siis oleks hoolimata võimalikust parandusettepanekutest kodanikel õigus osutada liitumisprotsessile vastupanu ning astuda välja iseseisvuse kaitseks” [34]. Niisiis, kas poliitikute üheks perspektiiviks (pole tähtis, kas sihilikuks või paratamatu kaasnähtusena) oli iseseisvuse kadu ja kuidas võiks vastus sellele küsimusele mõjutada tõeliste kodanike käitumist täna? Autoriteetsed juristid on igatahes tunnistanud kodanike võimaliku vastureaktsiooni põhiseadusega kooskõlas olevaks...

Lugejal võib olla tekkinud küsimus, et mis on riigijuhtide võimaliku põhiseaduse vastase tegevuse kohta toodud näidetel pistmist alapeatüki teemaga “Õigus valida ja tahe valida”. Seos on nimelt selles, et kui nõustatakse kasvõi mõne ülaltoodud näite puhul siinkirjutaja arutlusega, siis tuleb meil paraku nentida, et enamik kodanikke ei ole suutnud, tahtnud või viitsinud väljendada oma kodaniku tahet riiki juhtida selliselt, et vältida kodanike vahelise kokkuleppe ehk põhiseaduse rikkumist riigi juhtorganite poolt või kohaldada nende suhtes vastutust. See aga tähendab, et iseenda ja riigi tegelikku tähendust hindavateks ja väärtustavateks kodanikeks saamisel on paljudel veel üksjagu teed käia.

1.4.3 Õigus olla valitud ja tahe olla valitud

Esmapilgul võib tunduda, et tahe olla valitud peaks olema tuvastatav kodaniku kirjalikult väljendatud nõustumises osaleda kodanikkonna esindusorgani töös ja seega ei peaks siin olema midagi sellist, mida probleemina esile tuua. Siiski, piisab vaid pilguheitmisest valimistele, kui juba tekib nii mitmeidki küsitavusi.

Aastal 2003 valiti Eesti Vabariigi parlamenti. Erakonnad esitasid oma valimisnimekirjad ja võiks eeldada, et kõik need, kes nõustusid oma nime kandmisega valimisnimekirja, soovisid realselt anda oma panuse Eesti Vabariigi, tema kodanikkonna arengusse. Kui nii, siis miks räägiti ja räägitakse ka edaspidi täiesti iseenesestmõistetavana “peibutuspartidest”, keda väidetavalt igas valimisnimekirjas leidub? Miks on valimisnimekirjad mitu korda pikemad kui realselt ja isegi hüpoteetiliselt saadavate kohtade arv esindusorganis? Kui viimase puhul soovitakse väita seda, et nimekirja pikkus on tingitud vajadusest leida asendusliikmed juhuks, kui mõni esindusorganisse valituks osutunud liige peaks mingil põhjusel lahkuma, siis peaks ju kõigi nimekirja kantud isikute reaalne soov olema esindada poliitilisele jõule oma hääle andnud kodanikke esindusorganis. Ometi see nii ei ole. Ühe näitena võib esitada Hannes Võrno juhtumi. Osutunud küll valituks, loobus härra Võrno 23. septembril 2003. a parlamendisaadiku tööst. Ajalehtedes nenditi, et “Riigikogu valimisel Võru-, Põlva- ja Valgamaalt 3584 häält kogunud Võrno kaalus ka kevadel, kas asuda parlamenti või mitte” [17]. Paraku ei ole see juhtum sugugi erakordne, kuid peegeldab selgelt asjaolu, et tahe osutada valituks ei pruugi kandidaatide puhul alati prevaleerida.

Valituks osutumise ja reaalses riigijuhtimises osalemise tahte puhul on kõige olulisem püüda leida selle tahte tegelik sisu ja põhjus. Kahtlemata võime enamiku kandideerijate puhul leida, et tahe kui selline on neil olemas. Sunniviisiliselt ei hakka tõenäoliselt keegi kandideerima. Sellised isikud ei ole aga kas hoolikalt läbi mõelnud oma tegelikke soove või ei ole nad kunagi avaldanud soovi realselt neid usaldavate kodanike huvides tegutseda, leides selle asemel, et nende esinemine erakonna nimekirjas võiks kaasa aidata erakonna kui terviku valimisvõidule. Samas on paljudel neist olnud sisemine lootus, et nemad ise selle erakonna ideid iial realiseerima hakkama ei peaks või et nad oleksid seda nõus tegema vaid kuni parema töökoha leidmiseni.

Kui arutleda üksikisiku tasandil, siis tundub, et kodaniku tahe olla valitud peaks olema siiski seotud tema isikliku sooviga valituks osutada. Kui üldistaksime isiku enda tahte terve poliitilise jõu tasandile ning loeksime valituks osutumise tahteks ka häälte korjamist teistele kandidaatidele, võiksime seda tahet vaadelda veelgi laiemalt. Nii kannavad sel juhul endas valituks osutumise tahet kõigi erakondade liikmed; ka need, keda valimisnimekirjas ei olegi. Seda seetõttu, et ka nende tegevus selles erakonnas peaks ideaalis olema suunatud sellele, et erakond rohkem hääli saaks ja keegi sellest valituks osutuks. Samuti aga ei saa me kõrvale jätta kõiki valimas käinud kodanikke, sest just nemad on tegelikkuses teinud võimalikuks erakonnal valituks osutada. Kas siis valijad on nii võttes kõige peamisemad valituks osutumise tahte kandjad? Arvan, et sellise mõttekäiguga läheksime juba liialt kaugemale ning piirid valimise tahte ja valituks osutumise tahte vahel oleksid sel juhul olematud.

Kuid tulen tagasi iga konkreetse isiku tahte tuvastamise juurde. Mida peaks siis iga kandideerija omama sellist, et tema kohta võiks öelda, et ta kannab endas tahet kui kodaniku väärtust.

Valimistel osalemise tahte käsitles sai põgusalt peatunud sellel, et ideaalkodanik ei tohiks valimisõiguse teostamisel kanda endas isiklike ambitsioone, jättes kõrvale teiste kodanike huvid. Sama tuleks kindlasti rõhutada ka seoses valituks osutumise tahtega. Kõige madalamad isiklikud huvid, mis võivad kujundada kodanike "tahet", on kindlasti isiklikud materiaalsed huvid. Soovi tõsta enda ja oma lähedaste materiaalsel rahulolu ei saa kahtlemata alahinnata, kuid kodaniku institutsiooniga ei tohi sel olla mingit pistmist. Materiaalsete väärtuste poole saab inimene püüelda töötajana, mitte aga kodanikuna, sest mõiste *kodanik* ei ole isiklike materiaalsete väärtuste omandamisega kuidagi seotud; kodanikuna täidab inimene hoopis teist rolli kui töötajana, pereisana/-emana või sõbrana. Kodaniku soov, tahe esindada teiste kodanike, ideaalis kogu kodanikkonna huve peab olema suuresti kantud altruismist ja soovist püüelda ühiste eesmärkide saavutamise poole. Mitte selleks ei ole kodanikud põhiseaduses kokku leppinud teatavate ülesannete delegeerimise ühiseks täitmiseks, et väike rühm kodanikke võiks selle kokkuleppe arvelt isiklikku tulu teenida. Ja ometi, jättes isegi kõrvale sellised valdkonnad nagu korruptsioon ja riigivargus, võiksime küsida: kui paljud kõrgeimasse esindusorganisse kandideerijad minetaksid oma kandideerimise tahte, kui nende töötasusid oluliselt vähendataks? Kui paljud jääksid alles sellises teoreetilises situatsioonis, kui teiste kodanike nimel ja huvides tegutsemist loeksime auülesandeks, võimaluseks olla teistele kodanikele heaks eeskujuks ning see olekski kogu esindustöö eest saadav tasu?

Kui esitatud teoreetilises situatsioonis oleks neid, kes loobuksid tasu vähendamisel esindustööst, siis võiksime nende kohta öelda, et neil puudus puhtal kujul kodaniku tahe esindada teisi kodanikke. Nende tahe oli suunatud egoistlike, isiklike materiaalsete vajaduste rahuldamisele.

Toon välja veel ühe konstruktsiooni, selgitamaks valituks osutumise tahte ideaalset olemust. Kui otsustasin valida juristi kutse, oli ainumõeldav selle tahte realiseerimiseks omandada sel alal tegutsemiseks vajalikud teadmised ning kulutada mõned aastad oma tahtmise saavutamiseks. Kuigi rahvasuus on käibel ka termin *nurgaadvokaat*, millega iseloomustatakse sellekohase hariduseeta, kuid juristiksi olemise "tahtmist" täis inimesi, siis selline väljend on halvamaiguline. Riigivalitsemise (esindus)demokraatlik korraldus tähendab seda, et igal kodanikul peab olema võimalus kandideerida esindusorganitesse, kui ta vastab teatavatele minimaalsetele nõuetele. Tuletan meelde, et näiteks Eesti Vabariigi põhiseaduse § 60 lõike 2 kohaselt võib Riigikogusse kandideerida iga vähemalt kahekümne ühe aastane hääleõiguslik Eesti kodanik [9]. Püüame mõelda, kuidas võiks analoogset konstruktsiooni kohaldada ka juristi kutse määratlemisele. Siis tuleks välja, et juristi hariduse omandamine ei ole õigusega seotud valdkonnas tegutsemiseks üldse vajalik ja kellelki, kes soovib alustada tööd mõne asutuse juristina, ei tohiks küsida õiguslase hariduse omandamist tõendavat dokumenti, sest viimasel juhul oleks tegemist diskrimineerimisega. Selline mõtegi on absurdne. Ja ometi peame me riigi kodanike esinduskogudesse kandideerimisel loomulikuks, et isikul ei pea olema teadmisi tema ees seisvast tööst. Miks?

Eeltoodu haakub selgelt ka valituks osutumise tahte küsimusega. See, kes tõesti tahab esindada teisi kodanikke, kaitsta nende õigusi ja aidata neid professionaalselt ühiste eesmärkide saavutamisel, on valmis omandama professionaalsuse saavutamiseks hädavajalikud teadmised. Minu kui kodaniku usaldus saab tekkida vaid sellise esindaja vastu, kelle puhul ma võin olla kindel tema soovis mind esindada. See soov omakorda peegeldub ka tema valimisolekus omandada enne esindamise võimaluse tekkimist piisavad oskused, et kaitsta minu huve. Ja ometi

nimetas endine majandus- ja kommunikatsiooniminister Meelis Atonen ühel Põlvas toimunud kohtumisel pensionäridega mind “pruunide särkidega mehi meenutavaks” selle eest, et ütlesin seal välja mõtte: esindusorganitesse kandideerida soovivatele kodanikele tuleb kehtestada kõrgendatud nõudmised.

Väide, et kandideerija peaks vastama teatavatele nõudmistele (iga “köögitüdruk” ei sobi juhtima riiki), võimaldab sügavamalt tungida ka valimiskampaania olemusse ning sellega seonduvatesse probleemidesse, kuid selle juurde tulen tagasi raamatu teises osas.

Senini olen rääkinud üksikisiku tahtest ning selle mõningatest komponentidest. Esindusdemokraatias peaks ühte erakonda kuuluvate isikute tahete kogusumma idees moodustama erakonna tahte. Kui iga kandideerida sooviva kodaniku üksiktahte tegeliku sisu väljaselgitamine on küllalt keeruline, siis erakonna puhul peaks nende tahete kogusumma väljaselgitamine olema lihtsam. Erinevalt igast kandideerida soovivast isikust on erakonnal võimalik oma tahtet kirjalikult ja selgelt väljendada ning kinnitada, seda eelkõige oma programmis. Arvestades erakonna kui isiku tähtsust tema liikmeskonna tahete väljendajana peaks olema loodud alus selleks, et erakonna sõna on usutavam kui iga tema üksikliikme oma. Seega peaks oma valimisõigust kasutada tahtvatel kodanikel ideaalis olema võimalus saada kinnitust kandideerida soovivate isikute tahtele läbi erakonna programmi kui erakonna tahte väljenduse, erakonna lubaduste teda valivate isikute õiguste kaitsel. See tekkiv usaldus peaks tõstma ka valimisel osalejate hulka ning tõstma usaldust nii erakonna kui tema liikmete vastu. Miks see siis aga nii ei ole?

Tundub, et erakondade programmid, nende ideoloogia, kui see üldse olemas on, ei väljenda siiski ei erakonna enda ega ka tema liikmete taht realselt teiste kodanike esindamises osaleda ja kodanikkonna ühiseid ülesandeid täita. Kui see oleks nii, ei oleks paljudel juhtudel mõeldavad koalitsioonide loomised oma programmilistest seisukohtadest (põhimõtetest) loobumise hinnaga. Vastupidi, kui esmatahtis oleks ideoloogia ehk soov ja tahe kaitsta erakonda toetavate ja temale ühiste ülesannete täitmise delegeerinud kodanike huve ning veendumus oma seisukohtade õigsuses, tuleks vajadusel loobuda pigem ajutiselt võimust kui muuta esindatavatelt kodanikelt saadud volituse sisu ning loobuda võimu nimel nende esindamisest. Ehk oli aga tõesti õigus Anton-Hansen Tammsaarel, kes omalaadse satiiriga on öelnud: “/---/ riik on omakasule toetuv ühing. Kes seda õigeks ei pea, sel puudub veel selge riigi mõiste või teda on mõtlemine tumestanud. Ühel kui ka teisel korral võib nõu anda: muretse selgust, mitte aga mõtlemise kaudu” [44, lk 43].

Heidame pilgu ka “Erakonnaseadusele”, mille §-s 1 esitatakse erakonna mõiste: “Erakond (partei) on Eesti kodanike vabatahtlik poliitiline ühendus, mille eesmärgiks on oma liikmete ja toetajaskonna poliitiliste huvide väljendamine ning riigivõimu ja kohaliku omavalitsuse teostamine, ning mis on registreeritud käesolevas seaduses sätestatud korras” [12]. Selline määratlus võimaldab eeldada, et erakonna ja sinna kuuluvate kodanike eesmärk ei peagi olema põhiseaduses kokku lepitud ja riigi kõigi kodanike ühiste eesmärkide saavutamine, milleks erakond pakub enda arvates parimaid lahendusi, vaid ainult teatava osa kodanike eesmärkide saavutamine. Seega puudub erakondadel juba sellest määratlusest lähtuvalt tahe juhtida riiki kui tervikut terviku (kõigi kodanike) huvides; selle asemel soovivad nad juhtida kõiki kodanikke iseenda huvidest lähtudes. Seega saavad juba seadusest tulenevalt tuge väited erakonna kui

grupihuvi esindava organisatsiooni kohta. Mida väiksem on see grupp, kes neid põhimõtteid määratleb, seda lihtsam on ka otsustada nende põhimõtete muutmist. Seaduse sõnastuse kohaselt peaks sellesse otsustajate gruppi kuuluma ka erakonna toetajaskond. Vaatame aga näiteks erakonna Ühendus Vabariigi Eest – Res Publica põhikirja punkti 2.3, milles sätestatakse: “Erakonna eesmärgiks on harida ja kasvatada oma liikmeid erakonna aadete vaimus ning leida toetust oma vaadetele Eesti avalikkuse seas” [56]. Selle sõnastusega on grupi suurus oluliselt vähendatud ning erakonna *aateid* tuleb selgitada nii liikmetele kui ka avalikkusele. Kes aga need aated kindlaks määrab? Nii võime jõuda olukorda, kus teatav kitsas seltskond, muutes jooksvalt oma põhimõtteid või erakonna teistele liikmetele ja valijatele antud lubadusi (isegi neid programmis muutmata), kaotab sellega ka toetust neilt, kes leiavad, et nende lootusi on rikutud.

Siinkirjutaja jaoks on aga veelgi olulisem küsimus see, et mida siis kujutab endast erakonna programm. On see üldse mingil määral siduv dokument? Kui siinkirjutaja seisukohalt peaks riigis olema prioriteediks kogu kodanikkonna huvide eest seismine, lähtudes kodanikkonna sõlmitud lepingust – põhiseadusest – , siis erakondade põhikirjadest nähtub pigem see, et peamiseks on erakonna või selle juhtkonna tõekspidamisest, mille vaimus tuleb vajadusel kasvatada kogu kodanikkonda, mitte aga lähtuda ise põhiseaduses juba kokku lepitud tõekspidamisest. See on justkui püüde kuulutada mingit enda subjektiivset tõde objektiivse tõe pähe olukorras, kus kodanikud on juba kokku leppinud teatavates tõe kriteeriumides ning esitanud need põhiseaduses. Selle teema juurde tulen aga põhjalikumalt tagasi raamatu 2. osa 2. peatükis.

Praegusel hetkel sooviksin veel kord pöörduda tagasi “Erakonnaseaduse” juurde. Seadus ei maini kuskil sõna *ideoloogia* ja ka erakonna programmi kohta märgitakse “Erakonnaseaduse” § 7 lõikes 3 lakooniliselt: “Erakonna poliitilise tegevuse aluseks on programm. Selle kinnitamise ja muutmise kord sätestatakse erakonna põhikirjas” [12]. Seega võib öelda, et erakondade liikmed oma väidetavate eesmärkide elluviimise vahendeid kasutades ei ole seaduse järgi otseselt kohustatud järgima neid lubadusi, mida nad on andnud kodanikele ja mida uskudes on kodanikud andnud neile oma hääled. Nende õigus mingite teadmata eesmärkide elluviimiseks tuleneb nende erakonna liikme staatusest, mitte aga pakutavast ideoloogiast. Kui ühiskonnas valitseb põhimõte, et erakonna tegevuse eesmärgi saavutamise vahendiks ei ole kodanikele vastuvõetava tervikideoloogia pakkumine ja selle elluviimine, on mõistetav ka erakondade põhimõttelagedus (koalitsioonilepingud). Samuti seletab see omakorda, miks kaasaegses ühiskonnas on nii populaarne rääkida poliitilisest vastutusest ja kasvõi sellest, et oma lubadusi mittetäitva kodanike esindaja tagasikutsumist ei peeta tänapäeval otstarbekaks. Nende kummaliste nähtuste tagamaad muutuvad mõistetavaks, kui me saame aru, millele tugineb enamiku erakondade tegevus.

“Erakonnaseaduse” § 2 lõikes 1 on sätestatud erakonna eesmärkide saavutamise vahendid: “Erakonna eesmärkide saavutamise vahendid on:

- 1) erakonna kandidaatide esitamine ning valimiskampaania läbiviimine Riigikogu, Euroopa Parlamendi ja kohaliku omavalitsuse volikogude valimistel;
- 2) erakonna osalemine Riigikogusse valitud erakonnaliikmete kaudu Riigikogu tegevuses, Euroopa Parlamenti valitud erakonnaliikmete kaudu Euroopa Parlamendi tegevuses, kohaliku omavalitsuse volikogusse valitud erakonnaliikmete kaudu volikogu tegevuses, Riigikogusse ja kohaliku omavalitsuse volikogusse valitud erakonnaliikmete kaudu vastavalt Vabariigi Presidendi valimisel, Vabariigi Valitsuse ja kohaliku omavalitsuse

täitevorgani moodustamisel, rahvusvahelises koostöös välisriikide erakondadega” [12]. Arvestades seaduses sätestatud põhimõtet, et erakonna eesmärkide saavutamise peamiseks mooduseks on võimule pürgimine ja erakonna esindajate tegutsemine teatavates riigi- ja kohaliku omavalitsuse organites, võiks erakonna eesmärgiks olla võimul olemine kui selline. Sedagi eesmärki võiks sõnastada “Erakonnaseaduse” §-s 1 toodud kujul kui “poliitiliste huvide väljendamist”. Selle eesmärgi saavutamiseks piisab tõesti “Erakonnaseaduse” § 2 lõikes 1 nimetatud vahendite kasutamisest. Nii jõuan tagasi kohta, kus mõtisklesin koalitsioonilepingu võimalikkuse üle erinevate poliitiliste jõudude vahel. Kui eesmärgiks on tõesti võimul olemine, siis saab mõistetakse ka võimalus sõlmida koalitsioonilepingut isegi oma väidetavate poliitiliste vastastega.

Vaadates käesoleva alapeatüki pealkirja võiks arvata, et ka viimati kirjeldatud erakondade funktsioneerimise mehhanism ei ole vastuolus tahtega olla valitud. Isegi kui riigijuhtimine ei toimu teatava ideoloogia alusel ja teatavate sisuliste, selgepiiriliste eesmärkide elluviimiseks, vaid seisneb vaid võimulolemise tahtes, on ju ikkagi tegemist tahtega olla valitud. Mõneti on see tõesti nii, kuid paraku ei ühti selline lähenemine siinpakutud kodanikuks olemise tahte kontseptsiooniga, vaid viitab taas pigem isiklike ambitsioonide rahuldamisele teiste kodanike arvel. Tuletaksin meelde raamatu algust, kus tuginesin eeldusele, et riik on teatavate ühiste ülesannete täitmiseks loodud kodanike kooslus, kus kõigil kodanikel on teineteise suhtes teatavad õigused, aga ka kohustused. Seega iga õiguse realiseerimine peab olema kooskõlas teiste kodanike õigustega. Selle kontseptsiooni kohaselt oleks loomulik, kui need, kes on väljendanud oma tahet osaleda riigijuhtimises ja saanud teistelt kodanikelt selleks ka volituse, peaksid selgelt kinni neile antud volituse sisust ja viiksid teiste kodanike tahet ellu neile antud volituse ulatuses. Mitte ühelegi erakonnale ei ole antud n-ö blankovolitust, vaid nende volituse maht seondub nende programmides esitatud seisukohtadega. Neist seisukohtadest mööda vaadates väljuvad nad neile antud volituse piirest ja lakkavad töötamast kodanikkonna esindajatena. Tagajärjeks on see, mida me enda ümber näha võime – valijateks olevate kodanike usaldus võimul olevate kodanike suhtes kahaneb ning kodanikkond kui tervik laguneb. Sellega koos ka riik.

Vaatame korraks tsiviilõiguse poole, et leida võimalikku analoogiat eraõigusest. “Tsiviilseadustiku üldosa seaduse” § 131 lõike 1 esimeses lauses öeldakse: “Esindatav võib tühistada esindaja poolt tehtud tehingu, mille tegemisel esindaja rikkus esindamise aluseks olevast õigussuhtest tulenevaid kohustusi ja tegi tehingu, mis oli vastuolus esindatava huvidega, kui teine pool kohustuste rikkumisest teadis või pidi teadma” [46]. Kui analoogiline säte tuua erakondade tegevust reguleerivatesse õigusaktidesse (sidudes selle näiteks “Erakonnaseaduse” §-s 1 esitatud erakonna määratlusega, mis just teatavast esindusest räägib), kaoks ära võimalus esitada selliseid valimisloosungeid ja programmilisi seisukohti, mida ialgi kavas täita ei ole ja mille asemel hoopis teisiti toimitakse. Iga sellise lubaduse rikkumise või uute põhimõtete esiletoomise korral oleks võimalik erakond seaduse kohaselt vastutama panna, sest tegemist oleks esindusega ilma volituseta. Ometi ei ole see seaduse kohaselt mõeldav.

Kas oma püüetes leida ideaalkodanikku peaksin üldse käsitama kodanikuna neid, kes oma isiklike ambitsioonide rahuldamise vajaduses petavad teiste kodanike poolt neile pandud ootusi ja ületavad neile antud volitusi? Enne, kui sellele küsimusele kindlalt vastata, oleks vajalik lähemalt analüüsida ka kolmandat kodanikuks olemise tahte komponenti – tahet kaitsta riiki.

1.4.4 Kohustus kaitsta riiki ja tahe kaitsta riiki

Riigikaitset võib vaadelda nii kitsamas kui laiemas tähenduses. Eelmise alapeatüki lõpuosas jõudsin lähedale riigikaitse küsimusele laiemas tähenduses ja tunnistan koheselt, et laiem käsitlus tundub kodaniku määratluse analüüsi jaoks palju vastuvõetavam. Et aga mõista, miks ma nii arvan, tuleb alustuseks põgusalt peatuda riigikaitse kitsamal käsitlusel ning seejärel püüda loogiliselt üle minna laiemale käsitlusele.

Eesti Vabariigi põhiseaduse §-s 124 sätestatakse: “Eesti kodanikud on kohustatud osa võtma riigikaitsest seaduses sätestatud alustel ja korras” [9]. Arvestades põhiseaduse X peatükis sätestatud mõistetakse riigikaitset põhiseaduses selgelt n-ö kitsamas tähenduses, piirdudes riigi relvastatud kaitsega. Kodanike kohustus riigikaitseks tuleneb “Kaitseväeteenistuse seaduse” § 3 lõikest 1: “Meessoost Eesti kodanik on kohustatud teenima kaitseväes – täitma kaitseväeteenistuskohustust” [22]. Viidatud sättest on näha, et ilmselt oleks liialt äärmuslik püüda siduda omavahel kodanikuks olemist ja riigikaitsekohustust. Sel juhul jätaksime me koheselt kodanikuks olemise võimalusest ilma naissoost isikud, kel kaitseväeteenistuskohustust seaduse järgi ei ole. Seda ma aga kindlasti ei soovi ja osalt seetõttu pooldan ka riigikaitse laiemat käsitlust.

Eeskujulikuks kodanikuks ei saa kedagi sundida; isik kas ise soovib seda olla või mitte. Ei saa ju nimetada eeskujulikuks kodanikuks kedagi lihtsalt seepärast, et ta küll täidab oma seadusest tulenevat kodanikukohust, kuid seda vaid hirmust võimaliku vanglakaristuse ees. Seega ei saa ka meessoost Eesti kodanike väärtust hinnata vaid selle järgi, kas nad on läbinud ajateenistuse ja täitnud oma kaitseväeteenistuskohustuse või mitte. Olulisem on vaadata, et kas neil on olnud tahe seda kohustust riigi ja kaaskodanike ees täita.

Soovides määratleda kõiki riigi kodanikke sarnaselt, et leida neid ühendavad tunnusjooned, ei saa me kuidagi jääda püsima riigikaitsekohustuse ja -tahte kitsama käsitluse juurde. Nagu juba öeldud, peaksime sellisel juhul mitmed kodanike rühmad kodaniku mõiste alt välistama. Naissoost isikud võiksid nii kodanikeks olla vaid juhul, kui nad vabatahtlikult otsustavad kaitseväeteenistuskohustust täita. Samuti ei saaks me nii ühelgi juhul lugeda kodanikeks neid, kes füüsiliselt (kas siis vanuse või terviserikke tõttu) ei ole kaitseväeteenistuskohustuse täitmiseks kõlbulikud. Seda aga ei soovi ma väita. Esiteks, tahe kaitsta riiki kui võime ja soov kanda vajadusel relva ei saa olla peamiseks kodaniku määratlemise kriteeriumiks, vaid see võib olla vaid üks täiendav kodanikuks olemise kriteerium nende jaoks, kes on suutelised seda kohustust täitma. Teiseks, riigi kaitset saame ka kehtiva õiguse kohaselt tõlgendada palju laiemalt, kui vaatame näiteks “Rahuaaja riigikaitse seaduse” § 2 lõikes 1 esitatud riigikaitse eesmärki: “Riigikaitse eesmärk on säilitada Eesti riigi iseseisvus ja sõltumatus, tema maa-ala, territoriaalvete ning õhuruumi lahutamatu ja jagamatu terviklikkus, põhiseaduslik kord ning rahva turvalisus” [36].

Esitatud sättes ei ole sõnagi sellest, et riigikaitse peaks toimima vaid relvastatud kaitsena. Nii ei piirdu relvastatud kaitsega ka põhiseaduse § 54 lõige 1: “Eest kodaniku kohus on olla ustav põhiseaduslikult korrale ning kaitsta Eesti iseseisvust” [9]. Põhiseadusliku korra ja rahva turvalisuse tagamine ei ole ainult sõjalised ülesanded. Kui kodanikud on ühiselt vastu võtnud oma kooseksisteerimise põhimõtted ehk põhiseaduse, siis on nende kodanike igapäevane

ülesanne ja kohustus neid põhimõtteid järgida ja nõuda ka teistelt nende järgimist. Nii näiteks eksisteerib ju ka rahuajal põhiseadusliku korra tagamiseks kohtusüsteem ning igaljuhul on õigus pöörduda oma õiguste ja vabaduste rikkumise korral kohtusse (põhiseaduse § 15 esimene lause). Põhiseadus ja sellega paika pandud riigi põhiseaduslik kord kehtib igapäevaselt ka siis, kui otsest ohtu riigi iseseisvusele või sõltumatusele ei eksisteeri, ning iga kodaniku kohustus peaks olema seda kaitsta, et seeläbi oleksid kaitstud iga kodaniku õigused. See ongi kõige üldisemalt võttes riigikaitse laiem käsitlus.

Võidakse väita, et selline arutlus ei ole kooskõlas põhiseaduse mõttega, sest nagu eelpool öeldud, käsitletakse põhiseaduses endas riigikaitset just kitsamas tähenduses. Oletame, et see on nii. Kuidas aga sellisel juhul haakuks “Rahuaja riigikaitse seaduse” § 2 lõikes 1 sätestatud riigikaitse eesmärgiga Eesti sõdurite osalemine sõjalistel välismissioonidel? On selge, et nemad lähtuvad oma teenistuskohustuste täitmisel riigikaitse kitsamast tähendusest. Kuidas on aga võimalik kaitsta Eesti riigi iseseisvust ja sõltumatust, tema maa-ala, territoriaalvete ning õhuruumi lahutamatu ja jagamatut tervikkust tuhandete kilomeetrite kaugusel kaitstavast objektist? Põhjendused maailma üldise rahu vms kohta ei kõla siin veenvalt, sest võrreldes “Rahuaja riigikaitse seaduse” sätte sõnastusega on tegemist liialt kaudsete tuletuskäikudega võimalikust ohust Eesti riigile ja rahvale. Praegusest riigijuhtide loogikast lähtuvalt võiksid kõik Eesti riigi kodanikud viibida teistes riikides ning tegeleda nii Eesti riigi põhiseadusliku korra ja iseseisvuse kaitsega. Vaevalt, et riigi jaoks sellest reaalselt tulu tõuseks. Seega, välismissioonidel osalemist kaldutakse õigustama pigem mingile riigikaitse laiemale käsitlusele apelleerides; seda hoolimata sellest, kas õigustajad ise seda endale teadvustavad või mitte. Kui aga neil õigustajatel on võimalus niimoodi laiendavalt seadust tõlgendada, on analoogilise laiendava tõlgendamise õigus ka teistel kodanikel, sh minul.

Niisiis, tulles tagasi riigikaitse laiema käsitluse juurde, võiksime leida lahenduse sellele, milles väljendub tahe kaitsta riiki. Eesti Vabariigi kodanike ühise, riigi moodustamiseks sõlmitud kokkuleppe – põhiseaduse – preambul ütleb muu hulgas järgmist: “Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes kindlustada ja arendada riiki, mis on loodud Eesti rahva riikliku enesemääramise kustumatul õigusel /---/, mis peab tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilimise läbi aegade – võttis Eesti rahvas /---/ vastu järgmise põhiseaduse” [9]. Siinkirjutaja arvates tuleneb just toodud väljavõttest riigikaitse tegelik olemus. Iga kodanik, kelle tegevus on vastavalt põhiseadusele suunatud eesti rahvuse ja kultuuri säilimisele, on sellega ilmutanud tahet riigi kaitseks. Selleks me ju omal ajal riigi lõime, et ühiselt tagada meie kõigi toimetulek ning rahva ja kultuuri edasikestmine. Kui heita veel kord pilk “Rahuaja riigikaitse seaduse” § 2 lõikele 1 ja võrrelda seda põhiseaduse preambuliga, näeme, et kõik riigikaitse eesmärgiks olev aitab meil tagada põhiseaduse preambulis püstitatud eesmärgi.

Selle eesmärgi saavutamiseks ei pea aga kõik kodanikud olema suutelised kandma ja tahtma kanda relva – pole vaja sundida kodanikku kandma relva, kui ta seda ei soovi, kuid iial ei tohi riik võtta ka võimalust kanda relva neil kodanikel, kes seda soovivad. Kodanikud on erinevad ja nende antav panus riigikaitseks võib samuti olla erinev, kuid ühe panus ei pruugi olla vähem tähtis kui teise oma. Nii näiteks osaleb riigikaitse eesmärgi täitmisel kindlasti uut kodanike põlvkonda kasvatav lapsevanem, lasteaiakasvataja või kooliõpetaja, sest uute kodanike kasvatamine peegeldab kodaniku vastutusvõimet järeltuleva põlve, seega ka riigi ees. Samuti saab riigikaitseks osalemiseks lugeda kodaniku iga sellist ettevõtmist, mille puhul tema isiklikud

huvid on tagaplaanil ning tema tegutsemist juhib eelkõige soov aidata kaasa üldisele riigi arengule ja edasikestmisele. Mõõnan, et tihtipeale võib vahetegemine osutada raskeks. Võtame näiteks kasvõi maksude tasumise. Et see on kõigi kodanike ja mittekodanike kohus, võiks ju igaüks väita, et maksude tasumisega täidabki ta riigikaitsekohustust ning sellega võiks tema tegevus kodanikuna piirduda. Äkki võiks eriti palju makse tasuvatele mittekodanikele sama loogika alusel anda “Kodakondsuse seaduse” § 10 lõigete 1 ja 2 alusel lausa kodakondsuse – eriliste teenete eest?

Pelgalt maksude tasumist ei saa siiski riigikaitsekohustuse täitmiseks lugeda, sest see on seadustest tulenev kohustus ning iial ei saa olla kindel selles, kas konkreetne inimene tasuks makse ka siis, kui tal sellist kohustust sanktsioonide ähvardusel ei lasuks. Pigem pälvivad paljude kodanike heakskiidu üleskutsed maksude vähendamisele, et nemad ise saaksid senisest enam raha oma isiklike vajaduste rahuldamiseks. Kahjuks jääb siin reeglina tagaplaanile palju olulisem maksudega seonduv küsimus: tähtis pole mitte niivõrd see, kui kõrged on maksud, vaid see, milleks seda ühist raha kasutatakse. Seega maksude tasumist kui riigi kõigi elanike kohustust ei saa vaadelda kodanikukohustuse osana. Küll võib aga väita seda, et kodaniku maksude tasumisest kõrvalehoidmine võiks tõestada tema kodanikuks olemise tahte puudumist, sest tegemist on ühiskonnas kokku lepitud reeglite eiramisega ja seega kaaskodanike usalduse petmisega (seaduserikkujatest oli juttu juba eelpool).

Eeltoodud käsitlus ei ole ka kehtiva õiguse seisukohalt puhthüpoteetiline. “Rahuaja riigikaitse seaduse” § 2 lõikes 2 sätestatakse: “Riigikaitse eesmärkide saavutamiseks rakendatakse seaduses sätestatud alustel ja korras totaalkaitse põhimõttel kogu rahvas ning rahva ja riigi jõuallikad” [36]. Totaalkaitset on ka kaitseväelaste endi seisukohalt selgitatud laiemalt kui vaid sõjaga seonduvat mõistet. Nii kirjutab näiteks Ants Laaneots totaalkaitse kohta järgmist: “Tuginedes Põhjamaade kogemustele, võib totaalkaitset defineerida järgmiselt: Totaalkaitseks nimetatakse riigistruktuuride, omavalitsuste, kaitsejõudude ning kogu rahva vaimse, füüsilise, majandusliku ning muu potentsiaali alalist valmidust kriiside lahendamiseks ning kooskõlastatud ja ühendatud tegevust ohu või kallaletungi ärahoidmisel ja tõrjumisel ning rahvuse ellu jäämisel” [31]. See lähenemine haakub hästi ka riigikaitse laiemal käsitlusega, sest totaalkaitse ei piirdu vaid sõjaaegse tegevusega ega ammugi mitte pelgalt relvastatud võitlusega.

Kui siinkohal võiks tekkida küsimus, et kuidas suhtuda neisse, kes mingil põhjusel ei ole kas ajutiselt või alaliselt üldse suutelised kaasa lööma riigikaitstes, siis sellelegi küsimusele leiame vastuse kodanike ühisest kokkuleppest. Põhiseaduse § 28 lõike 2 esimene lause ütleb järgmist: “Eesti kodanikul on õigus riigi abile vanaduse, töövõimetuse, toitjakaotuse ja puuduse korral” [9]. See annab ühelt poolt õiguse teiste kodanike toetusele ka neile kodanikele, kes on oma elu jooksul elanud väarikat kodaniku elu ja täitnud oma kodaniku kohustusi (2. peatükis pakkusin välja võimaluse anda neile teatavatel juhtudel aukodaniku staatus) ning teisalt annab see õiguse toetusele ka neile, kes mingite elu keerdkäikude tõttu ei ole suutelised endid elatama. See on olukord, kuhu võivad sattuda kõik kodanikud ning teineteise abistamine peab olema üks riigi keskseid eesmärke. Siinkohal tasub aga veel kord rõhutada 2. peatükis käsitletud kodanikuvõime institutsiooni: need, kes vajavad teiste kodanike toetust, võiksid oma kodanikustaatuset säilitada vaid juhul, kui nad on säilitanud kodanikuvõime. Võimalik kodanikustaatuset kaotamine kodanikuvõime kaotamise tõttu ei tähendaks aga seda, et nad jääksid ilma riigipoolsest abist. Nimetatud võimaluse annab kõigile, ka mittekodanikele, samuti põhiseaduse § 28 lõike 2

regulatsioon.

Laiem riigikaitse käsitus annab siinkirjutaja arvates võimaluse lähtuda kodanike ringi määratlemisel lisaks teistes peatükkides ja selle peatüki eelmistes alapeatükkides toodule ka sellest, kas neil on olemas tahe riiki kaitsta. See tahe tugineks seega kahele asjaolule:

- 1) isik soovib järgida riigi põhiseaduses, s.t riigi alusdokumendis sätestatud;
- 2) isik näitab terve oma elu jooksul oma tegudega, et ta oma lubadusest kinni peab.

Vaid selliselt toimiv isik saab olla kodanikuks. See võimaldab kodanikeks olla ka neil, kes mingil põhjusel ei suuda või ei soovi täita kaitseväetenistuskohustust, kuid osalevad või on osalenud riigikaitse eesmärkide teenimisel muul moel.

Nüüd tahaks tuua vaid ühe näite juhtumist, kus kaasaegne kodanikuteooria ja -praktika võib viia olukorda, milles kodaniku tahe riiki kaitsta on ähmastunud, kuid tema kodanikustaatust ei ohusta miski.

Maailma reaalne olukord on selline, et paljud erinevate riikide kodanikud on kas pikemaks või lühemaks ajaks lahkunud riigist ning asunud elama ja töötama teises riigis. Sinna lähevad nad kas oma perekonnaga või loovad selle seal. Isegi, kui alguses ei planeerita pikemaks ajaks teise riiki jäämist, võivad plaanid alati muutuda. Kui me peame sellist isikut endiselt tema päritoluriigi kodanikuks ja eeldame, et tal on olemas kõik teistes peatükkides kirjeldatud kodanikuks olemise eeldused, siis millist kodanikuks olemise tahet võiksime me tema juures tuvastada?

Võimalik, et tal on säilinud tahe valida ning ta osaleb seega jätkuvalt riigijuhtimises. Tema kui eemalviibija ja riigist võõranduva isiku puhul on aga küsitav see, kas ta on enam võimeline langetama riigi ja rahva seisukohalt arukaid otsuseid. Samuti on küsitav see, kas tal on säilinud tahe olla valitud ehk siis aktiivselt riigijuhtimises osaleda. See ei läheks kokku tema sooviga elada ja töötada teises riigis. Kõige raskemini usutav on aga see, et tal säiliks tahe kaitsta oma päritoluriiki. Kuigi see pole täielikult välistatud, on sellise tegevuse tuvastamine keerukam. Kui tal sünnivad teises riigis lapsed, siis võivad neist (olenevalt riigist) seaduse kohaselt saada hoopis teise riigi kodanikud. Oma päritoluriigist hakkab ta paratamatult võõranduma ka juhul, kui ta seda endale teadvustada ei soovi. Võõrandumine tähendab seda, et isegi juhul, kui kodanik endiselt soovib osaleda valimistel, ei ole tema otsused enam nii läbimõeldud, sest ta ei adu enam nii täpselt päritoluriigi lahendamist vajavaid probleeme ja arengusuundi. Seega võivad tema valimisotsused olla riigile kahjulikud.

On muidugi mõeldav, et isik võiks mõne aja möödudes siiski tagasi pöörduda ning jätkata kõigi oma kodanikuõiguste ja -kohustuste täitmist, kuid sellele ähmasele lootusele vaatamata ei ole põhjust säilitada tema äraoleku ajaks talle tema kodakondsust. Miks ei võiks näiteks tema kodanikuks olemist äraoleku ajaks peatada ja võimaldada tal tagasituleku korral oma kodaniku staatus uuendada? Viimast muidugi juhul, kui ta ka tagasipöördumise järel on valmis täitma selle riigi kodanike ühist kokkulepet – põhiseadust – ning on viinud end kurssi riigis toimuvaga. Ometi ei ole kodakondsuse peatamise ja uuendamise võimalust seadusega ette nähtud.

Veelgi enam, asjaolu, et paljude riikide kodanikud on asunud elama ja tööle teistesse riikidesse, on taaselustanud arutelu topeltkodakondsuse võimaldamise teemadel. Tõsi, “Kodakondsuse seaduse” § 22 punkti 3 kohaselt kaotab Eesti Vabariigi kodanik Eesti kodakondsuse, kui ta võtab vastu mõne muu riigi kodakondsuse. Seega meil topeltkodakondsuse probleemi hetkel ei ole. Samas on taas süvenemas topeltkodakondsuse võimaldamise tendents, seda eelkõige seoses isikute vaba liikumisega Euroopa Liidus. Nii näiteks toimus 5. detsembril 2004 Ungaris rahvahääletus topeltkodakondsuse kehtestamise küsimuses ning ainus põhjus, miks topeltkodakondsus kehtestamata jäi, oli kodanike passiivsus hääletamisel [49].

Kui vaadelda topeltkodakondsuse institutsiooni riigikaitse seisukohalt, siis on see ääretult kummaline. Kuidas on võimalik seista korruga mitme riigi huvide eest – kasvatada kodanikke mitmele riigile, täita oma kodaniku ülesandeid mitme riigi kodanike hüvanguks ja saada osa teiste kodanike täidetavatest kohustustest? Kõige selgem näide olukorra absurduselt on seotud just kitsamas mõttes riigikaitse kohustuse täitmisega. Oletame, et kahe riigi vahel puhkeb sõda ning üks isik on korruga mõlema riigi kodanik. Kuidas see isik kavatseb võita iseendas sisemise võitluse ning otsustada, millise riigi poolel täita oma kodanikukohust? Ükskõik, millisele otsusele ta ka ei jõua, on ta reetnud riigi ja kaaskodanikud – ta kas asub ühele poolele ja rikub teisele riigile antud vannet või loobub mõlema riigi kaitsmisest ning reedab korruga mõlemad.

Tahaksin siinkohal veel kord viidata “Kodakondsuse seaduse” §-le 28 (“Kodakondsuse äravõtmine”), millest oli juttu üle-eelmises peatükis ja mis ka käesoleva alapeatüki temaatikaga hästi haakub. Nimetatud paragrahvi lõike 3 kohaselt ei ole ühelgi juhul võimalik tema tahte vastaselt kodakondsusest ilma jätta isikut, kes on omandanud Eesti kodakondsuse sünniga; seda isegi mitte siis, kui ta näiteks on astunud välisriigi luure- või julgeolekuteenistusse või püüdnud vägivaldsel teel muuta Eesti põhiseaduslikku korda [26]. Loomulikult näitavad nimetatud teod, et isik on minetanud tahte kaitsta Eesti riiki, seda nii kitsamas kui laiemas tähenduses. Ja ometi võiks ta võõrriigi vägede koosseisus haarata relva Eesti Vabariigi vastu isegi juhul, kui ta ei ole selle võõrriigi kodakondsuses, kartmata samas, et ta Eesti Vabariigi kodakondsusest ilma võiks jääda. Kui aga eeldaksime selles alapeatükis sätestatu kohaselt, et kodaniku oluliseks tunnuseks peab muu hulgas olema tahe oma riiki kaitsta, oleks juhul, kui isik on pannud toime Eesti riigi ja kodanikkonna vastu suunatud tegusid või näidanud üles igakülgset passiivsust Eesti Vabariigi põhiseaduses sätestatud eesmärkide täitmisel, täiesti põhjendamatu säilitada talle Eesti kodakondsus.

Enne teema lõpetamist tahaksin väga lühidalt peatuda veel ühel viimase aja probleemil. Lisaks tahtele kaitsta riiki haakub see ka reaalse tahtega osaleda riigi juhtimises ning anda oma panus riigi arengusse. “Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse” §-s 5 sätestatakse hääletamis- ja kandideerimisõigus kohaliku omavalitsuse volikogu valimisel [27]. Kuni Euroopa Liiduga liitumiseni oli hääletamisõigus lisaks Eesti kodanikele ka Eestis elavatel välismaalastel, kes on valimispäevaks elanud seaduslikult vähemalt viis aastat vastavas vallas või linnas (“Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse” § 5 lõige 2). Kandideerimisõigust ei ole kõigil välismaalasel tänini ja seda minu jaoks mõistetavatel põhjustel – välisriikide kodanikud ei tohiks osaleda aktiivses riigijuhtimises. Kummalisel kombel tehti aga seoses Euroopa Liiduga liitumisega erand Euroopa Liidu liikmesriikide kodanikele ning neile anti nii hääletamis- kui ka kandideerimisõigus. Nii sätestatakse “Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse” § 5 lõikes 5: “Kandideerimisõigus on igal hääleõiguslikul Eesti kodanikul ja

Euroopa Liidu kodanikul, kelle püsiv elukoht asub hiljemalt valimisaasta 1. augustil vastavas vallas või linnas” [*Ibid.*]. Seega on astunud järgmine samm riigi kodakondsuse olemuse ja sisu häägustamise ning riigi kodakondsuse institutsiooni hävitamise (riigireetmise) teel, mis võib riigi arengule osutada pehmelts öelduna vägagi ohtlikuks. Meie enda riigi kodanikud, kes on valitud esindusorganitesse, on lubanud riigijuhtimise juurde (ka kohaliku omavalitsuse juhtimine on osa riigi juhtimisest) neid, kel ei pruugi olla mingit huvi selle riigi terviklikuks arendamiseks ja kel võib puududa tahe osaleda selle riigi kaitsmisel. Nad ei ole Eesti kodanikud ja Eesti kodanikel ei ole põhjust usaldada nende kätte oma elu juhtimist. Samuti ei ole põhjust usaldada oma elu juhtimist nende Eesti kodanike kätte, kes selle omakorda hea meelega teiste riikide kodanikele edasi delegerivad. Sellega näitavad nad, et on valmis alluma väljastpoolt tulevatele juhistele riigi juhtimiseks. Nimelt, kui me eeldame, et iga riigi kodanik peaks olema eelkõige lojaalne oma riigile, siis ei tohiks me teiste riikide kodanikke lubada ametitesse, kus nad hakkavad otsustama Eesti kodanike edasise käekäigu üle. Eesti kodanikud, kes selliselt neile antud volitusi võõrriikide kodanikele delegerivad, panevad ise toime riigikaitsekohustust rikkuva teo ning ei vääri kaaskodanike usaldust ega ka Eesti kodaniku staatust.

Kirjeldatud olukorra juures on aga veel üks huvitav nüanss, mis küll ilmselt peegeldab seadusandja tähelepanematust, mitte tahtlikku, oma riigi kodanikke kaitsvat käitumist (viimast ei julge enam eeldadagi). “Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse” § 18 lõike 1 punkti 4 kohaselt lõpevad volikogu liikme volitused enne tähtaega seoses Eesti kodakondsuse kaotamisega [27]. Selle punkti järgi võib Euroopa Liidu teiste liikmesriikide kodanike kandideerimisõigust tõlgendada selliselt, et neil on õigus kandideerida ja osutada valituks, kuid koheselt pärast volikogu koosseisu kinnitamist nende volitused volikogu liikmena lõpevad. Seda seetõttu, et kuna neil ei ole Eesti kodakondsust olnudki, peaks neile laienema § 18 lõike 1 punkt 4. Isegi juhul, kui leiame, et kandideerimisõiguse andmisega on Euroopa Liidu teiste liikmesriikide kodanike õigused võrdsustatud Eesti Vabariigi kodanike õigustega, ei ole siiski tegemist neile Eesti kodakondsuse andmisega. Kui me aga eeldaksime, et isik, kellel pole Eesti kodakondsust kunagi olnud, ei saa seda ka § 18 lõike 1 punkti 4 kohaselt kaotada, oleks olukord veelgi imelikum: varem Eesti kodakondsust omanud ja võib-olla pikki aastaid eeskujulikuks kodanikuks olnud isik peaks kodakondsuse kaotamisel volikogust lahkuma, kuid kodanikuks mitte kunagi olnud isik seda tegema ei peaks. Viimast võimalikku tõlgendust ei oskaks ma seletada kuidagi teisiti, kui sihiliku välisriikide kodanike eelistamisega oma riigi kodanike ees (vt selle kohta ka 2. osa 4. peatüki 1. alapeatükk).

Lõpetuseks tuleksin tagasi eelmise peatüki lõpus püstitatud küsimuse juurde: “Kas oma püüetes leida ideaalkodanikku peaksin üldse käsutama kodanikuna neid, kes oma isiklike ambitsioonide rahuldamise vajaduses petavad teiste kodanike poolt neile pandud ootusi ja ületavad neile antud volitusi?” Eelpool käsitletud riigikaitse analüüsi tulemusena jõudsin selleni, et on põhjendamatu säilitada kodaniku staatust isikul, kes ei soovi osaleda riigikaitstes ning on peatanud või lõpetanud selle riigi eesmärkide nimel tegutsemise. Ta on loobunud täitmast kodanike ühist kokkulepet ja ka teistel kodanikel ei pea tema suhtes olema kohustusi. Sama vastuse esitaksin ka ülaltoodud küsimusele. Kodanike ühine tegutsemine eeldab tegude vastastikkust ja omavahelist usaldust ning nende äralangemisel ei ole ühist tegutsemist võimalik jätkata.

Kodaniku mõiste sisustamisel on jäänud käsitlemata veel üks küsimuste ring. Kui viimati sai mainitud kodanike vastastikust usaldust, siis see viitab millelegi enamale kui lihtsalt võimele ja

tahtele olla kodanik. Selleks, et pälvida kaaskodanike usaldust riigi juhtimisel, ei piisa vaid heast tervisest ja tahtest; isegi, kui see tahe on tõeline ja mitte petlik. Usaldust teenitakse teatava käitumisega, teatud isikuomaduste väljendamisega. Nendest tuleb juttu järgmises peatükis.

1.5 Kodanikuks olemise isikuomadustest

Eelmise peatüki lõpus väitsin, et pelgast tahtest olla riigi kodanik ei piisa selleks, et pälvida kaaskodanike usaldust, osalemaks koos nendega riigi juhtimises. Seda väidet annab selgitada järgmiselt. Tõdesin, et kodanikuks olemise tahte puudumine võiks ehk ilmnedu kodanikuks olemise ajal ja see võiks omakorda kaasa tuua kodakondsusest ilmajäämise, kuid enne kodakondsuse andmist ei saa tihtipeale olla võimalik otsuse langetamisel tugineda vaid isiku suusõnalisele tahteavaldusele saada kodanikuks. Ometi on riigi ja kaaskodanike jaoks hilja, kui isiku sobimatus kodanike ringi paljastub alles siis, kui ta on kodanikuna tekitanud riigile tervikuna juba korvamatut kahju. Seetõttu peab olema veel midagi, mille alusel oleks võimalik hinnata kodanikuks kandideeriva isiku sobivust juba enne temale kodakondsuse omistamist. Selleks võikski olla teatavad isikuomadused – isiku senised teod, mis kinnitavad, et ta sobib juhtima riiki.

Toon siinkohal piltliku näite. Oletame, et keegi soovib kandideerida laohoidjaks ja tema isiku tausta uurimise käigus selgub, et tema eramaja on korduvalt külasthanud vargad. Mitte kunagi aga ei ole olnud tegemist sissemurdmisega selle sõna otseses tähenduses – inimene ise on pidevalt unustanud oma võtmed majaukse ette ja vabandab seda pideva hajameelsusega. Ilma, et see õigustaks vargust, on tegemist isiku omapoolse kaassüüga – tema alaline võimetus adekvaatselt mõelda ja teha varasematest eksimustest järeldusi teeb ilmselt võimatuks tema asumise laojuhataja kohale. Omaenda vara suhtes hoolimatu võib ta olla jätkuvalt, kuid ühise vara vastu ta seda olla ei tohi. Ja siin ei ole vabandatav ka see, kui isik esitab arstitõendi, mille kohaselt tema pidev hajevilolek on haiguse tunnus. Laojuhataja kohta ei saa ta sellegipoolest.

Kuigi toodud näide oli mõeldud kujundlikuna, mõistmaks edasist käsitlust, piisab vaid mõnest nüansimuutusest, et kohandada see ka teie ees oleva raamatu uurimisvaldkonnale. Kaasajal leiavad paljud inimesed, et on mõistlik avada riikidevahelised piirid ning võimaldada isikute, sealhulgas kutsumata külaliste vaba liikumist. Ma mõistaksin ehk nende kui riigi elanike seisukohta selles küsimuses, kuid nende kui kodanike arutluskäik jääb arusaamatuks. Enamik neist ei võtaks vist tõsiselt seda, kui teha neile ettepanek, et nad pereisana või pereemana hoiaksid kogu aeg pärani oma maja või korteri ukse (või veel parem, kui selle ukseavast üldse eemaldaksid, et keegi seda kogemata ei sulgeks), et kõik soovijad võiksid käia sisse-välja ning nende eluruumis ringi vaadata, jalgu puhata või öömajale jääda. Sellise ettepaneku tegijat peetakse paremal juhul naljahambaks. Ometi need samad inimesed, olles riigi – nende ja teiste kodanike ühise eluruumi – omanikeks, on analoogilisele riiki puudutavale ettepanekule valmis kahe käega alla kirjutama. Kas meil peaks olema õigus keelduda selliselt mõtleivatele inimestele kodakondsuse andmisest või otsustada selle äravõtmise üle? Ma arvan küll, sest nad ei oska kodanikuna langetada riigi osas sama heaperemehelikke otsuseid kui nad teevad seda omaenda perekonna eluruumi osas. Ühiste valeotsuste langetamine võib olla aga riigile saatuslik.

Õnneliku inimese ja ka kodaniku isikuomadustest (voorustest) on palju kirjutanud Aristoteles nii oma teoses “Nichomachose eetika” [3] kui ka teoses “Poliitika” [4]. Kui eetikaalastes teostes räägib Aristoteles inimese vooruslikest isikuomadustest, siis “Poliitikas” kitsendab ta vooruste küsimuse siinse arutelu konteksti paremini sobituvalt.

Iga kodanik on inimene, kuid iga inimene ei pea olema kodanik. Seega puudub kodaniku puhul

vajadus rõhutada iga isikuomadust, mida peaksime vooruseks inimese puhul. Peale selle on ju erinevate isikute jaoks neile sobivad isikuomadused ääretult erinevad; selle mõistmiseks piisab vaid lehtedes ilmuvate tutvumiskuulutuste lugemisest. Sellistel isikuomadustel pole aga riigi kui tervikuga midagi pistmist.

Oluline on vaadelda vaid selliseid isikuomadusi, ilma milleta ei tohiks saada kodanikuks. Et aga neid mõista, tuleb esitada teatavad mõttekujundid, millest lähtuvalt võib vajadusel koostada konkreetseid isikuomaduste analüüsi meetodikaid, otsustamaks kodakondsuse andmise või selle äravõtmise üle.

“Poliitika” seitsmenda raamatu alguses kirjutab Aristoteles nii: “Mitte keegi ei nimeta õnnelikuks sellist inimest, kelles pole mehisust, alalhoidlikkust, õiglustunnet ja arutlusvõimet; kes kardab möödalenavat kärbest ega tagane mingite, isegi äärmuslike vahendite ees, et leevendada oma nälga ja janu; kes on valmis iga palukese eest ohverdama oma lähimad sõbrad; kes on nii arutlusvõimetu või eksimusele aldis, et on valmis alluma ka lapsele või hullumeelsele” [4, lk 234]. Aristoteles kirjutab need karmid sõnad mitte ainult seoses inimese õnnega, vaid ka normaalse riigikorraga. Siin arutleb ta kodanike üle, kelle isikuomaduste kogumis moodustub ka samaväärne riik: “Mehisusel, õiglusel ja mõtlemisvõimel on riigis samasugune tähendus ja väljendus, nagu see on ka igas inimeses, keda tänu nende omamisele nimetataksegi õiglaseks, arutlemisvõimeliseks ja erapooletuks” [*Ibid.*, lk 236]. Aristotelese öeldust võib välja lugeda selle, mida ta peab kõige olulisemateks kodaniku isikuomadustest/voorustest. Siinkirjutaja ei julge praeguses uuringustaadiumis öelda, kas Aristotelese pakutud loetellu võiks midagi veel lisada, kuid tema poolt esiletoodutega peab igal juhul nõustuma.

Ülaltoodud näide “korteriperemehest/-naisest” kirjeldab tegelikult juba Aristotelese poolt esitatud ühte voorust või, õigemini, selle puudumist – me ei saa eeldada hea riigikorra tekkimist, kui riigis on antud otsustamine isikutele, kes ei vasta Aristotelese tsitaadis toodule; kel puudub piisav arutlusvõime, et langetada adekvaatseid otsuseid. Kui eelmistes peatükkides rääkisin kodanikuks olemise võime ja tahte erinevatest külgedest, siis puudutasin ka küsimust sellest, kuidas suhtuda neisse “kodanikesse”, kes ei ole võimelised ise arutlema langetatavate otsuste üle ja alluvad “mõtlemisvõimeliste olenditena” emotsioonidele. Ma ei usu, et Aristoteleski oleks sellist käitumist hinnanud arutlusvõime ja tarkuse näitajana isegi inimese, rääkimata siis veel kodaniku puhul. Ja ometi ei taga tänased seadused sellistele isikutele mitte ainult õiguse otsustada oma õiguste delegeerimise üle teistele, vaid võimaldavad neil otseselt ja igapäevaselt juhtida meie riiki.

Tuleme aga Aristotelese nimetatud teise vooruse juurde, mis eelmisest enam haakub otsese, igapäevase ja aktiivse riigijuhtimisega. See on mehisus, millega (teatavate nüansiliste erisustega) analoogiliseks mõisteks on ka väärikus. Taas oleks mõistlik alustada oma mõttekäiku mõnest arusaadavast kujundist: inimene kõnnib öisel kesklinnatänaval ning tema ümber on veel mitmeid teisigi inimesi. Äkki kuuleb ta appikarjeid, pöörduv uudishimulikult nende tulemise suunas ning märkab kampa noorukeid röövimas ühte möödakäijat. Kuidas ta reageerib? Kuidas reageeriksite Teie?

Meedias kurdetakse sageli selle üle, et möödakäijad on passiivsed ja võimaldavad seega kuritegusid toime panna enam, kui neid oleks siis, kui üles näidataks kodanikujuulust (praeguses

kontekstis on *kodanik* selles sõnaühendis vaid tinglik termin). Muidugi on mõneti mõistetav, miks inimesed vahele ei julge minna – on kartus saada isiklikku (kehalist, vaimset ja/või varalist) kahju. Kuid teisest küljest näitab see, et sellistel inimestel puudub midagi, mida juba Aristoteles pidas loomulikuks kodaniku isikuomaduseks ja vooruseks – mehisus.

Eeltoodu oli ju vaid kujund, kuid nüüd esitaksin analoogilise näite riigi kontekstis. Ehk siis saab nähtavaks see, et inimese väikesed hirmud eskaleeruvad kodanikuks olemise korral suurteks hirmudeks. Nimelt, seesama isik, kes kartis astuda välja kaaskodaniku kaitseks, loeb ehk kodanikuna päevalehte ja tajub alateadlikult, et tema ümber on palju teisi temasuguseid, sadu tuhandeid kodanikke. Äkki märkab ta uudist, et Eesti Vabariigi riigireserviks olnud viljavaru, mis oli ette nähtud riigi kõigi elanike ellujäämiseks kriisiolukorras, on enamikus varastatud. Kuidas ta reageerib? Enamik teeb täpselt sama, mida tänaval, kui röövitakse inimest – nad pöörduvad kõrvale ja mõtlevad, et “õnneks ei olnud see mina”. Paremal juhul nenditakse omaette “riigijuhtide ennekuulmatut ülbust” ja laskutakse taas nohinal oma tegemistesse. Ja need on siis kodanikud?! Ometi on just kodanikud need, kes lasid teiste kodanike nimel rääkides toime panna ühise vara varguse. Kas tõesti sellistele peaksime kodanikena olema valmis usaldama meie ühise väärtuse – riigi – juhtimise? Paraku on paljud selleks valmis. Kas siis argusest või juba eespool nimetatud mõtlemisvõime puudumise tõttu minnakse taas ja taas hääletama nendesamade riigi hävitajate poolt. Selliselt hääletavatel kodanikel tuleb kriitiliselt vaadata iseendasse ja tunnistada, et ausam teiste kodanike suhtes oleks kodakondsusest loobuda. Omamata kodaniku olulisi isikuomadusi, kuid säilitades kodaniku staatuse, aidatakse kaasa tõeliste kodanike arvamuse mahasurumisele. Ollakse ju vaid tööriistaks valitsejate käes.

Vaatame korra eeltoodut ka teise poole vaatenurgast, n-ö kurjategijate omast. Kui ma oleksin tavaline pätt ja prooviksin röövida tänaval inimest ning näeksin, et see mul teiste inimeste passiivsuse tõttu õnnestub, teeksin ma seda ka edaspidi. Mul ei ole ju midagi karta. Samamoodi, kui ma oleksin “seaduslik varas” riigiinstitutsioonis ja näeksin, et minuga mitte midagi ei juhtu pärast riigi (kodanike ühiseväärtuse) suhtes toime pandud vargusi, teeksin ma seda edaspidigi. Kas aga saaksime siis süüdistada ainult neid – kodanikke, kes kunagi enne võimule saamist olid samasugused kui meie – või peaksime süüdistama iseendid, et oleme lasknud kodakondsuse institutsioonil madalduda tasemeni, mis võimaldab saada meie esindajaks neil, kes selleks iial saada ei oleks tohtinud ja kes, sarnaselt paljudele meie endi hulgast, ei oleks iial tohtinud saada isegi kodanikuks.

Toon vahepeal paar näidet kaasaegsest sõjapidamisest, et illustreerida mehisuse ja väarikuse nüansilisi erisusi. Kui muidu tunduvad need mõisted paljuski kattuvat, siis näiteks mehisuse määratluse muutumise märke leiame kaasaegses sõjapidamises ka seal, kus väarikusega otsest seost ei ole. Muinas- ja keskajal oli kombeks, et sõjakäigul osalesid ka sootsiumi juhid – vanemad, kuningad, vürstid – või vähemalt väepealikud. Kahtlemata oli see märk mehisusest ja vastutusvõimest, sest kes julges otsustada mõõga tõstmise, see võttis endale ka vastutuse ning osales esimeste seas oma otsuse täideviimises, kasvõi oma elu hinnaga. Praegusel ajal sõja alustamise otsustajad ise sõjapidamises ei osale; enda elu ohtu seadmise vältimiseks ei tee seda ka väejuhid. Selline lähenemine ei vähenda ebaõiglaste sõdade hulka, sest need, kes julgevad otsustada, ei julge isiklikult oma tegude eest vastutada. See omakorda tähendab, et ka otsus sõja alustamiseks on kiirem tulema.

Lisaks eeltoodule on muutunud ka sõjapidamise vahendid. Kaasaegset sõda ei peeta enam tihti peale ausalt, mees mehe vastu, vaid enamasti eelistatakse kasutada moodsat sõjatehnikat, mis võimaldab hävitada vastast paljude kilomeetrite kauguselt, jäädes ise tema eest nähtamatuks. Loomulikult kaasneb sellega valmisolek pidada sõda vaid tehnoloogiliselt vähem arenenud riikide vastu – samaväärse vastasega kokku minnes oleks ju oht ise lüüa saada. Ka see on tegelikult arguse, mitte mehisuse väljendus ning annab taas võimaluse alustada üha uusi ja uusi ebaõiglasi sõdu. Mida enam on endal lootust kavandatavas sõjas ellu jääda, seda lihtsam on leida põhjuseid sõja alustamiseks. Ja isegi, kui selliselt toimimist põhjendada vajadusega kaitsta inimesid, peaksid raevukalt sekkuma humanistid ning veel kord kordama seda, mida me näiteks surmanuhtluse kaotamise põhjendusena alati kuulma pidime – inimesed on ju kõik ühtviisi väärtuslikud ning vajaksid ühesugust kaitset.

Aristoteles kirjutab aga sõjakunsti valdamise ja sõjapidamise kohta mõtlemapanevad, kodanike kasvatust puudutavad read: “Kodanikele ei tule sõjakunsti õpetada mitte selleks, et nad orjastaksid neid, kes seda ei vääri, vaid selleks, et nad ise ei satuks teiste orjusse /----/” [4, lk 265]. Ta ütleb veel, et “ei saa pidada õnnelikuks riiki ja kiita seadusandjat, kes on suunanud oma kodanikud naabrite orjastamisele, sest sellega kaasneb (riigile ja kodanikele enestele – *Autori täiendus*) suur kahju” [*Ibid.*, lk 264].

Kuid tuleks tagasi kodaniku vääriskuse juurde riigi enda juhtimisel. Kui kodaniku nimetust kandval inimesel puudub julgus kaitsta kaasinimest tema suhtes toimepandava vägivalda eest ning selline isik saab teiste kodanike mandaadi nende elu juhtimiseks, võib tema arguse tulemusena juhtuda midagi palju hullemat, kui võimalik korduv röövimine või vargus. Nimetaksin seda nähtust argusest tulenevaks riigireetmiseks. Me oleme ju kuulnud seda, kuidas riigijuhid aeg-ajalt räägivad, et mingi otsus on, hoolimata kodanike arvamusest, riigi jaoks ääretult oluline, sest “meie sõbrad ei saaks meist muidu aru” [30] [55]. Mingite kummaliste “sõprade” nimel ollakse valmis loobuma kodanike antud volituste täitmisest. Ja ometi on tavatähenduses sõnal *sõprus* teine tähendus. Sõbrad ei tee ettekirjutusi – seda teevad käskijad. Käskijad aga ole sõbrad; neile kas allutakse sõnakuulelikult ja arglikult või astutakse vajadusel nende ettekirjutustele vastu, kaitstes oma tõelisi sõpru, kelleks riigis võiks piltlikult pidada teisi riigi kodanikke ja ülejäänud elanikke. Professor Mart Raukas kirjutab: “Eestlastesse on jätkuvalt sisendatud vankumatut usku, et senitehtud strateegilised valikud on kui mitte parimad, siis vähemasti poliitiliselt hädavajalikud. Kas ei peaks me nende sammude üle uhkust tundma? Kes poleks kuulnud valdavalt isamaalistes ringkondades kulumiseni korrutatud hale-uhket: “Me oleme ju kestma jäänud”. Eksistents pole aga omadus. Ja juba Sokrates juhtis tähelepanu asjaolule, et molluskid on Pireuse sadamas kestnud enam kui aastatuhandeid – milles seisneb nende eriline väärtus? Eelarvamuslik oleks uskuda, et vääriskale kodanikule piisaks kusagile kuulumise või pelgalt olemasolu faktist. Olulisem kui olla, on küsimus kuidas ja mis tingimustel olla” [37]. Ei ole mõeldav, et normaalses riigis võiksid riigijuhtimisega tegeleda need, kes ei julge astuda välja ligimese kaitseks isegi tänavapäti vastu ning kes on valmis “iga palukese eest ohverdama oma lähimad sõbrad”; kes ongi need “molluskid”.

Kuid liigun edasi, et püüda leida teatav üldistus sellele, millega võiks piiritleda kodaniku isikuomadusi ilma, et anda nende ammendavat loetelu. Lord Patrick Devlin on kirjutanud: “Ühiskonnal on õigus kaitsta end seaduste abil igasuguste ohtude, kas siis sisemiste või väliste ohtude vastu. /---/ Ühiskonnad lagunevad seesmiselt sagedamini kui välispidise surve tagajärjel.

Lagunemine leiab aset siis, kui ei järgita üldisi moraalseid tõekspidamisi ning ajalugu näitab meile, et moraalsete tõekspidamiste ähmastumine on ühiskonna lagunemise esimeseks etapiks. Seega on ühiskonnal õigus astuda samme, säilitamaks oma moraalikoodeksit /---/" [45, lk 76-77].

Kuigi lord Devlin pidas oma kirjutises silmas eelkõige kurjategijaid, tundub, et mõtet edasi arendades võib rääkida ka kodanikest laiemalt. Kahtlemata võib igas ühiskonnas (riigis) rääkida teatavate moraalsete tõekspidamiste kogumist ja see ei piirdu sugugi ainult kriminaalõigusega reguleeritava valdkonnaga. Samamoodi peaks olema loomulik, et kui riigis on taunitav näiteks mitmenaisepidamine, homoseksualism, ropendamine vms, ei saa seda propageeriv või viljelev isik osaleda riigi juhtimises. Seda seepärast, et tema osalemisel riigijuhtimises võiks ta proovida väevõimuga muuta kodanike arvamust riigi moraalsetest tõekspidamistest. See oleks aga teiste kodanike vastu suunatud psüühiline (kui mitte ka füüsiline) vägivald, mille vastu on kõigil kodanikel õigus astuda. Lihtsaim lahendus vastuaktsiooniks oleks potentsiaalsed moraalsete tõekspidamiste kogumi ohustajad koheselt kodakondsusest ilma jätta.

Eeltoodu seletab taas natuke enam lahti ühe osa Aristotelese öeldust – õiglustunne, mida Aristoteles eeldab igalt kodanikult, peakski laiemas plaanis hõlmama kooskõla kodanikkonna üldiste moraalsete tõekspidamistega. Iga kõrvalekalle neist tõekspidamisest võib kaasa tuua kodakondsuse äravõtmise või, parimal juhul, selle mitteandmise.

Nagu eelpool öeldud, ei peaks ühiskonna moraalsete tõekspidamiste kogum piirduma vaid kriminaalõiguslike sätetega. Ometi on see valdkond parim illustratsioon sellele, kuidas kodakondsuse regulatsioon moraalsete tõekspidamistega arvestama peaks. Oleks ju küllalt lihtne jõuda üksmeelele küsimuses, et kurjategijad ei tohiks esindada meid parlamendis – nad ei ole nõustunud meie kokkulepitud reeglite järgi mängima ja nende osalemine parlamendi töös võiks meile kaasa tuua vaid neile endile vastuvõetavate seaduste kehtestamise. Kuriteod ei ole aga ainsad ühiskonna moraalsete tõekspidamiste rikkumised. Samamoodi kui kurjategijatel võib olla soov kaotada ära kuritegude koosseise “Karistusseadustikust” [24], võivad ühiskonna teistest moraalsetest tõekspidamistest kõrvalekalduvad “kodanikud” lammutada ühiskonda teisel viisil, kas riigi põhikorda, õigusakte või teiste kodanike poolt neile antud volitusi eirates. Ja samamoodi nagu kurjategijad, ei tohiks ka nemad saada volitust teiste kodanike esindamiseks, sest nad ei räägi kodanike nimel. Samamoodi nagu kurjategijad, ei tohiks ka nemad saada või jääda kodanikeks. Nende osaks peaks parimal juhul olema selles riigis elamise õigus.

Paraku tuleb nõustuda ka Adolf Hitleriga, kes samuti käsitleb kodakondsuse küsimust ning eristab kodanikke (riigikodanikke), riigi elanikke (riigialamaid) ja välismaalasi. Ta kirjutab: “Riigikodanik on Riigi jumal. Kuid see suurem väärtus ka kohustab. Autundeta või tugeva iseloomuta inimene, kurjategija, riigireetur jne võidakse igal ajal riigikodanikuks olemise aust ilma jätta. Sellega saab temast taas riigialam” [18, lk 247]. Kodakondsuse andmise küsimust käsitleb Hitler ääretult põgusalt, kuid raamatust “Suur-Saksa riigi sünd” leiame lõigu ka selle peatüki temaatikaga haakuva kohta, kus öeldakse asjakohase Nürnbergi seaduse kohta järgmist: “Seega ei ole riigikodaniku õigus juba sündimisega omandatav, vaid see tuleb ära teenida. /---/ Riigikodanikuks saamiseks on tingimata tarvis kahte eeltingimust: isik peab olema saksa või hõimutõulist (ka eesti –*Autori märkus*) verd ja peab teoga näitama oma tahet ja suutelisust saksa rahva teenimiseks” [53]. Ehkki need sõnad on varasematest otsekohesemad ja Eesti rahvalegi

vastuvõetamatud, on nende mõte ometi seesama, mis eelnevatelgi – iga inimene ei ole väärt seda, et olla riigi kodanik.

Tulles siinkohal tagasi ühiskonna moraalsete tõekspidamiste juurde on küsimus vaid selles, kuidas neid määratleda, et leida ka vastust sellele, kes võiks sellises, moraalsete tõekspidamiste kogumist kaitsvas ühiskonnas olla kodanikuks. Lord Patrick Devlin leiab, et moraalsed tõekspidamised on tuvastatavad, kui vaadata, kuidas näeb ühiskonda mõistlik inimene. “Mõistlikku inimest ei tohi segi ajada ratsionaalse inimesega. Ta ei peaks iga oma tegu hoolega kaaluma ja tema otsused võivad olla suuresti emotsionaalsed” [45, lk 78]. Ehk see ongi nii, kuid ometi ei tohiks see olla lõplik vastus, kui eeldada, et kodanike ülesanne on tagada riigi püsijäämine. “Keskmine” kodanik peaks seega ilmselgelt vastama teatavatele tunnustele, et tagada oma põhiülesande – riigi säilitamine ja areng – täitmine. See, kes vastab *keskmise inimese* määratlusele, ei pruugi ühiskonnas vastata *keskmise kodaniku* määratlusele. Tsiteerides veel kord professor Mart Raukast: “Antiikmõtlejatele oli muutuvate olude võrdpildiks saatuse liikuv vanker. Vankril oli võimalik kas istuda või olla koerana paela otsas järele veetud. Kui järgmine Eesti soovib asetuda maailmaajalooliste protsesside taustal võimalikult inimväärsele positsiooni, peab ta seisma prioriteetide eest, millele tuginevad tema kodanike olemuslikud hüved. Rahvus- ning kodanikuväärikus on üks nendest” [37]. Seega on meie endi valida, kas ühiskonna moraalsete tõekspidamiste kogumi kindlaksmääramisel tugineme me “keskmise” inimese tõekspidamistele ning oleme seega valmis valima ka “vankri järel veetava koera” rolli või otsustame edaspidi oma riigi juhtimise “keskmise”, kuid tõelise kodaniku tõekspidamiste kohaselt. Viimasel juhul võiksime rääkida ka võimalusest luua tõeline kodanikeriik.

2 KODANIKERIIK

2.1 Sissejuhatavaid märkusi

Alustaksin mõnest sissejuhatavast märkusest, mis peaksid hõlbustama järgneva mõistmist. Algav arutluskäik lähtub eeldusest, et oleme 1. osas esitatud põhimõtete kohaselt suutnud piiritleda kodanikud. Seega on meil teatav hulk isikuid, kes omavad kodanikuvõimet, kellel on tahe kanda kodanikuõigusi ja -kohustusi ning kellele on omistatavad ka olulisemad kodanikuks olemise isikuomadused. Seega on tegemist isikutega, kes võiksid parimal viisil kanda kodanikuõigusi ja -kohustusi, kuid keda oleks vajalik kujutleda selles rollis nende kogumis – riigis. Isegi, kui tundub raske sellist eeldust omaks võtta, on see vajalik – kui meid piirab kaasajal omaksvõetud kodaniku käsitlus, on raske mõista ka võimalikke olulisi muutusi sellistes oludes, kus kodakondsuse ja kodaniku mõistetele oleks antud tänasest erinev sisu.

Erinevalt eelmisest osast kasutan järgnevas arutelus teistsugust meetodikat. Kui eelmises osas võtsin käsitluse aluseks kodaniku ja riigi suhte algse olemuse ning võrdlesin seda kaasaegse positiivse õiguse regulatsiooniga, siis selles osas on otstarbekam vaadelda kodaniku ja riigi suhet vastupidi, võttes aluseks kaasaegse õigusliku regulatsiooni ja kaasaegsed riigi toimimise põhimõtted ning püüdes neid näidata teistsuguses, kodaniku mõiste teistlaadse määratluse valguses. Sellise lähenemise põhjus on selles, et kui alustada 1. osas esitatud kodaniku mõistest ja püüda sellest lähtuvalt leida kõige paremini toimivat riigi mudelit, tuleks üksikasjalikult vaadelda mitmeid erinevaid ajaloolisi valitsemisvorme ning võimalik, et konstrueerida ka uusi. See tähendaks põhjalikku alternatiivsete süsteemide käsitlust ja võrdlust. Kui aga taotleda kodaniku määratluse võimaliku muutumisega kõige kiiremaid muutusi riigi juhtimises, tuleks pigem keskenduda sellele, milline võiks olla riigi edasine areng tänapäeval, arvestades olemasolevat riigi toimimise mehhanismi.

On paratamatu, et põhimõttelise kannapöörde tegemine (juhul, kui peaksime sellise vajaduseni jõudma) on keeruline ning valulik, kuid võttes aluseks tänapäeval aktsepteeritud riigi toimimise põhimõtted, saaksid ka võimalikud muutused olla pehmemad ja järk-järgulisemad, võib-olla riigi kodanikkonna ja ülejäänud elanikkonna jaoks isegi pea märkamatud. Seda muu hulgas seetõttu, et puuduks vajadus suure osa õigusaktide ümberkirjutamiseks. Me suudaksime piirduda vaid mõningate muudatustega või laheneksid mitmed probleemid iseenesest, lähtuvalt seaduste muutuvast tõlgendusest või konkreetsete õigusnormide kohaldamise vajaduse äralangemisest.

Eeltoodu tähendab kodanikeriigi puhul lähtumist, tõsi küll, vaieldavast eeldusest, et demokraatia (täpsemalt esindusdemokraatia) on parim valitsemisvorm ning sellest jõuga loobumiseks puudub vajadus. Samuti lähtun eeldusest, et Eesti Vabariigis väljakujunenud õigussüsteem (nii õigusloome kui õigusemõistmise korraldus ja põhimõtted) on kaasaegne ega vaja põhimõttelisi muudatusi. Kas need eeldused ka arutluse lõpul paika peavad, jäägu iga lugeja otsustada.

Lähtumine olemasolevast süsteemist nähtub ka edaspidi kasutatavast mõistest *kodanikeriik*. Arvestades sellega, et juba 1. osa 1. peatükis käsitasin riiki kui kodanike kooslust, kodanike kokkulepet delegeerida teatavate ühiste huvide eest seismine üksikisiku tasandilt kollektiivsele tasandile, siis võib termin *kodanikeriik* tunduda tautoloogilisena. Kuid ometi on selle termini

kasutamine hetkel mõistlik just seetõttu, et tänapäeva riikide juhtimises võib näha mitmeid momente, kus riiki ei tundu juhtivat kodanikud ning tõelise kodanikeriigini jõudmiseks peaks aset leidma hulgaliselt muutusi.

Järgnevates peatükkides analüüsin mitmeid riigijuhtimise küsimusi ning püüan näidata erinevate riigijuhtimisega seotud institutsioonide võimalikku toimimist kodanikeriigi tingimustes, seda ka ilma kehtivat õiguskorda muutmata. Nagu edasist nähtub, võimaldab kodanike kitsendav määratlemine anda tänasele õiguslikule regulatsioonile suuresti uuenenud sisu ka ilma regulatsiooni ennast muutmata. Mitmed kaasaegse riigijuhtimise probleemid võivad saada lahenduse juba ainuüksi seetõttu, et lähtuvalt riigi vajadusest täpsustatakse kodakondsuse mõiste sisu.

2.2 Erakonnast ja ideoloogiast

Alustan esindusdemokraatia toimimise ühest põhialusest – teatavat ideoloogiat kandvast erakonnast. Lähtudes eelmises osas esitatud eeldustest kujutan ma erakonda sellisena, et selle liikmeteks, sh sellisteks liikmeteks, keda võib nimetada professionaalseteks poliitikuteks, oleksid kodanikud käimasoleva arutluse tähenduses. See tähendab ka seda, et erinevate erakondade liikmetel oleks ühe ja sama riigi kodanikena sarnased arusaamad riigi põhiarengusuundadest, mis viiks erakondade vaheliste erimeelsuste vähenemisele, erakondade paljususe kadumisele ja veidi kaugemas perspektiivis ehk ka senise erakondliku ja esindusdemokraatliku süsteemi kadumisele. Et näidata, kuidas sellise seisukohani jõudnud olen, tuleb alustada veidi kaugemalt, peatudes veel kord mõnedel Eesti erakondadega seonduvatel ja lahendamist vajavatel probleemidel.

1. novembril 2004. aastal avalikustati kahe juhtiva paremerakonna – Res Publica ja Reformierakonna – liidrite vahel 13. jaanuaril 2004. aastal allkirjutatud ühismemorandum, millega võeti suund nende erakondade liitumisele [23]. Nimetatud kokkuleppe üks kesketest punktidest kõlab järgmiselt: “Ühinenud erakonna põhivastasteks saavad vasakpoolset võrdsustamispuuet ja sotsialistlikku ümberjagamist kandvad ideed, samuti püüdlused viia Eesti välja lääne mõjusfäärist”. Sellega formuleeriti otseselt ideoloogilise vaenlase kuju, kelle vastu tuleb igal juhul võidelda. Selliseid teese esitades ja allkirjastades jäeti kahe silma vahele tõsiasi, et ka “vastase ideoloogiat” kandvatesse erakondadesse ja nende toetajaskonna hulka kuuluvad Eesti Vabariigi kodanikud. Kui me kehtiva “Kodakondsuse seaduse” alusel eeldame, et iga kodanik peab olema lojaalne Eesti riigile, näitab iga selline poliitikute väide, kui kõrvale on Eesti Vabariik suundunud tõelise kodanikeriigi teelt. Mis juhtuks, kui parafraseeriksime ülalesitatud ühismemorandumiga punkti selliselt: “meie **põhivastasteks** (*autori rõhutuse*) saavad kõik need **kodanikud**, kes toetavad meile vastuvõetamatuid ideid”? Juhtuks ilmselt see, et osa kodanikest, kes, kasutades oma põhiseaduslikke õigusi, sh õigust koonduda erakondadesse, tituleeritakse sisuliselt eneste vaenlasteks (ka riigikaitstes eelistatakse *vaenlase* nimetamist pehmemalt *vastaseks*), võiks seda mõista kui kaudset soovi neilt kodakondsus ära võtta, et nad ei saaks oma “vaenulikke ideoloogiat” levitada. Ühe riigi kodanikud ei tohiks ju olla teineteise vaenlased, sest nad koos on moodustanud selle riigi ja, olles riigile lojaalsed, soovivad riigile head. Kui aga üks grupp kodanikke leiab, et teine on minetanud olulised kodaniku tunnused, tuleks ju leida lahendus, kuidas nad kodakondsusest vabastada.

Olen ühismemorandumiga ühe lause lahtimõtestamisel jõudnud vägagi kaugeleulatava järelduseni ja seda täiesti teadlikult. Nimelt saan selle tulemusel teha poliitikute sellistest loosungitest ainult kahesuguse järelduse:

- 1) sõnakasutuses ollakse mingil põhjusel liialt ettevaatamatud, teades, et nende sõnadega ei kaasne sisulist vastutust või
- 2) poliitikud on omaks võtnud põhimõtte, et paljud praegused kodanikud ei peakski tegelikult olema kodanikud, kuid keegi ei riski või ei suuda teha otsustavat sammu, et põhimõtteliselt vaadata üle kehtiv kodakondsuse regulatsioon.

Esimesel juhul ei oleks edasisel arutelul mõtet. Teisel juhul näeme, et oleme leidnud ühe võtmesõna, millelt edasi minna, et jälgida võimalikke arenguid erakondade tegevuses ja riigijuhtimises ning seda just kodanikeriigi tingimustes. Selleks võtmesõnaks on ideoloogia.

Joseph Alois Schumpeter on kirjutanud, et kui me eeldame, et kõik poliitilised jõud lähtuksid oma tegevuses mingist üldisest hüvest (*common good*), mida on alati kerge määratleda ning “mis on igale normaalsele inimesele ratsionaalse argumendi varal nähtavaks tehtav”, siis “ainus asi (kui rumalust ja pahatahtlikke huve mitte arvestada), mis üldse võib põhjustada lahkkelisid ning seletada opositsiooni olemasolu, on arvamuste lahknemine küsimuses, millise kiirusega tuleks sellele, iseenesest pea kõigi jaoks ühisele eesmärgile läheneda” [41, lk 63]. See aga ei annaks põhjust samuti *üldist hüve* teenivat opositsiooni põhivastaseks lugeda. Kui aga vastasseis on tekkinud ning mõlemad osapooled taunivad teineteise tegutsemist üldise hüve vastaselt, siis ehk on tõde hoopis selles, et kummagi osapoole tegevus ei ole suunatud üldiste eesmärkide (üldise hüve) saavutamisele ning ettekujutus tervikideoloogiast puudub täielikult. Nii jõuab ka Joseph Alois Schumpeter järeldusele, et “partei ei ole sugugi mingi grupp inimesi, kes kavatsevad edendada üldist heaolu “mõne printsiibi alusel, mille suhtes nad kõik on kokku leppinud”, nagu klassikaline doktriin tahaks meid uskuma panna. /---/ Partei on rühmitus, mille liikmed kavatsevad ühiselt tegutseda konkurentsivõitluses poliitilise võimu pärast. Kui see poleks nii, oleks ju võimatu, et erinevad parteid võtavad omaks täpselt või peaaegu täpselt samasuguseid programme” [41, lk 98]. Eesti poliitikamaastikult sobiks J. Schumpeteri viimase väite kinnituseks asjaolu, et väidetavad poliitilised vastased – Keskerakond ja Reformierakond – on hoolimata oma väidetavast vastasseisust suutnud olla nii koalitsioonis ja moodustada Vabariigi Valitsuse (näiteks ajavahemikul 28. jaanuar 2002 – 10. aprill 2003) [8] kui ka leida teineteist ühes ja samas Euroopa Parlamendi fraktsioonis (Euroopa demokraatide ja liberaalide liidu fraktsioon - ALDE) [15], mis nende vastasseisu tõelisuse sügava kahtluse alla seab.

Erakondade väidetavate ideoloogiate konkurents ei saa olla kodanikeriigi arengu alus, sest kaasajal on see suuresti kantud erakondade isiklikust huvist (vt lähemalt järgmine peatükk) ning juhul, kui lasta ka edaspidi kõigil oma nägemust propageerida kui ainuõiget, ei muutu riigi olukorras midagi ning vastasseis erinevate kodanikerühmade vahel jääb kestma. Ideoloogia, mis tuleks leida kodanikeriigi funktsioneerimiseks, on riigi kui terviku ideoloogia. Selle all pean ma silmas kodanikkonna ühtset arusaamist riigi eesmärkidest, toimimise põhimõtetest ja edasistest arengusuundadest.

Riigi ideoloogia kui mõiste selgitamiseks pöördun veel kord tagasi peatüki alguses esitatud näite juurde. Kuidas võiks põhimõttelist erakondade või ideoloogiate vastasseisu vältida või püüda lahendada siis, kui me oleksime juba täitnud olulised kodanikeriigi eeldused ja valinud riiki juhtima vaid need isikud, kes vastavad kodanikele esitatavatele, senistest rangematele nõudmistele nagu esitatud raamatu 1. osas? Esimene ja kõige lihtsam vastus võiks olla järgmine: sellist vastasseisu ei saakski tekkida. See võib nii olla, kuid seda tuleb loogilise arutlusele tulemusena tõestada. Seega eeldame, et tegemist ei ole veel täielikult välja kujunenud kodanikeriigiga, vaid et kodanikkonna moodustamine uutal alustel on alles toimumas. See tähendab, et olemasolevast kodanikkonnast on juba eemaldatud need, kes ilmselgelt ei ole suutelised (näiteks tervislikel põhjustel) kodanikuõigusi ja -kohustusi täitma või ei soovi seda teha (näiteks pidevalt seadusi eiravad kurjategijad ja korduvalt valimisõigust mittekasutanud, eelkõige rahvahääletusel mitteosalenud isikud) ning karmistatud on ka kodakondsuse saamise ja kodakondsuse äravõtmise tingimusi. Seega on kodanikkond muutunud juba oluliselt sarnasemaks sellele, milline ta ideaalis olla võiks. Seegi lähenemine on omamoodi idealistlik, sest need eeltingimused täidetakse vaid juhul, kui riiki osutuksid ühel hetkel kasvõi ajutiselt juhtima ainult kodanikeriigi kontseptsiooni pooldavad kodanikud. Eeldame aga, et mingil põhjusel on seegi valimiste tulemusena aset leidnud, toimunud on esimesed muudatused kodanikeriigi loomise

suunas ning aset leiab ideoloogiline konflikt, millele kujunev kodanikeriik, vältimaks ühiskonna lõhenemist, peab leidma lahenduse.

Konflikti lahendamisele peaks eelnema konflikti põhjuste selgitamine ja et ideoloogilises vastasseisus on vastandatud erinevad kodanike rühmad, peab põhjuse selgitamiseks pöörduma selle dokumendi poole, milles kodanikud ühiselt riigi tegutsemise aluspõhimõtted viimati paika püüdsid panna. See on põhiseadus. Põhiseaduse vastuvõtmisele järgnevad vastasseisud riigi toimimise põhimõtetes saavad ideaaltingimustes, kus tegemist ei ole kodanike otsese ebalojaalsuse ilmingutega, aset leida siis, kui erinevatel rühmadel on tekkinud erinev arusaam põhiseadusest. Toon näiteks väljavõtte põhiseaduse preambulist: “Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes kindlustada ja arendada riiki, /---/ mis on /---/ pandiks praegustele ja tulevastele põlvetele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus, mis peab tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilimise läbi aegade /---/” [9]. Selle kui riigi kodanike tähtsaima kokkuleppe preambuliga vastuolus olev ideoloogia on selgelt põhiseadusega vastuolus, kuid kas preambuli tekst ise on piisavalt üheselt mõistetav? Tuletades meelde eeltsiteeritud Joseph Alois Schumpeteri sõnu, siis kõik erakonnad räägivad üldisest hüvest, helgest tulevikust, kuid teineteise jaoks ollakse siiski vastased. Järelikult esineb (eeldusel, et tegemist on lojaalsete kodanikega) üks järgmistest võimalustest:

1) mingit erakondlikku ideoloogiat kandev kodanike rühm on põhiseadust põhimõtteliselt (sihilikult?) valesti mõistnud;

2) põhiseaduses on kohti, mida tulebki väärnimõistmise vältimiseks täpsustada.

Vaevalt, et isegi mõni üksik kodanik julgeks väita, et põhiseaduse preambul sellisel kujul ei vasta tema kui kodaniku soovidele. Seda ei teeks ka ükski erakond. Ja ometi tundub olevat nii, et nende eesmärkide saavutamise vahenditest rääkides jõuame koheselt ideoloogiliste laharvamusteni. Koheselt kerkivad esile parem- ja vasakpoolsed, föderalistid ja vabariiklased, liberaalid ja konservatiivid. Need laharvamused tulekski kodanikel ühiselt lahendada, et vältida edasisi ideoloogilisi probleeme. Vahemärkusena võib veel kord rõhutada, et mida enam on ühise lahenduse otsimise ja otsustamise ajaks kodanikkond täpsustunud ning esitatavatele, senisest rangematele nõuetele vastav, seda lihtsam saab olla ka lahenduse leidmine mõistuspärase arutluse ning demagoogiat ja isiklikku kasu välistava väitluse teel.

Püüdes leida riigile ja kodanikele sobivaimat ühsideoloogiat, tuleks esmajoones piltlikult öeldes anda vastus küsimusele, milline loosung on parem: kas loosung “Vähem riiki”, “Rohkem riiki”, “Üldse mitte riiki” või hoopis “Sama palju riiki, kui seda soovisid omal ajal põhiseaduse vastuvõtnud kodanikud”? Millise loosungi me ka ei valiks, tähendab see, et kodanikeriigis peame me senisest enam lahti mõtestama paljud olulised ja küllalt üldsõnalised põhiseaduse kui selle riigi kodanike vahelise kokkuleppe sätted, et välistada nende väärnimõistmise tulemusena uute ideoloogiliste vastasseisude teke. Kas näiteks põhiseaduse § 28 lõiget 1 (“Igaühel on õigus tervise kaitsele”) mõistavad kodanikud selliselt, et riik kui kodanike kooslus on võtnud endale kohustuse ise kõigi tervise kaitse tagada või on tal õigus seda kohustust erastamise teel edasi delegeerida? Kas sama paragrahvi lõike 2 esimese lausega (“Eesti kodanikul on õigus riigi abile vanaduse töövõimetuse, toitjakaotuse ja puuduse korral”) saab kokkusobivaks lugeda individualistliku ja liberaalse majandusmudeli alusel toimivat pensionisüsteemi või tulude

ümberjaotamise taunimist? Võib-olla et saabki, kuid on kaheldav, et kodanikud seda üheselt mõistavad ja et neile kõigile on piisavalt selge, miks see hea on. Seega oleks vajalik põhiseaduse täpsustamine või vähemalt selle ametlik seletuskiri, mille kodanikud saaksid rahvahääletusel heaks kiita ja sellest edaspidi ka kõigi oma kodanikuõiguste ja -kohustuste täitmisel ilma ideoloogilise vastasseisu tekkimiseta lähtuda. Kodanikeriigis ei näe ma võimalust, et nii olulised ideoloogilised seisukohad lahendatakse mingi väiksema grupi isikute (või ka kodanike) tegevuse tulemusena. Nii näiteks ei saa selliseks, põhiseaduse sätete tegelikku sisu kirjeldavaks dokumendiks lugeda “Põhiseaduse Juriidilise Ekspertiisikomisjoni Lõpparuannet” [34], sest tegemist on liialt juriidilise ja paljuski teoreetilistesse nüanssidesse mineva uurimusega, mis paljudele kodanikele arusaamatuks võib jääda ning mis on koostatud ja heaks kiidetud vaid väikese ringi isikute poolt.

Vajadust määratleda senisest täpsemalt riigi põhilised ideoloogilised suunad kooskõlas põhiseadusega tunnetasid ka ühiskondliku leppe idee algatajad. Ja taas valmis dokument, mis oma sisult jäi kodanikele kaugeks ning mida ei kiitnud heaks mitte kodanikud rahvahääletusel, vaid üksikud isikute grupid [11]. Selliselt toimimine jätab paratamatult paljudele kodanikele mulje, et tegemist on kellegi erahuviga ning taas ei pruugi sel midagi pistmist olla kõigi kodanike ja riigi ülejäänud elanike huvide eest seismisega.

Tulles nüüd tagasi ülaltoodud erakondade ideoloogilise vastasseisu näite juurde, võiks järeldada, et kui riigi ideoloogilised suunad ning olulisemate riigile delegeeritud funktsioonide täpsem sisu ja olemus oleks paika pandud kodanike vahelise põhidokumendiga – põhiseadusega – või selle ametlikult, rahvahääletusel vastu võetud seletuskirjaga, oleksid paljud ideoloogilised vastasseisud eos välistatud ning kodanikest koosnevate erakondade erinevus seisneks ehk vaid erinevate küsimuste lahendite pakkumises. Võiks ju mõtiskleda ka selle üle, et kui täpseks tuleks minna kodanikeriigi põhiseaduse sisustamisel, et see hõlmaks kõik riigi ja kodanike omavahelise kokkuleppe olulised tingimused. Piiritõmbamine on aga liialt habras teema, et sellel pikemalt peatuda, ning seega pakun välja vaid olulise üldpõhimõtte – mida rohkem on põhiseaduses või selle ametlikus seletuskirjas kokku lepitud ideoloogilisi, põhimõttelisi küsimusi, seda vähem oleks vajadust erinevate erakondade järele ja seda vähem võimalust erinevate erakondade tekkeks, sest puuduks peamine põhjus senisel erakondade konkurentsil – omavaheline vastasseis ideoloogilistes, tegelikult siis põhiseaduse tõlgendamise küsimustes. Erakondade programmdokumendid kaotaksid paljuski oma sisust, sest praegusel ajal kajastavad need suures osas just ideoloogilisi tõekspidamisi ja tegelik tegevuskava mingi idee elluviimiseks tuleneb juba muudest dokumentidest, näiteks valimisprogrammist, koalitsioonilepingust vms. Esile hakkaks tõusma pigem asjaolu, kes kodanikest pakub välja parimad, riigiideoloogiaga kooskõlas olevad lahendused riigi ees seisvatele probleemidele. Tema erakondlik kuuluvus või mittekuuluvus ei oma enam tähtsust. Teadlikud kodanikeriigi kodanikud annavad volituse riigi igapäevaseks juhtimiseks parimate ideede pakkujatele ja elluviijatele. See aga meenutab pigem teatavat lepingulist või avaliku teenistuse suhet, kus volitatav on riigiteenistuse kõrgeimaks ametnikuks (kodanikkonnaga sõlmitava lepingu täitjaks). Seetõttu puudub vajadus sellist võitlust pidada kõigil neil, kel tegelikult kodanikele konkreetset tegevuskava ja hiljem ka täidetud tööülesandeid ette näidata ei ole: sõnade taga peituv tühjus ilmneb peagi ja reaalselt (mitte poliitilist) vastutust kodanikega sõlmitud “lepingu” täitmata jätmise eest nad tõenäoliselt kanda ei sooviks. Seetõttu puudub erakonnana võimalus võitlust alustada ka neil, kes ei võta omaks kodanike heakskiidetud riigiideoloogiat. Erakondade tähendus hakkaks hääbuma.

Tegelikult võib välja tuua veel ühe põhjuse erakondade tähtsuse vähenemiseks. Kui riigis valitseb ühtne ideoloogia, mille riigi kodanikud on heaks kiitnud ja millega kooskõlas tegutsevad erakonnad, puudub kodanikel vajadus mõne erakonnaga liituda, et omi seisukohti kaitsta. Mõttekam on toetada konkreetset isikut või isikuid, kelles nähakse parimaid spetsialiste riigi edasiviimisel ja kellele valimistega või mõnel muul viisil antakse volitused kodanikkonna riigiideoloogiat ellu viia.

Heites veel korra pilgu riigiideoloogiale ja erakondade ideoloogiatele, mis võimaldavad neil jätkuvalt ellu viia oma kitsa ringi tõlgendusi riigi põhialustest, esitan selle alateema lõpetuseks retoorilise küsimuse: kas ehk erakondade isiklik huvitatus võimu omamisest ja soovimatus luua teatavat riigiideoloogiat ongi põhjus, miks suuremad Eesti erakonnad keeldusid alla kirjutamast ühiskondlikule leppele isegi tema praegusel, kodanike enamust ignoreerival kujul?

2.3 Valimistest

Kommunikatsiooniteoreetik ja Tallinna Ülikooli õppejõud Katrin Aava on tuginedes oma uuringutele kirjutanud: “Valimiskampaaniateks ärimestelt raha vastu võtnud parteid seovad ennast rahastajatega ning peavad hiljem vastutasuks võimaldama oma toetajatele soodsaid lepinguid. /---/ Seega on kujunenud tõsiseks probleemiks ametnike ja poliitikute selja taga olevad huvirühmad, kes viivad oma tahet ellu riigieelarve abil. Sellise poliitilise kommunikatsioonikampaania jätkudes ei võistle poliitikas mitte ideoloogiad, vaid eelkõige erinevate gruppide majanduslikud huvid” [2, lk 139]. Toon siia juurde ka Anton-Hansen Tammsaare ironilised mõtted poliitikast: “Rääkigem ikka rahvast, rahva kasust, rahva huvidest, rahva tulevikust, rahva käekäigu parandamisest jne jne – sest meile enestele kui ka teistele meeldib see – aga mõistkem rahva all ikka seisust, klassi, parteid, kihti, rühma, ringkonda või lihtsalt iseennast ja ainult neil kordadel ka omi sõpru ja lähemaid tuttavaid, kus omakasu teostamine seda nõuab. Nõnda talitab iga terve ja loomulik rahvaliige, kel on korralikult arenenud ühiskondlikud instinktid. Leidub aga ka ebaloomulikke rahvaliikmeid: nemad kas ei oska omakasu õieti teostada (näit. tabatud vargad, kelmid, röövlid, valeraha-tegijad, liiakasuvõtjad jne) või neil on omakasust tume ja loomuvastane arusaamine – nad peavad omakasuks sedagi, kui nad oma vaimulisi ja hingelisi huvisid võivad rahuldada (mõned mõtlejad, kunstnikud, kirjanikud, ilmaparandajad jne)” [44, lk 43-44]. Anton-Hansen Tammsaare järgi viimased tõenäoliselt riiki juhtima ei sobikski, sest nad ei ole aru saanud “elementaarsetest” asjadest riigijuhtimise juures.

See on probleem, mis ei lahene automaatselt ka siis, kui kodanikeriigis lepiksid kodanikud kokku ühtses ideoloogias ja peamistes riigi arengusuundades. Isegi, kui kodanikest koosnevate erakondade erinevus seisneb vaid üksikute vähemtähtsate küsimuste lahendamises, ei ole välistatud võimalus, et neid lahendusi ja vahendeid pakutakse lähtuvalt isikliku kasu saamise soovist. Alati on olemas võimalus, et kodanike hulka jäävad või satuvad ekslikult need, kellel ei ole tahet seista riigi kui terviku huvide eest ja kes ei ole piisavalt eetilised, olemaks ideaalsed kodanikud. Varem või hiljem nad tõenäoliselt paljastavad endid ja kodanikeriigi tugevnedes võetakse neilt kodakondsus, kuid selle ajani ei ole kodanikud nende tegevuse eest kaitstud ja nende sidet konkreetse huvigrupiga (kes võib koosneda ka mittekodanikest) võib olla raske tuvastada.

Ometi peaks ka kodanike ideoloogiline kokkulepe ehk riigiideoloogia olema üks võimalus, kuidas seda probleemi vähendada. Alustan ühest näitest. Riigikogu tegi 18. detsembril 2003. aastal žesti ja võttis vastu “Erakonnaseaduse muutmise ja sellest tulenevalt teiste seaduste muutmise seaduse” [13], millega lõpetati erakondade rahastamine juriidiliste isikute poolt, et vältida huvigruppide mõju. Sama seadusega säilitati aga erakondade iga-aastane rahastamine riigieelarvest ning juba aastal 2004 oli see eelarvest eraldatav summa kolm korda suurem kui aastal 2003, ehk siis 60 miljonit krooni [42]. Sama summa eraldati erakondadele ka aastal 2005. Esindusdemokraatia Eesti Vabariigis kaugenes sellega tegelikult veelgi enam kodanikest – saades vahendeid otse riigieelarvest on erakonnad oma tegevuses senisest vabamad. Nad ei pea pidevalt tõestama oma ideoloogia õigsust, et omada piisavat toetajaskonda, kes neid vajadusel rahaliselt aitaks. Nad ei vaja enam ka liikmemaksu tasuva liikmeskonna suurenemist. Nad otsustavad ise enda rahastamise mahu ning kodanikud ja mittekodanikud on sunnitud tagama erakondade heaolu ka siis, kui erakondade pakutav ideoloogia ja selle saavutamise vahendid on

kodanikele vastumeelt. Jooksev rahastamine riigieelarvest tähendab ka seda, et raskemaks on tehtud uute võimalike erakondade tulek ja riigieelarvest toetust saavatel erakondadel on olemas vajalik raha, et perioodiliselt viia läbi tühjadest loosungitest ja ohtrast demagoogiast kubisev valimiskampaania, mis sellisena on suunatud eelkõige neile valimisõiguslikele isikutele, kelle puhul tekib tõsine kahtlus nende kodanikuvõimes (vt 1. osa 3. peatükk). Näitena selliste isikutega manipuleerimisest võib tuua vaid ühe räigetest demagoogiavõtetest nagu seda kirjeldab Katrin Aava: “Tihtipeale tegelevad ka poliitikud enne valimisi valetamisega. Näiteks lubab partei toetada kõiki /---/. Ühiskonnas on erinevad sotsiaalsed grupid, kelle huvid on erinevad või koguni välistavad üksteist. Kõikide huvimid korraga esindada ja rahuldada pole kuidagi võimalik ning valimiseelsed lubadused jäävad pahatihti täitmata. Loomulikult teavad poliitikud seda, aga nad loodavad valijate lühikesele mälule” [2, lk 72]. Viimati viidatud valijate rühm, keda praeguses riigimudelis alati suurel hulgal leidub, on hea näide kodanikuvõimetutest “kodanikest”. Katrin Aava mõtteid kinnitab ka Adolf Hitleri mahlakas kirjeldus erakondade “põhimõttekindluse” kohta: “(Enne valimisi) uuritakse äärmise põhjalikkusega iga tööstusharu esindavat organisatsiooni, iga tööliste rühma, nende kõige salajasemaid soove. Isegi ohtliku opositsiooni “halbade loosungitest” saavad uurimisobjektid ja nende tegelike loojate üllatuseks muutuvad need sageli ühtäkki osaks vanade parteide teadmistepagasist. Nii tulevad kokku programmitoimkonnad, kes “korrastavad” vana programmi ja loovad uue programmi raamistikku (ja nii toimides vahetavad härrasmehed oma tõekspidamisi, nagu sõdur vahetab lahinguväljal oma vana täishigistatud särki uue ja puhta vastu), milles pakutakse kõigile midagi” [18, lk 210-211]. Kui vaadata seda küsimust riigiideoloogiat omava kodanikeriigi vaatepunktist, siis tundub, et praeguse riigimudeli eelmainitud probleemid peaksid kodanikeriigis saama suuresti lahendatud.

1. Kodanikeriigi puhul on praegune erakondade rahastamise skeem mõeldamatu. Et ühiselt on heaks kiidetud ühtne riigiideoloogia, mis peaks eelmises peatükis esitatud arutluse tulemusena kaasa tooma erakondade osatähtsuse vähenemise, ei ole kuidagi põhjendatud mingite erakondade tegevuse rahastamine kogu elanikkonna ühisest rahast. Kui erakond püüab ajada ideoloogiat, mis on vastuolus kodanike heakskiidetud riigiideoloogiaga, on tegemist riigivastase erakonnaga, mille tegevus kodanikeriigis peab olema keelatud. Kui aga erakond eesotsas juhtfiguuridega pakub riigiideoloogia elluviimiseks enne valimisi mingeid lahendeid, oleks selle rahastamine riigieelarvest võrreldav olukorraga, kus mingile ametikohale kandideerijale makstaks juba kandideerimistaotluse hetkest sellele ametikohale vastavat tasu, hoolimata sellest, kas isik ka tegelikult valituks osutub. Viimast ei toimu meie riigis loomulikult tänaselgi päeval ja sellise ettepaneku tegijat vaadataks kui poolearulist. Analoogiliselt oleks aga juba praegu õigem lõpetada tulevikus kandideerivate erakondade toetamine riigieelarvest.

Viimane ei tähenda muidugi erakondade sunniviisilist väljasuuretamist ning rahastamise täielikku keelustamist. Võtame paralleeliks taas ühe elulise näite. Kui mingile äriühingule jääb silma ülikoolis õppiv tubli üliõpilane, võib ta juba varakult sõlmida temaga lepingu, mille kohaselt äriühing toetab üliõpilase õpinguid (makstes näiteks tema eest õppemaksu või toetades teda stipendiumiga) ja üliõpilane kohustub pärast lõpetamist asuma tööle just selle äriühingu heaks. Siin pole mitte midagi ebaloomulikku. Sama põhimõtte kohaldamine erakondadele või üksikkandidaatidele kodanikeriigis tähendab seda, et iga isik võib rahaliselt toetada temale sobivat kandidaati. Erinevus toodud näitega seisneb selles, et viimasel juhul on toetaja riskiaste oluliselt kõrgem. Oleks jabur öelda, et minule meeldivat riigiideoloogia elluviijat ei tohiks ma

toetada; küll aga võin ma näiteks igal ajahetkel kanda suvalise rahasumma mõne teise isiku (näiteks mõne sihtasutuse) arvele, märkides, et tegemist on minupoolse toetusega tema edasiseks tegevuseks.

Tähelepanelik lugeja märkab muidugi, et sellega õigustan ma pigem varasemat erakondade toetamise skeemi, kus kõik füüsilised isikud ja juriidilised isikud võisid erakondi piiramatult toetada, ja et seega ehk nõustun ma ka poliitikute isikliku huvitatuse paratamatusega. Tegelikult tahtsin senitooduga näidata vaid seda, et Riigikogu poolne erakondade rahastamise muutmine tegi olukorra senisest vaid absurdsemaks, luues eriskummalise pretendendi, mida me teistes eluvaldkondades ei tunne. Samas ei vähendanud see sugugi isiklikku huvitatust. Erakondade rahastamise keelustamine juriidiliste isikute poolt tähendab vaid seda, et rahastamiseks peab kasutama keerukamaid skeeme. Isikliku huvitatuse kadumine kodanikeriigis saavutatakse sootuks teisiti, lähtuvalt kodaniku teistsugusest olemusest.

2. Kodanikeriigis on kodanike ring tänasest oluliselt selgemalt määratletud ning ideaalis peaks iga kodanik vastama raamatu 1. osas esitatud nõuetele. Seetõttu ei ole mõeldav ka kodanike lollitamine sisutühjade loosungitega ja pikema aja vältel. Tasub rõhutada sedagi, et ka kodanikeriigis on kõik ametnikud ja kohtunikud kodanikud, kuid seda juba uues tähenduses. Poliitiku (samuti kodaniku) bluffimine või isiklikes huvides tegutsemine ei peaks senisest oluliselt eetilisesmas kodanikeriigis jääma kauaks märkamatuks. See aga tähendaks tema tagandamist ning temalt kodakondsuse äravõtmist, sest selliselt käitunud poliitik ilmutab oma tahtmatust tegutseda riigi kui terviku huvides või näitab, et ta ei ole kodaniku isikuomaduste kandja. Kodakondsuse säilitamine sellistel asjaoludel oleks kodanikeriigis mõeldamatu. Lisaks kodakondsuse äravõtmisele peab (nüüd juba endine) poliitik, kes isiklikest huvidest lähtumisel on oma tegevuses läinud vastuollu seadusega, loomulikult ka reaalset vastutust kandma. Et kodanikeriigis võivad erakonna valimised jääda teisejärguliseks ning taas esile tõusta isikuvalimised, et valida riigi arengukava elluviijateks parimad kodanikud, siis vajub unarusse ka kollektiivse vastutuse kui isikliku vastutuse puudumise institutsioon: iga poliitikut saab vastutusele võtta konkreetselt tema, mitte mingi impersonaalse kogumi antud lubaduste murdmise pärast. See aga ahendab poliitikute võimalusi tegutseda konkreetsete rühmade isiklikes huvides ning ülejäänud kodanikkonna vastu. Kontroll iga poliitiku tegevuse üle on pidev ning iga tema eksimust märgatakse. Selle tagab kodanikkonna ja nende valitud ametnike kõrgem kvaliteet kodanikeriigis. Teadmine võimalikust vastutusest toob aga kaasa kellegi huvide eelistamisest hoidumise. Tõenäoliselt loobuvad pärast paari esimese vastutusele võtmise pretsedendi loomist kodanike esindusorganitesse kandideerimast need, kel puudub tahe riigi kui terviku huvides tegutseda.

3. Praeguse aja probleemide lahendamisele aitavad kodanikeriigis suuresti kaasa ka muudatused valimiskampaania olemuses. Et kodanike ring on kitsamalt piiritletud ning sellest on välja arvatud kõik need, kes kodanikuvõime, kodanikuks olemise tahte või kodaniku isikuomaduste puudumise tõttu ei ole kõlblikud riigi juhtimises osalema, peab valimiskampaania kvalitatiivselt muutuma ning senine loosunglikkus ja demagoogia peab asenduma asjaliku aruteluga riigi tuleviku üle. Kodanikeriigi kodanikku ei ole võimalik enda poole kallutada sisutühjade loosungitega nagu "Meiega võidad!", "Murrame läbi!" või näiteks "Pealt maha!". Selliste kahe- või kolmesõnaliste loosungite kasutamine mingi toote või teenuse reklaamimisel võib ehk tõesti suurendada tarbijate huvi selle toote või teenuse vastu, kuid tarbija ja kodanikeriigi kodaniku

samastamine neile suunatud teabe esitamisel on väär – kodanik ei ole mitte ainult riigivalitsemise teenuse tarbija, vaid riigi valitseja: tema pakubki riigivalitsemise “teenust” kogu riigi elanikkonnale ning on riigijuhtide tööandjaks. Erinevalt laiaast hulgast tarbijatest on kodanikeriigi kodanik ka piisavalt arukas selleks, et mõista loosungite ja nende esitajate sisutühjust. Mida aeg edasi, seda enam peaksid sellised loosungid kaduma ka seetõttu, et kandidaadid on ju ka ise uue kvaliteediga kodanikud, kes samuti teavad, millest lähtuvalt kodanikud oma otsuse teevad. Lisaks sellele kaoks vajadus valimiste eel eksponeerida igal tänavanurgal kandidaatide klantspilte, sest kodanikeriigi kodanikud ei langeta oma otsuseid lähtuvalt sellest, kui kena, puhas ja hoolitsetud keegi välja näeb, vaid lähtuvalt sellest, milline on tema kavandatud tegevuskava kodanike kokkulepitud riigiideoloogia elluviimisel.

Plakatid, loosungid ja klantspildid asenduvad seega asjaliku debatiga riigiideoloogia elluviimise teemadel, mille tulemusena langetab valija – kodanik – oma otsuse just selle kodaniku kasuks, kelle ideed riigiideoloogia elluviimisel on tema jaoks kõige sobilikumad. Kandidaadi erakondlik kuuluvus ei mängi siin mingit rolli. Tuletagem meelde, et pärast riigiideoloogia kehtestamist on kadunud võimalus ka võistelda n-ö ideoloogilises plaanis ning seega on erakondade tähendus muutunud nagunii teisejärguliseks.

Tulles veel kord tagasi peatüki alguses toodud erakondade rahastamise skeemi juurde, vajab märkimist, et praegusel ajal on erakondade kulutused eriti suured just mahukate, kuid sisutühjade valimiskampaaniate läbiviimise tõttu. See kõik saab toimuda vaid kodanike madala kvaliteedi tingimustes. Et kodanikeriigis massiivsete valimiskampaaniate läbiviimine suure tõenäosusega tulemusi ei anna ning neist tuleb loobuda, siis vähenevad oluliselt ka erakonna või üksikkandidaatide kulutused – asjalike debattide korraldamine üleriigilises meedias on kahtlemata oluliselt odavam. Vajadus aastas kümnete miljonite raiskamiseks kaob. Kui aga kandidaadid või erakonnad sellest hoolimata saavad suuremahulisi toetusi enda tegevuseks, siis seda enam pööratakse tähelepanu nende võimalikule erapoolikusele kodanikeriigi juhtimisel ning seda enam on võimalik, et tuvastatakse mõne poliitiku lähtumine isiklikest või mõne rühma huvidest, millega võib kaasneda ka konkreetne vastutus. Loomulikult võetakse sel juhul isikult ära ka kodakondsus.

2.4 Riigi juhtimisest ja õigusemõistmisest

2.4.1 Riigi juhtimisest

Juba raamatu eelmistes alajaotustes sai korduvalt rõhutatud reaalse vastutuse küsimust. Samuti sai kodanikuks olemise tahte peatükis pikemalt arutletud teemal, et teadmine võimalikust vastutusest peaks riigi juhtimisest eemal hoidma need, kel tegelik sisemine tahe teiste kodanike huvides tegutseda puudub. Nii peaks juba võimalus reaalseks vastutuseks looma pinnase usalduse tekkele, kuid seda vaid juhul, kui vastutuse võimaluse kehtestamisega kaasneb ka piisav kontroll kõigi kodanike nimel tegutsevate kodanike tegevuse üle. Nii võiks varem käsitud kohaselt tinglikult välja tuua kolm elementi, mis peaksid tagama kodanikeriigi usaldusväärse juhtimise kõigi kodanike ühistes huvides:

- 1) kodanike ringi selgepiirilisem määratlemine, lähtudes kodanike olulistest omadustest;
- 2) kontroll riigijuhtide tegevuse üle;
- 3) reaalne vastutus kodanike huvide vastase tegutsemise eest.

Praegune riigikorraldus ei vasta ühelegi eeltoodud nõudele, kuid vale oleks selles süüdistada vaid igapäevases riigijuhtimises osalevaid kodanikke. Enamik kodanikke on ise liialt passiivsed või jääb neil puudu kodanikuks olemise isikuomadustest, et jälgida riigijuhtimise tasandil toimuvat ning häälekalt sekkuda juhul, kui riigijuhtimises esineb riigi põhiseadusliku korraga vastuolus olevaid tegusid või kodanike antud volituste ületamist.

Vaatleme lisaks varasemates alajaotustes toodutele vaid mõnda täiendavat näidet, mis peaksid illustreerima nii tekkinud probleemi riigijuhtimise tasandil kui selle ebaadekvaatset peegeldust ülejäänud kodanike silmis.

Viimasel ajal võib Vabariigi Valitsuse istungite avaldatud päevakordi lugedes üha sagedamini märgata selliseid päevakorrapunkte, mille sisuks olevatele dokumentidele kehtestatakse juurdepääsupiirang. Tegemist ei ole sugugi riigisaladust sisaldavate materjalidega, millele juurdepääsupiirangu kehtestamine oleks loomulik, vaid reeglina sisaldavad need dokumendid Eesti Vabariigi (sic!) seisukohti erinevates Euroopa Liidu tööorganites. On huvitav tõdeda, et kui Euroopa Liiduga liitumist selgitati kodanikele kui Eesti Vabariigi jaoks ääretult positiivset otsust, siis riigi seisukohad Euroopa Liidu olulistes küsimustes ei kuulu kodanike jaoks pika aja jooksul avalikustamisele. Eriti peaks riigi kodanikke mõtlema panema just see, et tegemist ei ole mitte Vabariigi Valitsuse seisukohtadega, vaid kogu Eesti Vabariigi seisukohtadega. Tekib küsimus, et kas siis riigi juhtorganitesse mittekuuluvad kodanikud ei olegi osa riigist? Võib-olla võiks keegi ka seda väita, kuid raamatu alguses esitatud riigi mõistega ei läheks selline mõtteavaldus kokku. Tsiteeriksin siinkohal veel ühte lõiku Aristotelese teosest "Poliitika": "Ei tohiks mõelda nii, et iga kodanik on kodanik omaette; ei, kõik kodanikud kuuluvad riigile, sest igaüks neist on riigi osa" [4, lk 274]. Otseselt puudutab tsiteeritud lõik küll tulevastele kodanikele antavat haridust (mis ei ole selle raamatu teema), kuid selles rõhutab Aristoteles veel kord olulist tõdemust, et iga kodanik on riigi osa. Järelikult ei ole võimalik rääkida riigi nimel tervikuna ning jätta suur osa kodanikke teadmatusse sellest, mida riigi (st kodanike) nimel otsustatakse.

Juurdepääsupiirangute kehtestamisega jõudsid riigi juhtorganid äärmuseni seoses Eesti Vabariigi

ja Vene Föderatsiooni vahel sõlmitud piirilepingu allkirjastamisega. Kodanikud ei teadnud kuni lepingu allkirjastamiseni ja selle Eestipoolse ratifitseerimiseni piirilepingu sisu ning korduvalt rõhutati, et piirilepingu sisu ei kuulu avalikustamisele enne 1. jaanuari 2006 [40]. Kas tõesti on kellegi arvates tegemist piiriküsimused riigi jaoks nii vähetähtsad, et riigi juhtimises aktiivselt mitteosalevaid kodanikke neist teavitama ei peaks? Piirilepingu mitteavaldamist põhjendati rahvusvahelise tavaga [40]. Tundub, et taas oli tegemist ühe sellise küsimusega, kus “sõprade” ettekirjutused olid riigi juhtorganite jaoks olulisemad kui oma kodanike teavitamine riigi jaoks olulistest küsimustest ja, miks mitte, väga olulistest küsimustes (nagu võimalik riigi territooriumi muutmine) nendega konsulteerimine.

Seoses piirilepingu pikaajalise salastamisega väärib mainimist veel üks vähemoluline tõik. Kuigi leping tervikuna salastati, avaldati ajakirjanduses kodanike rahustamiseks teave, et maatükike nimetusega “Saatse saabas”, mis on senise kontrolljoone alusel kuulunud aastakümneid Venemaale, tagastatakse Eesti Vabariigile [43]. Kuidas selline teave jõudis ajakirjandusse, kui kogu lepingu temaatika pidi tollal olema salastatud ja miks üldise salastatuse foonil sellise teo toimepanemise eest kedagi vastutusele ei võetud?

Piirilepingu salastatuse küsimuse (jättes isegi hetkel kõrvale piirilepingu tegeliku sisu, sest selle osas ei ole kodanikkonna arvamus kindlasti nii ühene) puhul on aga kurb, et kodanikkond, kelle eest varjati nende riigi territooriumi piiritlemist, seda kõike nii rahulikult on võtnud. Tõsi, oli neid, kes julgesid oma arvamuse kõva häälega välja öelda ning viitasid koguni võimalikule riigireetmisele ja nõudsid riigireetrite vastutusele võtmist. Et nad olid teadmatutes lepingu sisust, ei saa neile seda ka ette heita. Selliseid kodanikke oli aga vähe. Enamik ei soovinud või ei julgenud juhtida tähelepanu sellele, et nii olulisi küsimusi riigi kodanike eest varjata ei tohiks. Põhjuseks on siin minu arvates ikka see, et kodanikkonna määratlemise alused on paigast ära ja suur osa riigi kodanikest ei sobi seda austavat nimetust kandma. Kodanikeriigis oleks selline riigijuhtide tegevus mõeldamatu – nad ei suudaks ilma välisriikide või -organisatsioonide “sõprade toetuseta” vastu seista kodanike protestidele ning kuuluksid, olenevalt rikkumise raskusest, kodanikeriigis kehtivate seaduste alusel vastutusele võtmisele. Välisriikidest või -organisatsioonidest pärit “sõprade toetuse” kasutamine tõendaks aga veelgi enam nende endi sobimatust kodanikkonna koosseisu.

On veel üks näide, mis on põhjendamatult vähe leidnud kajastamist riigi ajakirjanduses ja millel tuleks seega siinkohal pikemalt peatuda. 20. oktoobril 2004 võttis Riigikogu vastu “Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooni ning selle liikmesriikide esindajate ja rahvusvahelise personali staatuse kokkuleppega ühinemise seaduse”, mis jõustus 5. novembril 2004. a. [35]. Kokkuleppe enda teksti artiklis V on kirjas:

“Organisatsioonil (NATO-l – *Autori märkus*) ja selle varal on kohtulik puutumatus, olenemata sellest, kus ja kelle valduses see asub, välja arvatud siis, kui asenõukogu esimees annab organisatsiooni esindajana selgesõnalise volituse loobuda puutumatuses konkreetses asjas. Sellegipoolest ei kehti puutumatuses loobumine täitmismeetmete ega vara arestimise suhtes”. Artikkel VI lisab: “Organisatsiooni valdused on puutumatud. Selle vara on puutumatu läbiotsimise, revireerimise, konfiskeerimise, sundvõõrandamise ja muu sekkumise eest, olenemata sellest, kus ja kelle valduses vara asub”.

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 9 lõike 2 kohaselt laienevad põhiseaduses loetletud õigused,

vabadused ja kohustused juriidilistele isikutele niivõrd, kui need on kooskõlas juriidiliste isikute üldiste eesmärkide ja selliste õiguste, vabaduste ja kohustuste olemusega [9]. Siit saab loogiliselt järeldada vaid üht: juriidilistel isikutel võib olla vähem, kuid mitte mingil juhul rohkem õigusi kui füüsilistel isikutel. Ometi ei ole meie füüsiliste isikute vara puutumatu.

Põhiseaduse § 32 esimese lause ütleb: “Igaühe omand on puutumatu ja võrdselt kaitstud.” Seega ei tohi põhiseaduse kohaselt kellelegi eeliseid anda. Kas need põhiseaduse sätted on meie riigi juhtorganitel kahe silma vahele jäänud või on kodanike kokkulepe riigi toimimiseks nende jaoks muutunud tähtsusetuks?

Kui eeltoodu ei kujuta endast Eesti Vabariigi kodanikele ja teistele elanikele veel otsest ohtu, siis artiklid XII ja XIII tekitavad juba kõhedust. Artikkel XII kõlab järgmiselt:

“Isikul, kelle liikmesriik on määranud oma peamiseks alaliseks esindajaks organisatsiooni juurde teises liikmesriigis, ning lähetajariigi ja organisatsiooni ning vastuvõtjariigi ja organisatsiooni kokkuleppe kohaselt vastuvõtjariigis elavatel lähetajariigi ametnikel on samad eesõigused ja puutumatus kui samaväärse teenistusastmega diplomaatidel” [35]. Põhiseadust tundval inimesel võiks isegi diplomaatide puutumatus tekitada küsimusi. Sätetab ju põhiseaduse § 12 selgelt, et kõik on seaduse ees võrdsed. Ka põhiseaduse § 9 lõige 1 rõhutab, et põhiseaduses loetletud kõigi ja igaühe õigused, vabadused ja kohustused on võrdsed nii Eesti kodanikel kui ka Eestis viibivatel välisriikide kodanikel ja kodakondsuseta isikutel. Puutumatus andmist diplomaatidele võib mõista – see on edasiarendus ajaloolisest traditsioonist, et saadikut ei tapeta. NATO-ga sõlmitud kokkuleppe osas tuleks aga riigijuhtidele taas meelde tuletada, et Eesti Vabariik ei sõlmi vastavalt põhiseaduse § 123 lõikele 1 välislepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega. Jutuks olev kokkulepe seda aga selgelt on ja nii oleks tulnud ka meie NATO “sõpradele” avalikult öelda.

Kokkuleppe artiklis XIII nimetatakse nende NATO ametnike eesõigused, kes ei ole organisatsiooni alalised esindajad. Et eesõiguste nimekiri on pikk, olgu siinkohal välja toodud vaid mõni näide. Neil isikutel on muu hulgas:

- 1) sama puutumatus vahistamise ja kinnipidamise suhtes kui samaväärse teenistusastmega diplomaatidel;
- 2) kohtulik puutumatus ametiülesannete täitmise käigus tehtud kirjalike ja suuliste avalduste ning tegude suhtes;
- 3) isikliku pagasi puutumatus ja samad soodustused pagasi suhtes kui samaväärse teenistusastmega diplomaatidel [35].

Need eesõigused loovad teatud isikutest Eesti Vabariigis “aadliklassi”, kellele paljud Eesti Vabariigi kodanikele kohustuslikud seadused ei laiene. Selle taustal mõjub isegi kummaliselt põhiseaduse § 13 lõige 1, mis ütleb: “Igaühel on õigus riigi ja seaduse kaitsele. Eesti riik kaitseb oma kodanikke ka välisriikides”. Senini on tõesti tundunud loomulik, et üheks põhjuseks, miks riik loodi, oli see, et see kaitseks oma kodanikke. Lugesed aga üha uutest välisriikide kodanikele laienevatest privileegidest see arusaam ähmastub. Näiteks, piisab vaid NATO ametnikul näidata, et ta pani kuriteo toime ametiülesannete täitmisel, kui kuritegu lakkab olemast kuritegu – Eesti Vabariigi kodanikud on jäetud riigi kaitseta ja võrdse kohtlemise põhimõttega ei ole siin enam midagi pistmist.

Siinkohal võidakse väita, et äsjakirjeldatud olukorda kindlasti ei teki ning tegemist on lihtsalt

veel ühe rahvusvahelise formaalsusega. Võidakse viidata ka kokkuleppe neile sätetele, mis näevad ette puutumatus põhimõttest erandite tegemise võimaluse. See aga ei ole veenev, sest kui eelmises lõigus tooduga sarnanevat tulevikus juhtuda ei võiks, siis milleks selliseid privileege üldse vaja kehtestada on? Inimesed, kes nagunii kedagi ei tapa, ei vägistata ega röövima, ei vaja ju seadust, mis kaitseb neid selliste tegudega kaasneva vastutuse eest.

Põhiseaduse § 13 lõike 1, millest eelnevalt juttu oli, teine lause tekitab mõtteid ka seoses Eesti Vabariigi sõjaliste välismissioonide vastavusega Eesti Vabariigi põhiseadusele. Kui kodanikud on ühiselt võtnud kohustuse kaitsta Eesti Vabariigi kodanikke ka välisriikides, siis ei tundu olevat loogiline, et riiklikult mahitatakse või isegi kohustatakse oma kodanikke minema täitma sõjalisi ülesandeid välisriikidesse, kus sellega kaasneb selge oht kodanike elule ja tervisele. Milline on sellistel puhkudel riigi pakutav kaitse oma kodanikele? Võrdluseks võib tuua ka asjaolu, et turismiettevõtjad teavitavad potentsiaalseid turiste sellest, kui sihtriigis on olukord poliitiliselt ebastabiilne või kliimaatiliselt ettearvamatu ning sinna ei ole soovitatav reisida. Riik erinevalt turismiettevõtjatest korraldab välisriikidest ja -organisatsioonidest "sõprade" ettekirjutusel oma kodanikele selliseid "reise" aga lausa sõjapiirkonda.

Teie ees olevas raamatus on välja toodud mitmeid, minu arvates põhiseadusega vastuolus olevaid riigi juhtorganite tegusid. Kodanikeriigis oleks sellised näited sellisel hulgal mõeldamatud, sest loodud oleks õiguslik baas nende vältimiseks – kodanike ringi määratlemiseks, kodanike poolseks kontrolliks ning seadusi (eriti aga põhiseadust) rikkunud kodanike vastutusele võtmiseks ja neilt kodakondsuse äravõtmiseks. Hetkel ei ole peaküsimuseks tuua välja selliste seaduste ja teiste õigusaktide võimalik sisu, vaid näidata ära teatavad printsiibid, mille alusel korraldada riigi juhtimist kodanikeriigis.

Mõeldes siinkohal senistele, nii ülalnimetatud kui ka -nimetatud põhiseaduse rikkumistele, tekib paratamatult küsimus, et kui kaugele võib rikkumistega minna, enne kui kodanikud nende vastu midagi ette võtavad? Näiteks, põhiseaduse § 16 sätestab: "Igaühel on õigus elule. Seda õigust kaitseb seadus. Meelevaldselt ei tohi kelleltki elu võtta" [9]. Kas ühel hetkel otsustatakse anda kellelegi õigus ka sellest sättest mööda vaadata?

Eelkirjeldatud kokkuleppe heakskiitmisega seondub veel üks huvitav protseduuriline nüanss. Samal 2. septembri 2004. a. istungil, mille käigus Vabariigi Valitsus otsustas kokkuleppe heakskiita ja volitas sellele alla kirjutama, võttis valitsus vaid ühe päevakorrapunkti võrra eespool vastu ka korralduse nr 649-k, mille alusel samal õhtul eemaldati Lihulasse püstitatud mälestusmärk, mis tähistas 60 aasta möödumist Eesti kaitselahingutest [52]. Mälestussamba eemaldamisele järgnenud skandaal täitis paljudeks päevadeks enamuse meediakanalite uudistest ja lehtede arvamuskülgedest ning jättis varju teised sellel istungil langetatud, riigi ja kodanike julgeoleku seisukohast palju olulisemad otsused.

See pole ainus kord, mil on jäänud mulje, et kodanike mõtlemisvõime uinutamiseks on tööle pandud propagandamasin, mille abil riigijuhid on riiki puudutavate olulisemate küsimuste varjatult otsustamiseks püüdnud neilt küsimustelt tähelepanu kõrvale juhtida. Sama juhtus ka Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise piirilepingu sõlmimisega, milliste läbirääkimiste nüansse varjutas pikemat aega arutelu vabadussamba püstitamise üle. Vabadussamba küsimuses viidi läbi rahvahääletusi, kirjutati põhjalikke artikleid, sellest ei saadud mööda pea üheski

televisiooni poleemikasaates. Ja ometi on riigi ja kodanikkonna jaoks tegemist täiesti teisejärgulise küsimusega. Kas selline samm on olemas või mitte või kus see asuda võiks, on riigi ja kodanike heaolu seisukohalt täiesti ükskõik. Piirilepingud naabritega seda aga kindlasti ei ole. Ja ometi ei ole viimaste osas praeguse riigikorralduse juures enamikul kodanikest õigust midagi kaasa rääkida. Veelgi enam, tegemist on nende eest salastatud küsimustega.

Selle alajaotuse lõpetuseks sobiks esitada üks loetelu, mis võiks olla käesolevas, kodanikeriiki puudutavas osas tõstatatud probleemide loogiline järjestus ning peaks veel kord aitama selgitada minu seisukohta, et soovides lahendada riigi kui terviku probleeme, tuleb paratamatult alustada kodaniku institutsiooni korrastamisest. Kui seadusandjaks saavad inimesed, kes tegelikult selleks saada ei tohiks, sest nad ei vasta kodanikeriigis kodanikule esitatavatele nõuetele, siis:

- 1) võivad nad vastu võtta ka seadusi, mis ei arvesta põhiseadusega ja kõigi kodanike huvidega, vaid eelkõige mingite grupihuvidega;
- 2) võivad nad võimaldada asuda riigiametitesse inimestel, kes tegelikult sinna asuda ei tohiks ning aidata sellega kaasa korrupsiooni kasvule ja riigijuhtimise kvaliteedi langusele;
- 3) võivad nad lubada kohtunikena tegutseda inimestel, kes kodanikule omistatavate isikuomaduste (eelkõige vääriskuse ja õiglustunde) puudumise tõttu sellesse ametisse ei kõlba.

2.4.2 Õigusemõistmisest

Õigusemõistmise puhul võiks ju öelda, et tegemist on otsesest riigi juhtimisest eraldiseisva valdkonnaga ja seega võiks lugejal tekkida küsimus, et miks need institutsioonid on eraldiseisvate alajaotustena koondatud ühtsesse peatükki. Selline sidumine on minu sihiteadlik otsus, mis tugineb raamatu senisele loogikale. Seda on kõige parem mõista, kui heita pilk tagasi eelmise alapeatüki lõpus esitatud loetelule ning lisaks seal juba toodutele lisada loetellu veel üks punkt:

/---/

- 4) ja jõudes tagasi punktini 1, kohustavad nii kohtunikuks sobimatuid kui ka sobivaid kohtunikke järgima õigusemõistmisel seadusi, mis ei arvesta kõigi kodanike huvidega, vaid eelkõige mingite grupihuvidega.

Nii on riigi igapäevase juhtimise (seadusandlik ja täidesaatev tegevus) ning õigusemõistmise probleemid lahutamatu seotud. Seega ei ole ka võimalikud probleemid õigusemõistmisel lahendatavad ilma, et lahendataks nende probleemide tekkepõhjused kuni kodaniku institutsiooni korrastamiseni välja. Siinkohal mõningaid näiteid silmahakkavatest probleemidest.

Esimese, kõige triviaalsema probleemina, mis üheselt seondub eelpool esitatud loeteluga, oli Eesti Vabariigi otsus keelustada riigis surmanuhtlus [29], kuigi rõhuv enamik riigi kodanikest sellele vastu seisis. Seda tehti taas “sõpradele” viidates, kes meist muidu aru ei saa kuigi kodanikud olid teisel arvamusel. Nii riivati otseselt suure osa kodanike õiglustunnet ja sellega ka ühiskonnas valitsevate moraalsete tõekspidamiste kogumit. Tuletades aga veel kord meelde lord Patrick Devlini öeldut, on ühiskonnal õigus ennast kaitsta iga ühiskonna moraalsete tõekspidamiste suhtes eksija vastu [45, lk 76].

Paraku on praeguse riigikorralduse puhul lugu teine. Moraalsete tõekspidamiste vastu eksinud seadusandja otsus kuulub üheselt täitmisele ka õigusemõistmise süsteemis, sest vastavalt “Kohtute seaduse” § 56 lõikele 1 annab iga kohtunik ametisse astudes järgmise vande: “Töotan jääda ustavaks Eesti Vabariigile ja tema põhiseaduslikule korrale. Töotan mõista õigust oma südametunnistuse järgi kooskõlas Eesti Vabariigi põhiseaduse ja seadustega” [28]. Nii kuulub ka seadus kohtuniku poolt täitmisele isegi siis, kui see on vastuolus tema enda õiglustundega. Seadus on seega ka kohtuniku südametunnistuse kujundajaks. Kui palju kohtunike õiglustundega vastuolus olevaid seadusi praegusel ajal riigis kehtib, ei oska vist keegi pakkuda.

Tegelikult võib proovida arutleda ka teisiti, kuid seda ainult juhul, kui suudaksime ühiskonnas üheselt lahti mõtestada *õigluse* mõiste. Siinkohal prooviksin pakkuda vaid ühe variandi, lähtudes taas lord Patrick Devlini arutlusest moraalsete tõekspidamiste kogumi kohta. Eesti Vabariigi põhiseaduse preambulis, kõige ajatumas ja seeläbi kõige tähtsamas põhiseaduse osas, on muu hulgas öeldud, et Eesti Vabariik on rajatud vabadusele, õiglusele ja õigusele. Põhiseaduse § 3 lõike 1 esimeses lauses on sätestatud: “Riigivõimu teostatakse üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel” ning põhiseaduse § 146 teises lauses, et “Kohus on oma tegevuses sõltumatu ja mõistab õigust kooskõlas põhiseaduse ja seadustega” [9]. Kui nüüd arutleda selliselt, et ka põhiseaduse preambul on põhiseaduse osa ning surmanuhtluse kaotamise otsus oli vastuolus ühiskonnas kehtivate (s.t. “keskmise” kodaniku) moraalsete tõekspidamistega ja seega ka ühiskonna õiglustundega, võiks teoreetiliselt taotleda surmanuhtluse kaotamise

otsuse kehtetuks tunnistamist põhiseadusega vastuolus olemise tõttu. Et aga pole siiani selge, mida siiski kaasaegses ühiskonnas õigluse all mõistetakse ja kas tegemist on ka millegi enamaga kui lihtsalt ilusa ja kõlava sõnaga, siis saabki selline mõttekäik jääda vaid teoreetiliseks.

Teiseks õiglast õigusemõistmist takistavaks probleemiks võib väljaspool kodanikeriiki olla täidesaatva võimu tegevusetus, mille tulemusena ei algatata teatavate isikute tegude suhtes kriminaal- või väärteomenetlust, kuigi kodanikud on selleks vajadust näinud. Nii ei jõua need teod kunagi kohtusse. Ühe meeldejäävama näitena võib siinkohal tuua kriminaalmenetluse algatamisest keeldumise kodaniku avalduse peale, mis puudutas Euroopa Liiduga liitumisega toime pandud väidetavaid riigivastaseid kuritegusid riigi juhtorganite poolt [7]. Kuigi põhiseaduse § 146 esimene lause ütleb üheselt, et õigust mõistab ainult kohus, võib vist teatavatel juhtudel, kus kuriteo koosseis paistab ometi olevat üheselt tuvastatav, õigust mõista ka uurimisorgan, kes ise süü küsimuse lahendab. Kõik oleneb vaid sellest, kes on võimalik süüdlane.

Kui eeltoodu puudutas objektiivseid probleeme, mille ees seisavad seadusandliku ja täidesaatva võimu tegude või tegevusetuse tõttu kõik kohtunikud, sh need, kes oma südametunnistuse järgi võiksid muidu langetada ühiskonna õiglustundega kooskõlas olevaid otsuseid, siis nüüd vaatleks põgusalt kohtuniku institutsiooni ja seda, kas seaduslik regulatsioon tagab tõeliste kodanike saamise kohtunikeks.

“Kohtute seaduse” §-s 47 nimetatakse ära kohtunikule esitatavad nõuded [28]. Selle paragrahvi lõike 1 kohaselt võib kohtunikuks nimetada Eesti kodaniku, kes on täitnud akadeemilise õppe õigusteaduse akrediteeritud õppekava, oskab eesti keelt kõrgtasemel, on kõrgete kõlbeliste omadustega ning kellel on kohtunikutööks vajalikud võimed ja isikuomadused”. Lõikes 2 esitatakse loetelu juhtudest, millisel puhul isikut kohtunikuks nimetada ei tohi, sh näiteks siis, kui isik on süüdi mõistetud kuriteo toimepanemise eest või kui isik on kohtuniku-, notari- või kohtutäituri ametist tagandatud. Et § 47 lõige 1 ei nimeta esitatud loetelus täiendavalt ka lõikes 2 toodud aluseid, võib eeldada, et need alused on lõikes 1 nimetatuga juba hõlmatavad. Ja et kohtunikukandidaadi isikuomadustest on eraldi juttu sama seaduse §-s 54, siis võib eeldada, et § 47 lõikes 2 nimetatud alused ongi need, mida loetakse mittevastavuseks nõutavatele kõrgetele kõlbelistele omadustele. See tundub olevat liialt kitsendav lähenemine, sest *kõlbeline* tundub olevat küll laiemal tähendusega kui *seaduskuulekas*. Liati, et toodud loetelus ei ole eraldi nimetatud ka väärtegude toimepanemist, mistõttu korduvalt väärtegusid toime pannud isik võiks endiselt olla piisavalt kõlbeline selleks, et asuda näiteks halduskohtuniku kohale ning mõista õigust teiste väärteo toimepanijate üle.

Lähtudes selle raamatu temaatikast ei saa päris nõus olla ka “Kohtute seaduse” § 54 lõikes 1 sätestatuga, mille kohaselt hinnatakse kohtunikuks kandideerija isikuomaduste sobivust vestluse alusel ning vestluse läbiviijaks on kohtunikueksamikomisjon. Mis on praeguse kodanikukäsitluse kohaselt tagatiseks, et sellesse komisjoni endasse kuuluvad piisavalt kõlbelised ja kodanikuks olemise eelduseks olevaid isikuomadusi kandvad inimesed? Arvestades raamatu eelmistes peatükkides toodud ja praeguse “Kodakondsuse seaduse” sisu, mina selliseid tagatiseid ei näe.

Lõpetuseks veel üks nüanss, mis võib muuta mõneti problemaatiliseks kohtunike objektiivsuse juhul, kui tegemist ei ole tõeliste, vaid ainult vormijärgsete kodanikega. Kohtunik ei tohi olla

erakonna liige (“Kohtute seaduse” § 49 lõike 2 punkt 2). Nii astus ka praegune Riigikohtu esimees Märt Rask vahetult enne kohtuniku ametikohale asumist erakonnast välja [33]. Tahtmata sugugi näha probleemi konkreetsetes juhtumites, on selline lähenemine siiski ebapiisav. Kui isik kuulub mingisse vabatahtlikku organisatsiooni ja tal on seal tekkinud selge suhtlusringkond või isegi sõbrad, siis ei muuda tema formaalne kinnitus sellest organisatsioonist lahkumise kohta neid sõpru ja tuttavaid olematuks. Ei maksa väita ega loota, et mingile paberile allkirja andmine teeb kellegi erapooletuks (tuletame või meelde erinevaid vandetõotusi, mida erinevatele ametikohtadele asumisel antakse). Erapooletuks suudab isik jääda vaid siis, kui ta vastab kodanikule esitatavatele nõuetele ja, asudes täitma oma kodanikukohust, mõistab täie vastutustundega, et ta esindab riiki tervikuna; et ta esindab kõiki kodanikke. Kodanike ringi täpsustamisel ja kodanikeriigi loomisel peaks selline erapooletus olema tagatud. Sellega antaks ka võimalus liikuda lähemale õiglasele ühiskonnale.

LÕPPSÕNA

Teie käes olevale raamatule (ja selle aluseks olevale magistritööle) seadsin ma kaks peamist ülesannet:

- 1) süüvida põhjalikult kodakondsuse institutsiooni teoreetilisse olemusse ning kriitiliselt analüüsida kodakondsuse institutsiooni kaasaegset käsitlust Eesti Vabariigi õigusaktide ja praktilise elu näidete varal;
- 2) mõtestanud lahti kodakondsuse institutsiooni ühe võimaliku tegeliku tähenduse, anda teoreetiline lähtealus või teatavad printsüübid, et luua senisest parem riigi toimimise mehhanism, mis ka reaalselt arvestaks kodakondsuse sisulise tähendusega ning võimaldaks riigil normaalselt, kodanike huvisid arvestavalt toimida.

Vaadates kodaniku ja riigi käsitlust erinevatel ajastutel ja erinevate autorite töödes, näeme, et kaasaegne kodaniku käsitus on võrreldes varasematega tundmatuseeni moondunud. Tõepoolest, kaasaegne ühiskond toimib ju teistsugustel alustel ning paljudel inimestel ei tule mõttesegi arutleda selle üle, kas meie ümber toimuv on ikka ainuõige variant või peaksime oma püüdlustes parema ühiskonna poole mõtlema lisaks iluvigade parandamisele ka hoopis põhjalikumatele reformidele.

Kodaniku määratlemine temale omistatavate tunnuste kaudu on minu arvates oluline seetõttu, et kui vaadata kaasaegsete, n-ö demokraatlike riikide praktikas toimuvat, sh kodanike sagedast rahulolematust riigijuhtide tegevusega, siis võib asuda seisukohale, et kogu süsteemis on vähemalt üks põhimõtteline viga, mis on teinud võimatuks kogu süsteemi tõrgeteta töötamise ning millest on saanud alguse riigi juhtimise alaste ebaõnnestumiste ahel ja kodanike rahulolematuse riigijuhtide tegevusega. Minu arvates on selleks veaks *kodaniku* kaasaegne käsitus.

Raamatu esimeses osas on püütud avada kodaniku institutsiooni sisu, nagu see ühes normaalses riigis olla võiks. Tegemist ei ole katsega määratleda kodanikku, vaid tuua esile kodaniku põhiomadused, millele peab vastama igaüks, kes soovib olla riigi kodanikuks. Kokkuvõtlikult on nendeks põhiomadusteks:

- 1) kodanikuvõime (võime olla kodanik) – teatavate füüsiliste ja vaimsete eelduste kogum, mis on vajalik selleks, et inimene oleks suuteline kandma kodaniku põhiõigusi ja -kohustusi;
- 2) tahe olla kodanik – selleks ei ole mitte formaalne, mitteמידagiütlev sooviavaldus, vaid isiku järjepidev ning vastutustundlik kodanikuõiguste ja -kohustuste täitmine;
- 3) isikuomadused nagu arutlusvõime, mehisus/väärikus ja õiglustunne, mille kandjaks iga kodanikuks soovija peab olema, et suuta vääriliselt kanda oma kodanikuõigusi ja täita oma kodanikukohustusi ühises sootsiumis, mille kõik kodanikud oma kogumis moodustavad – riigis.

Nagu eeltoodust nähtub, seisneb selles raamatus esitatu ja kaasaegse riigitoimimise

kontseptsiooni vaheline peamine erinevus kodaniku institutsiooni erinevas lahtimõtestamises. Kaasaegses inimõigustele, võrdsusele ja demokraatialle rajanevas ühiskonnas eeldatakse justkui, et iga ühiskonnaliige peab olema ka kodanik. Ühe lihtsa näitena selle väite kinnituseks heitkem pilk Eesti Vabariigi "Kodakondsuse seaduse" § 26 punktile 1, mis ütleb, et isikut võidakse Eesti kodakondsusest mitte vabastada, kui tagajärjeks on kodakondsusetus [26].

Olen seisukohal, et kui inimest ja kodanikku vaadelda kui sünonüüme, siis kaotab üks neist terminitest oma sisulise tähenduse. Nende mõistete sisulise eristamise vajaduse tegelik põhjus on aga piltlikult öeldes selles, et nii, nagu igast inimesest ei saa head tsirkuseartisti, pankurit või viiuldajat, ei saa igast inimesest ka head kodanikku. Seega kõigile kodakondsuse andmisega luuakse madalat kvaliteeti riigijuhtimises. Ja sellest kõik hädad algavadki.

Raamatu teises osas on praktiliste näidete varal kirjeldatud, millised kaasaegses riigijuhtimises esinevad probleemid võiksid saada lahenduse, kui omaks võetaks selles raamatus pakutud kodaniku kontseptsioon ning õnnestuks luua tõeline kodanikeriik, kus kodanike põhiõiguste ja -kohustuste kandjaiks oleksid vaid need, kes neid õigusi ja -kohustusi ka tegelikult väärivad.

Esitatud kontseptsioon võib paljude jaoks tunduda harjumatuna, kuid ometi ei ole tegemist millegi üdini uuega. Võttes tsitaate paljudest erinevatest teostest, olen püüdnud näidata, et juba ammu on esitatud kas riigi ja kodaniku seost ning kodanikule esitatavaid nõudeid käsitavaid tervikideoloogiaid või siis puudutatud selliste ideoloogiate üksikuid tahke, mis süsteemi pannes võivad anda tervikpildi. Nii olengi ühtekokku püüdnud sulandada nii Aristotelese, Anton-Hansen Tammsaare kui ka Adolf Hitleri, kui nimetada vaid mõningaid nimesid. Olen püüdnud leida kõigi nende, justkui ääretult eripalgeliste mõtlejate maailmapiltide vahelised seosed, lisada sellele enda nägemus ja kaasaegne dimensioon ning koondada see käesolevas raamatus esitatud kodaniku ja kodanikeriigi kontseptsiooniks.

Loomulikult oleks selles vallas veel palju ära teha, sest edasist lahtimõtestamist vajaks nii kodanikuks saamiseks vajalike omaduste tuvastamise meetodika, uute kodanike kasvatamisega seonduvad küsimused kaasajal kui ka kodanikeriigi toimimise tervikmudel kuni konkreetsete õiguslike lahenduste pakkumiseni välja. Mina seadsin endale esimese ülesandena sel teel põhiliste printsiipide kokkupaneku ja esitamise edasiseks aruteluks ning uurimusteks.

Nagu raamatu sissejuhatuses öeldud, peavad selle raamatu mõistmiseks paljud lugejad suutma vabaneda oma senistest mõttekammitstest, et mitte asuda kohe siin sisalduvat hukka mõistma. Siinkohal ei ole silmas peetud sugugi mitte arutluse sisulist keerukust (minu arvates ei tohiks raamatu sisuline mõistmine valmistada suuri probleeme), vaid selle sisu kõrvalekaldumist sellest, mida paljud inimesed peavad sageli läbimõtlematult iseenesestmõistetavaks ja vaidlustamatuks.

Kaasaegne kodaniku käsitus, mille kohaselt kodakondsus on justkui inimõigus, võimaldab mõista seda nii, et kodaniku vastand on mittekodanik ja seega on mittekodanik midagi halba (viimase seisukoha prevaleerimist näitab ka mõne välisriigi sekkumine Eesti Vabariigi siseasjadesse põhjusel, et siin olevat liialt palju mittekodanikke – seega ilmselt diskrimineeritud inimesi). See on aga vale, sest riigi kodaniku tegelikult vastandiks on riigi välis- ja sisevaenlane. Viimasel juhul selleks näiteks riigireetur, kuid seda vaid juhul, kui ta mingi varasema eksituse tõttu on omandanud kodaniku staatuse. Mittekodanik seevastu võib olla küll sisevaenlane, kuid

mitte riigireetur, sest mittekodanikuna ei kuulu ta riiki moodustava kodanikkonna hulka ega saa seega teisi kodanikke reeta.

Kui riigi juhtimine oleks vaid nende kätes, kes vastavad kodanikule esitatavatele, senisest rangematele nõudmistele, on sellises riigis elamine ka mittekodanike jaoks rahuldust pakkuv. Just kodanikud on need, kes tahavad ja suudavad riiki kõigi selle elanike ühistes huvides edasi viia ning tagada riigi säilimine läbi aegade. Tõelised kodanikud, kelle tegevuse põhiliseks alusdokumendiks on riigi põhiseadus, on huvitatud sellest, et luua põhiseadusele vastavad, kõigi huve arvestavad seadused ning tagada õiglane õiguskord.

Loodan väga, et arutelu kodaniku ja riigi institutsiooni üle tulevikus jätkub ning ühtegi tavakäsitlusest erinevat mõtet ei lükata tagasi vaid põhjusel, et me elame niigi parimas võimalikus riigis ja et me oleme saavutanud parima valitsemisvormi, mille inimkond on suutnud luua. Mõni Vana-Kreeka filosoof sellise väitega arvatavasti ei nõustuks. Sellega ei nõustu ka mina.

Eelneva lõigu jätkuks ja ühtlasi raamatu lõpetuseks aga üks kuulnud mõistulugu.

Puuris istus viis ahvi. Puuri lae alla riputati banaani, mille alla seati redel. Peagi läks üks ahv redeli juurde ja hakkas banaani poole ronima. Otsekohe pritsiti kõiki teisi ahve külma veega. Tekkis paanika ja ettevõtmine jäi katki. Mõne aja pärast üritas teine ahv banaani poole ronida, kuid tagajärg oli sama – teised uhuti külma veega üle. Varsti läks nii, et kohe, kui mõni ahv hakkas üles ronima, püüdsid teised teda takistada. Külma vett polnud enam vaja. Eksperimendi teises faasis võeti puurist üks “õpetatud” ahv välja ja tema asemele pandi uus, mujalt toodud ja “õpetuseta” ahv. Uus ahv nägi banaani, tahtis mööda redelit üles ronida, aga teised ahvid andsid talle lihtsalt tappa. Pärast järgmist katsset ja keretäit ta juba teadis, et ronimisega kaasneb keretäis. Nüüd vahetati viiest ahvist järgmine taas uue vastu välja. Temagi läks redeli juurde ja temagi sai peksa. Ka esimene uustulnuk võttis tema karistamisest vaimustusega osa! Nii vahetati esialgu puuris olnud ahvidest välja ka kolmas, siis neljas ja viimaks viimane viieski. Iga kord kui uus ahv redeli juurde läks, ründasid teda teised. Neil ahvidel, kes teda kolkisid, polnud õrna aimugi, miks ei tohi redelist üles ronida või miks nad redelist ronijat kolgivad. Pärast kõigi esialgu puuris olnud ahvide väljavahetamist ei olnud ju ainsatki puuris olevat looma enam külma veega pritsitud. Sellegipoolest ei läinud enam ükski neist isegi redeli ligi, et banaani järele ronida, sest nad teadsid, et selline on tava!

Või teeme meie siiski proovi?

KASUTATUD KIRJANDUS

1. 14. septembril 2003 toimunud rahvahääletuse tulemused.
<http://www.vvk.ee/rh03/tulemus/haaletus.html> (04.04.2005).
2. Aava, Katrin. Veenmiskunst. Tallinn: Avita, 2003.
3. Aristoteles. Eetika. Moskva: kirjastus AST, 2002. (vene keeles).
4. Aristoteles. Poliitika. Moskva: kirjastus AST, 2002. (vene keeles).
5. Avaliku teenistuse seadus – Riigi Teataja I osa, 1995, nr 16, art 228.
6. Descartes, René. Meditatsioonid esimesest filosoofiast. – *Akadeemia*, 1996, nr 8, lk 1642-1665.
7. Eesti euroskepsise kodupesa: virtuaalne vangla [WWW].
<http://www.euroskepsis.ee/vangla.htm> (05. 04. 2005).
8. Eesti Vabariigi 36. valitsus 28. 01.2002 – 10. 04. 2003. <http://www.riik.ee/valitsus/?id=1117> (05.04.2005).
9. Eesti Vabariigi põhiseadus – Riigi Teataja I osa, 1992, nr 26, art 349.
10. Eesti Vabariigi põhiseaduse täiendamise seadus – Riigi Teataja I osa, 2003, nr 64, art 429.
11. Eesti Ühiskondlikku Kokkuleppe memorandum.
<http://www.lepe.ee/277> (04.04.2005).
12. Erakonnaseadus – Riigi Teataja I osa, 1994, nr 40, art 654.
13. Erakonnaseaduse muutmise ja sellest tulenevalt teiste seaduste muutmise seadus – Riigi Teataja I osa, 2003, nr 90, art 601.
14. Ernits, Madis. Erakond põhiseaduses ja erakonnaseaduses: ettekanne.
http://www.oiguskantsler.ee/index.php?lang=est&main_id=54,56,438,440,456 (04.04.2005).
15. Euroopa Parlamendi liikmed: 6. valimisperiood: 2004-2009.
http://www.db.europarl.eu.int/ep6/owa/p_meps.short_list?ilg=ET&ictry=EE&ipolgrp=&iorig= (05. 04. 2005).
16. Faulks, Keith. Citizenship. Routledge, 2000.
17. Hannes Võrno lahkub Riigikogust. – *Päevaleht*, 2003, 19. 09.
http://www.epl.ee/artikkel_245706.html (05. 04. 2005).
18. Hitler, Adolf. Mein Kampf: ...Unexpurgated Edition. Hurst & Blackett Ltd, 1939.
19. Inimene – ENE 3. kd. Tallinn: Valgus, 1988, lk 629.

20. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon – Riigi Teataja II osa, 1996, nr 11/12, art 34.
21. Kaitseliidu seadus – Riigi Teataja I osa, 1999, nr 18, art 300.
22. Kaitseväeteenistuse seadus – Riigi Teataja I osa, 2000, nr 28, art 167.
23. Kallas ja Parts andsid jaanuaris parteide liitumisele rohelise tule. – *Postimees*, 2004, 02. 11. <http://www.postimees.ee/031104/esileht/siseudised/148944.php> (05.04.2005).
24. Karistusseadustik – Riigi Teataja I osa, 2001, nr 61, art 364.
25. Kivi, Krister. Teisitimõtteleja Lapin. – *Eesti Ekspress*, 1997, 31. 01. <http://www.ekspress.ee/Arhiiv/Vanad/1997/05/elu.html> (04.04. 2005).
26. Kodakondsuse seadus – Riigi Teataja I osa, 1995, nr 12, art 122.
27. Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus – Riigi Teataja I osa, 2002, nr 36, art 220.
28. Kohtute seadus – Riigi Teataja I osa, 2002, nr 64, art 390.
29. Kriminaalmenetluse koodeksi, kriminaalkoodeksi, haldusõiguserikkumiste seadustiku, politseiseaduse, apellatsiooni ja kassatsiooni kriminaalkohtumenetluse seadustiku, täitemenetluse seadustiku, jälitustegevuse seaduse ja tolliseaduse muutmise ja täiendamise seadus – Riigi Teataja I osa, 1998, nr 51, art 756.
30. Kristiina Ojulang: Lihula ausammas oli sobimatu. – *Päevaleht*, 2004, 16. 09. <http://www.epl.ee/artikkel.php?ID=274209> (05. 04. 2005).
31. Laaneots, Ants. Totaalkaitse riigikaitse süsteemina. <http://www.ut.ee/ABVKeskus/eesti/totaalkaitse.html> (04.04.2005).
32. McWhirter, Norris. Treason – a constitutional analysis. <http://www.englishdemocraticparty.org.uk/bulletin15.html> (04. 04. 2005).
33. Märt Rask Riigikohtu juhiks. – *SL Õhtuleht*, 2004, 29. 06. <http://www.sloleht.ee/index.aspx?d=29.06.04&r=4&id=158981> (05. 04. 2005).
34. Põhiseaduse Juriidilise Ekspertiisikomisjoni Lõpparuanne. <http://www.just.ee/10746> (12. 04. 2005).
35. Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooni ning selle liikmesriikide esindajate ja rahvusvahelise personali staatuse kokkuleppega ühinemise seadus – Riigi Teataja II osa, 2004, nr 31, art 115.
36. Rahuaja riigikaitse seadus – Riigi Teataja I osa, 2002, nr 57, art 354.
37. Raukas, Mart. Väärkuse defitsiit. – *Päevaleht*, 2002, 05. 11. <http://www.epl.ee/artikkel.php?ID=219336> (05. 04. 2005).
38. Riigikogu töökorra seadus – Riigi Teataja I osa, 1992, nr 46, art 582.
39. Riigikogu valimise seadus – Riigi Teataja I osa, 2002, nr 57, art 355.
40. Roonemaa, Henrik. Parts pooldab piirileppe avalikustamist. – *Postimees*, 2005, 14. 02. <http://www.postimees.ee/150205/esileht/siseudised/157717.php> (05. 04. 2005)
41. Schumpeter, Joseph Alois. Kaks demokraatiakontseptsiooni. – Kaasaegne poliitiline filosoofia: valik esseid. Toim. Jüri Lipping. Tartu: EÜS Veljesto kirjastus, 2002, lk 63-98.

42. Seadus “2004. a riigieelarve” – Riigi Teataja I osa, 2004, nr 1, art 1.
43. Sildam, Toomas. Saatse saabas tuleb Eestile tagasi. – *Postimees*, 2005, 26. 01. <http://www.postimees.ee/270105/esileht/siseuudised/156095.php> (05. 04. 2005).
44. Tammsaare, Anton-Hansen. Sic transit...: kas seni teadlikult “unustatud”? Tallinn: Matrix kirjastus, 2004.
45. The Philosophy of Law / Toim R. M. Dworkin. New York: Oxford University Press Inc. 1977.
46. Tsiivielseadustiku üldosa seadus – Riigi Teataja I osa, 2002, nr 35, 216.
47. Täna sõlmitav lepe jõustub 1. mail 2004. – *Postimees*, 2003, 16. 04. <http://vana.www.postimees.ee/index.html?op=lugu&rubriik=49&id=97274&number=783> (04.04.2005).
48. U.S. House of Representatives, Committee on Financial Services, The European Union`s Financial Services Action Plan. <http://financialservices.house.gov/media/pdf/052202dd.pdf> (04. 04. 2005).
49. Ungari kodakondsusreferendum kukkus läbi. – *Päevaleht*, 2004, 06. 12. <http://www.epl.ee/artikkel.php?ID=280105> (05. 04. 2005).
50. Vabariigi Presidendi töökorra seadus – Riigi Teataja I osa, 2001, nr 43, art 240.
51. Vabariigi Presidendi valimise seadus – Riigi Teataja I osa, 1996, nr 30, art 595.
52. Valitsuse 2. septembri 2004. a korraldus nr 649-k “Riigi omanikuõiguste kaitsmine” – Riigi Teataja Lisa, 2004, nr 119, art 1861.
53. Vallaste, Eduard. Suur-Saksa riigi sünd. Tallinn: Eesti Kirjastus, 1942.
54. Vedler, Sulev. Sinjoore Ernesto ja saatuslikud naised. – *Eesti Ekspress*, 2004, 26. 10. <http://www.ekspress.ee/viewdoc/60581015D7FA40B2C2256F390052FC7D> (05. 04. 2005)
55. Vike-Freiberga sõidab 9. mail Moskvasse. – *Päevaleht*, 2005, 12. 01. <http://www.epl.ee/artikkel.php?ID=282662> (05. 04. 2005).
56. Ühendus Vabariigi Eest – Res Publica põhikiri. <http://www.respublica.ee/?id=1077&PHPESSID=d66e02fed12e5b6112eb975c1296bff1> (04.04.2005).

SUMMARY

The author of this book has set two main aims in his philosophical survey:

- 1) to explore the nature of the institution of citizenship and rigorously analyze its modern usage in the legal acts of the Estonian Republic and in real-life situations;
- 2) to provide a theoretical base or certain principles on which the functioning of the state could be improved. This takes into account the purpose and meaning of the institution of citizenship in enabling the state to operate in a way that best matches the interests of its citizens.

Defining the citizen by criteria that have been ascribed to him is vital, because when analyzing the characteristics of modern so-called democratic states, including the frequent discontent of citizens towards the actions of state leaders, one reaches a conclusion that there must be at least one conceptual mistake that prevents the system from working flawlessly. This leads to a concatenation of failures in governing the state as well as the dissatisfaction of citizens. The author argues that the very treatment of the concept of the modern citizen is responsible for this mistake.

The first part of the book focuses on revealing the nature of the institution of citizenship, taking into account the meaning of it in both the very early stages of the institution of the state and in the legal acts of the Republic of Estonia. It is an exposition of the main criteria that anyone wishing to be a citizen should match. In short, according to the author, these criteria are:

- 1) the ability to be a citizen – a set of physical and mental prerequisites which enable a person to adopt the main rights and duties of a citizen;
- 2) the will to be a citizen – a continuous and responsible fulfillment of those rights and duties;
- 3) personal characteristics, such as the faculty of reasoning, dignity and a sense of justice, which anyone wishing to be a citizen should possess in order to be able to fully adopt his rights and duties as a citizen in the common social setting – the state.

The author is convinced that by equating the meaning of a human being with that of a citizen, a loss of conceptual meaning is created for one of those words. Treating all human beings as citizens results in a poor quality of governance that is the source for all problems.

In the second part, examples are used to describe the problems in modern government that would be solved if the concept of the citizen proposed in this book were adopted and a true government of the citizens, by the citizens and for the citizens were created. This is one in which the holders of the main rights and duties of a citizen are the ones who actually deserve them.

Quoting from many renowned authors, the author of this book has tried to show the long-standing connection between the citizen and the state and describe the ideologies, or aspects of ideologies that deal with requirements for citizens. Among others, the reader will find references to Aristotle, Anton-Hansen Tammsaare and even Adolf Hitler. The writer attempts to find and point out the similarities between these otherwise so different worldviews as well as adds his own vision and a modern dimension to the topic. Hopefully the collection and presentation of the main assertions will provide a base for further discussion and research.

According to the modern view of the citizen that treats citizenship as a human right, the opposite of a citizen is a non-citizen, which almost equals non-human and is therefore something bad.

This is, in fact, not so – the opposite of a citizen of the state is an outer or inner enemy of the state. If the right to govern a state belonged to the ones qualified to be a citizen by the new, stricter criteria, life for the non-citizens would prove to be a lot more enjoyable as well. Real citizens who base their actions on the Constitution of a state will be interested in creating a legal system which would take into account the interests of everyone and would benefit all.

ENDAST

Sündisin 1. aprillil 1971. aastal Tartus muusikute perekonnas.

Lõpetasin Tartu 12. Keskkooli hõbemedaliga ja Tartu Ülikooli õigusteaduskonna 1994. aastal *cum laude*. Ülikooli viimastel kursustel kuulusin “Tsiiviilseadustiku üldosa seaduse seaduse” eelnõu ettevalmistamise töögruppi ning diplomitööna valmisid selle seaduse peatüki “Tehingud” kommentaarid, mis avaldati ka ajakirjas “Juridica”.

1995. aasta kevadel läksin toonase justiitsministri ja minu ülikooliaegse juhendaja Paul Varuli kutsel tööle Justiitsministeeriumisse; esialgu ministeeriumi nõunikuna prokuratuuri alal ning

juba sama aasta sügisest vastloodud õigusloome metoodika osakonna juhatajana. Osakonna ülesandeks sai tagada Vabariigi Valitsusele esitatavate õigustloovate aktide (seaduste ja Vabariigi Valitsuse määruste) eelnõude kõrge kvaliteet.

Minu lootus aidata kaasa Eesti Vabariigi õigusloome arengule täitus – osalesin paljude seaduste ja teiste õigustloovate aktide ettevalmistamisel ning eelkontrollil. Sel ajal langetasin ka enda jaoks tollal pöördumatuna tundunud otsuse, et jään Eesti Vabariigi avalikku teenistusse terveks eluks.

2003. aastaks, kui seisis ees liitumine Euroopa Liiduga, sai selgeks, et minu põhimõtted ja sihid ei ühti riigis valitsevate jõudude omadega. Holokaustipäeva sisseviivimist kritiseeriva artikli (“Postimees”, 09.08.2002) järel soovitati mul senisest enam pöörata tähelepanu ametniku eetikakoodeksile, mis keelab vastuhaku valitsevale poliitikale, hoolimata sellest, kas see poliitika esindab rahva huve või mitte. Ka minu vastasseis Euroopa Liidule kui rahvusriike neelavale impeeriumile ei ühtinud minu ülemuste omaga. Nii lahkusin Justiitsministeeriumist, et oma mõtteid ausalt välja öelda. Liitusin Tallinnas Nõmme Raadio ümber koondunud radikaalidega, kelle soov on alati olnud tungida meie ühiskonna probleemide juurteni ning luua tervikuna toimiv Eesti Vabariik. Nii valmis ühe osana riigi tervikteooriast ka käesolev raamat. Viimastel aastatel olen püüdnud anda oma panuse ka taastuvenergeetika arengusse, sest eks ole seegi tulevikule mõtleva ühiskonna loomulik osa.

Aastal 2003 jätkasin õpinguid Tallinna Pedagoogikaülikoolis (nüüdne Tallinna Ülikool) sotsiaalteaduskonna filosoofia osakonnas. Käesolev raamat on sel kevadel hindele “väga hea” kaitstud magistritöö “Kodanikust ja kodanikeriigist” veidi kohendatud variant. Töö kirjutamist juhendas professor Mart Raukas.

Alates aastast 2002 olen olnud ka Tartu Ülikooli Õigusinstituudi lepinguline lektor, et õpetada tulevastele õigusloojatele “õigusloomekunsti” – normitehnikat.

Nagu elulugudes kombeks, peaks ka siin välja tooma oma senised, natukenegi avalikkuse ette jõudnud teod. Lisaks paljudele õigusaktide eelnõudele, mille koostamisel ma osalenud olen, tunnen rõõmu senini maailmas unikaalse elektroonilise Riigi Teataja ellukutsumisest, Vabariigi Valitsuse eelnõude koostõelamise infosüsteemi eÕigus loomisest ning osalemisest õiguslaste teoste “Viiekeelne õigussõnaraamat”, “Normitehnika käsiraamat” ning “Õigusriigiprintsiip ja normitehnika” koostamisel. Minu kirjutised on ilmunud ka ajakirjas “Aeg” ja iseseisvuslaste artiklite kogumikus “Muinajutt neile, kes soovivad ära anda oma riigi”.

Oma vaba aja tegemistest niipalju, et aastast 1990 olen üliõpilaskorporatsiooni Vironia liige ja pidanud seal aastate jooksul paljusid ameteid. 2001. aastal astusin Kaitseliidu Tallinna Maleva Akadeemilisse Malevkonda ning täidan seal hetkel propagandapealiku kohuseid. Minu kodanikukohuseks reservlipnikuna on olla võimaliku sõja korral lahingkompanii tuletoetusrühma ülem ning hävitada vastase soomustehnikat. Loodan, et nii kaugele asjad siiski ei lähe...